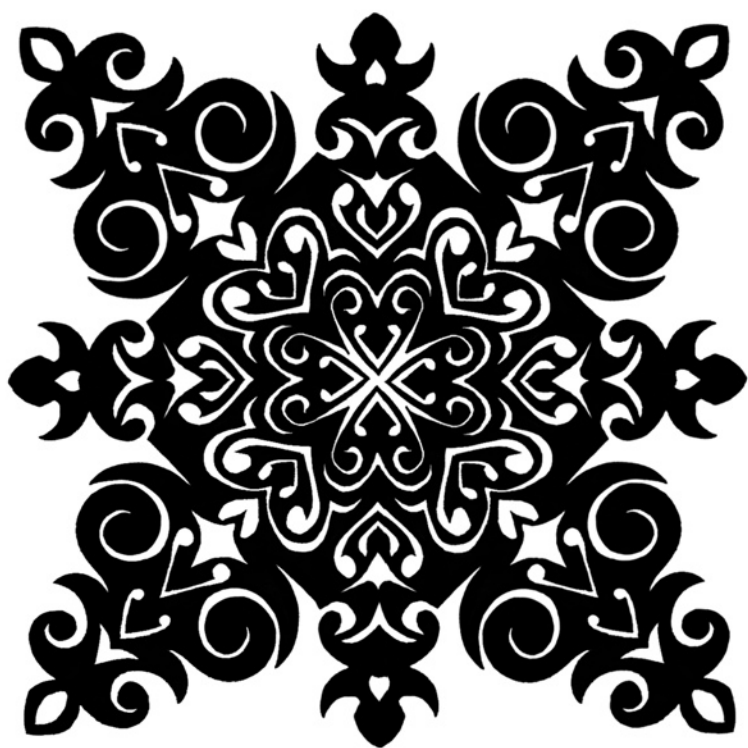
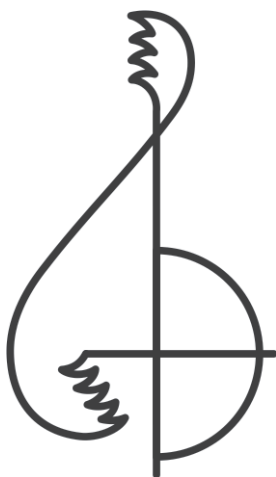

12+

7
2017

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Зам. гл. редактора, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2017

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав,
КЪУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2017

НОМЫРЫ ИС:

<i>РÆМОНТЫ</i> Геор. Уды рухс. Æмдзæвгæтæ	6
<i>ГУСАЛТЫ</i> Барис. Мастад цинтæ. Дарддæр	10
<i>КОЛИТИ</i> Витали. Поэти ном – ци зин уаргъ æй. Æмдзæвгитæ	56
<i>БАГАТЫ</i> Лади. Джыкк æмæ Годжи. Таурæгъ	63

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

<i>ДЗБОЙТЫ</i> Батырбег. Æртæуатон фатер. Киносценари	71
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	85

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

<i>ХЪАЗИТЫ</i> Мелитон. Рухсхæссæг кадæг. Уац	95
<i>ХЕКЪИЛАТЫ</i> Цæразон. Уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæ æви уырыссаг литературæ? Уац	119
<i>ТЕДТОЙТЫ</i> Зинæ. Хъуыдытæ Гоголы тыххæй. Уац	125
АРВИСТОН	131
Тæфæрфæс. ДЖУСОЙТЫ Нафи	139

Фыссæгæн хъуамæ йæ уацмысты иу уæлдай дзырд дæр ма уа, уый бæсты йæ ныхас æрдæгыл аскъуынæд. Цыдæриддæр у, уæддæр æм дзæнгæдайæн хъуамæ бынат ма уа.

Альбер Камю

Ай-гъай, ис ахæм нацитæ, сæхи паддзахад кæмæн нæй: уæд наци паддзахадæй бындурондæр у. Æмæ бацархайы, цæмæй райгуыра паддзахад – уый йын свæййы агъуды хуызæн.

Сергей Булгаков

УДЫ РУХС

* * *

Мæ фехъалгæнæг – дон, –
Цъæхснаг йæ хъæр, йæ дзырddaг.
Ысбон та мыл, ысбон:
Куыстæй, рыстæй – рæбындзаг.

Ис ног бонæн бындур –
Сырх рухс фæсхохæй хъары:
Æхсарæй судзгæ хур
Тæры къуырфбадæг тары.

2016

Ч. Ф.

(А. Решетовмæ гæстæ)

Ис махæн цас дзуринаг, цас,
Фæлæ æфсарм-тасæй – нæ уайсæст.
Кæд кардзыд дæ, уæддæр ды – уаз,
Дæ зæрин улы рухс нæ байсыст...

Мæнæн дæ дардмæ фенд дæр – фаг.
Бæргæ, куы бахъæуид мæ сæр дæ!
Æваст мæм ма фæзын, мыййаг,
Фырцинæй ку' атона мæ зæрдæ.

2013

ФÆЗЫГОН НЫВ

Æрттивы донæн тар цъæхæй йæ гæрз.
Пъæра мигътæ сæ сæрмæ хæхтæн ауыгъд та.
Цы додой кæна йе згъæлд сыфтыл бæрз! –
Йæ къабузтæ, йæ къалиутæ сыл ауыгъта.

2014

* * *

Сты æрдзон-æмдзæрин
Уалдзæг æмæ маргъ:
Се ‘мзарды зæл-зæрин –
Алкæмæн зынаргъ.

Тайы мит, æфсæры, –
Хурæй сæфт – æввахс:
Хал рæзынæн мæры
Ахъардзæн йæ бас.

Иунæг хатт ысдзур мæм,
Иу фæкаст мæм – хъарм...
Уалдзæджы æмдзу нæм –
Фидауц æмæ фарн.

2015

УАЛДЗЫГОН ДÆТТÆ

Фæзынц æлвæстнуар тигрты сæ хуызæй,
Сæ уынаргъдæй, – фæсус хъæлæсæй нал зарынц.
Æруайынц кæд æмуæхск хæхты рæхысæй,
Уæддæр сæхи сæ кæрædziуыл андзарынц.

2013

* * *

Мæлæт... Æз ыл нæ худын,
Нæ йæ тонын мæнгардæй;
Мæлæт дæр хос у удæн, –
Хос – фервæзынæн цардæй.

2015

* * *

Мæрддзæст мыл акалдта йæ маст,
О цас чъизи дзы ранхъызти!..
Мæнæн æнцой нæ дæтты фарст:
Мæрддзæстæй маст куыд рантысти?

2016

ФÆЗЫГОН ХЪÆД

Хъæд – æрхуым, мæт – æдзæм,
Уады дымд – йæ хъарм...
Цъиуты зард нæ уыдзæн
Уалдзæджы онг ам.

Маргъæй нæу æдзæрæг,
Нæу сырдай дæр хъуаг:
Халон, зым, æхсæрæг,
Тæрхъус, рувас, саг...

Хъахъхъæны сæ, уарзы –
Ма йын уой æвæд.
Тарфдæр тæрфы арсы
Æмбæхсæг дæр – хъæд.

2015

* * *

Ис æфсон æрхæндæг æмæ сагъæсæн,
Куына йæ зæгъай – хъызæмарæй мары:
Уаддымæн рыг дæр мæнæй нæй ахæссæн,
Уæддæр мæ цард йæ дымгæтæм ныддары.

2015

ИРОН ÆВЗАГ

Хъал хъæздгуытæ йæм – хæрам,
Нал хъæуы йæ фарн мæгуыры:
Ир, нæ ирон уд хæрæм –
Аирвæздзæн тагъд нæ хъуыры.

2016

А. Пушкинæй

* * *

Фырдисæй дуне мард, мæ зæрдæ,
Куы сыгътæ уарзты ‘хсидгæ арты!
Ныр уыцы уалдзæгæн, зынг сæрдæн
Сæ фæд дæр нал баззад мæ царды.
Амур, дæ талас ныл – æвзонгæй.
Уыд дын æнувыдæй мæ лæггад.
Зæгъгæ, ис райгуырæн ма ногæй,
Уæд уайд, уæд, мæ уарзт хæлæггаг.

* * *

Æркасти мæй – æрхуым-æдзæм, æнкъард...
Сырхзынг сæуæхсид атыхст ыл фырцинай;
Мæрдон уазал у мæй, сæуæхсид – арт, –
Тæмæнтæ калы ног чындзау зæринай;
Йæ цуры мæй – фæлурс æмæ æнкъард, –
Уыд уый хуызæн нæ фембæлд дæр, Эльвина.

МАСТАД ЦИНТÆ¹

ФЫН

Мæ фыдымад Дыдта-иу (Хъæстион Хъызмыдæ, Арыхъ-Заманхъулæй), йæ фынтæ дзургæйæ афтæ дистæ кодта:

– Ныр æцæг иблистæ не сты, æцæг иблистæ ацы хæйрæджытæ: лæджы кæм нæ балæууын кæндзысты æмæ йын цынæ фенын-бавзарын кæндзысты!

Кæдæй нырмæ хойынц æмæ сæттынц сæ зондджын сæртæ амæй-ай ахуыргонддæр адæм, уыдон цы туг, цы стæг царæгойтæ сты, уый раиртасын æмæ базоныныл! Раст ма, цы сусæгтæ ‘мбæхст ис нæ уды къуымты æмæ æрфыты, уый кæд Йæхæдæг не Сфæлдисæг дæр нæма рахатыдта æмæ Йын, дисæй ныл цы мæла, æндæр гæнæн нал ис Уымæн дæр...

Чи зоны.

Цæуыл, дам, фæхъуыды кæныс, фæсагъæссаг вæййыс бон боны дæргъы, гъе, уый феныс дæ хъуырдухæнæмхиц фынты дæр.

О, фæлæ бонæй ма хъуыдытæ иу хуызы дæр Батырбегимæ баст куы нæ уыдысты, ма зæрдыл æппын куы ничердыгæй æрлæууыд, уæд... Мæнæй чысылтæ – иу фондз-авд азы хистæр уыдзæн, æгъдаудæттæг вæййы хъæуы мидæг алыхуызон цауты, нымад æмæ агуыр дæг у. Йæ лæп-

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс журналы 2015 азы 7-æм номыры.

пуйы бонты нæ сыхаг дæр уыд, стæй йæ фыд, куыройгæс Алибаны зæрдæмæ Цæугæдоны фаллаг, бæрзонд фарс цæрæнуатæн хуыздæр фæкаст, æмæ уырдам алыгъдысты сæ бинонтæ. Ам дæр та йын куырой уыд Алибанæн – Зилгæйы ныгуылæнырдыгæй кæрон, Цæугæдонæй цы къабаз ауагъдæуыд незаманты кæддæр, ууыл. Адæмæн удæнцойы хос, сæ нартхор дзы-иу ассадтой – лыстæг ссадæй кæрдзынæн, ставдæй та – касаг, кæнæ цъиутæн хæринагæн, хæдзарон маргъы цъиутæн: карчы, бабызы, хъазы, гогызы, кæйдарты кæртæй ма цицыртæ дæр уасыдысты се ‘нахуыр уастæй.

О, фæлæ нæм 1964 азы сæрды Никитæ Хрущев («Сегодня мы встречаем самого дорогого, самого великого гостя Осетии!» – афтæ цыма дзырдта гыццыл Ирыстоны гыццыл стыр лæг Билар) ссæудзæн, зæгъгæ, афтæ нæ цæстмæми хицауад куырой бындурхæлд фæкæнын кодтой, Хрущев, дам, Хуымæллæгмæ ууылты цæудзæн Харитоны нартхорæрзадыл дистæ кæнынмæ æмæ куыройæ цы фенхæлдзæн (избушка на курьих ножках), ацу æмæ йæ ды, дымысдæр, базон... (Кæд ахæм куырæйттæ, аргъуантæ-мæзджыттæ пырх кæныны, хæрджыты цæгъдыны тæригъдæй дæр бабын, куый-дур, куый-хъæд бацис, хур дæр йæ иу акаст-афæлгæстæн кæуыл не ‘ххæсыд, уыцы егъау бæстæ-импери...)

О, æмæ дын Батырбеджы уынын ма фыны, уыцы дзæбæх æмæ йæ ирдæй уынын. Æрыгонæй нæ, фæлæ абоныккон зæронд лæгæй. Æмæ йыл, цытæ мын дзырдта, уыдон нæ фидыдтой йæ каджын кармагæсгæ, ногжы ма мын кæуынхъæлæсæй кодта хъаст, хъарæгау хъаст йæ хъысмæтæй:

– Уый йын цию, цы фæлварæн мын у Хуыцауæн дæр, табу Йæхицæн, æмæ мын æй цæуыннæ уадзы ма дæргъæтин цард-цæрæнбонты рох кæнын? Цæмæн æй хъæуы, æмæ мын уый афтæ адджын æмæ зынаргъ уа уартæ кæдæй нырмæ, афтæ адджын æмæ зынаргъ, æмæ мæм, уымæ абаргæйæ, уый цуриннæ сылгоймæгтæ уарзинаг цардæмбæлттæ мауал кæсой, ма фидæны цоты ныййарджытæ? – Ма хæдоны цæппузыр та мын-иу раивæзта, æндæр хатт та мын-иу йæ амонан æнгуылдзæй ма риуы къæй бацафта. – Куы нал æй уыдтон уый – æхсæз æмæ сæ ссæдз хæдзарæй полякæгты Туркмæ ахастой, æмæ йын уырдам æртæ хатты хуынтæ арвыстон, гъемæ та-иу мæм

фæстæмæ сыздæхтысты, дæ мæгуыр хуынты мæтæй, дам, нæ мæлын, уыдон хъуаг нæ дæн! Æмæ дæ фæрсын: искуыдæр ма царвы ботъла – мæнæ тасгæ-уасгæ авджы мидæг литр æмæ ‘рдæг тæвдæй ауагътон, стæй фæздæгмæ хус дзидзайы фондз фæрсчы – пысыраты артмæ хус – уæлдай хæрзаддæр рауайы уæд; хус дзормæ æмæ тахынаг, хъилхъæдур æмæ фæрсылхъæдур... Уыдон цы цæсгомæй схонæн ис мæгуыр хуын, зæгъ-ма мын æй ды, ахуыргонд дæр куы дæ æмæ ма дæ стæй фыссæг дæр куы хонынц...

Мæ мидфынмæ мæ хъуырма сдæн фыртыхстæй, фæрсиная æй дæн, кæд нæм уыд полякæгтæ, польшæйæгтæ, ома, зæгъгæ, фæлæ мын исты сдзурын не ‘нтыст. Иннæ диссаг та уый, æмæ сæ, зæгъæм, кæд нæм уыдысты польшæйæгтæ æмæ сæ депортаци кодтой уартæ мæхъхъæл æмæ цæцæнау, уæд сæ Туркмæ та чердæм ахастой?!

Нæй, нæу æй мæ бон истæмæй бафæрсын, йæ ныхæстæ йын фæбæлвырд кæнын, æмæ бынтондæр стыхстæн, раст хуыдуг кæнын. Уалынджы дын мын чидæр – уынгæ йæ нæ кæнын, афтæмæй мæ хъусы цыма дзуры:

– Йæ уарзон сылгоймаг полячка нæ уыд, полякæ, фæлæ – фыдæй ирон, мадæй та уырыссаг фыдрæсугъд, æрдхæраены æрвцъæх цæстыты хицау Инэлина (уый та ма дзы чердыгон ном у, зæгъгæ, фæцирк дæн мæ миднымæры, бафæрсын та не ‘фты мæ къухы уыцы чидæры дæр). Лæппуты мой, зæрæдты дæр ма цыбæлгæнæг, ахæм нывгæрстытæ уыд, гъе! Æрмæст ын хион хæстæгæй æрмæстдæр йæ зæронд мад Дуся уыд. Йæ афицер лæг хæсты фыццаг бонты фæмард, æмæ уæд кæцæйдæр уырысæй махмæ, Зилгæмæ, ‘рлыгъдысты. Не ‘рратуг лæппутæн дын ахæм æвæджиауы сылыстæг балæвар кæнай: рады лæугæйæ йæм-иу кæрæдзимæ сæ финкæтæ систой! Уый та-иу, уыдонмæ кæсгæйæ, ахæм музыкалон худтæй бакъæцæл, афтæ-иу сфидытта худгæ-худыны, æнæуи дæр цы зæрдæскъæф-зæрдæуынгæггæнæг уыд, уымæй уæлдай, æмæ йæ раст æдзæххæй дæр аныхъуыр, гъе!

Диссаг: мæ мидфынмæ-иу батæхуды кодтон, куы ма фæуид мæ фын, куы ма райхъал уаин, зæгъгæ, фæлæ та мæм-иу æндæр зонд дæр фæзынд, зæгъгæ, уый фын нæ уыныс, фын, уыдон æцæгæй уыныс, æцæгæй хъусыс æнæзонгæ кæйдæр хъæлæс. Хъусын:

– О, æмæ иу кæцыдæр бон Батырбеджы рад дæр æрхæццæ, æмæ уæд уый фæстæ, ахæм бæрзонд æмæ уæнгджын лæппуйы фæстæ, мардзæ лæппуйы схуыстыты фæстæ Инэлиæ иннæты йæхимæ æмгæрон дæр нал уагъта: кæнæ, дам, Батырбег, кæнæ уæ иу дæр нæ!

Фæлæ хабар-хыбур Алибаны хъустыл æрцæуын кодтой хорз адæм. Æмæ дзы гæрз ронæй æрлæвæрдта йæ уырсиуæггæнæг фыртмæ-жеребецмæ. Куы, дам, ма йæм бакæсай фæрсмæ дæр, уæд, дам, дзы æз уыцы æнæфсис джыртмæцæуæджы дæр... Айтæ-уйтæ нал фæкодта Инэлиæ, йæ зæронд мады дæр æвæгæсæй уым фæуагъта æмæ, абон Душанбе чи хуыйны, уыцы Сталинабады абадт æндæр уарзтмондаг лæппуйы зæрдæйы рагъыл! – Æмæ ууыл чидæр хъинцгæнæг худтæй ныххудт.

Æмæ ‘рмæстдæр æз уæд фехъал дæн. Цасдæр зæронд уисойæ хостау дзагъырдастæй хуыссын. Æмæ йæ иу кæддæр фæхъуыды кодтон, æрæмбæрстон: уый нæхи – ома, сыхы фынддæс-æхсæрдæсаздыд лæппуты æрдон сæнттæ уыдысты, мæнæ мæхи!..

Сæрд йæ тæккæ тæмæны. Дæ лæппуйы тых йæ тæккæ ‘нхъизгæ-абухгæйæ. Æхсныф æхсныфы æккоймæ тырны, дæу та, цы æрра дæ, уымæй зондцыддæр кæны чызг-сылгоймаджы уæнгты уагъд змæлд – Регинайы, – цæй Инэлинайы! – хъомыл уæнгты фесхъиу-фесхъиугæнгæ змæлд.

Уый судзгæ-араугæ хъæбысы, гъæй-джиди, ма стæлф æмæ дзы ма... Ма ахъар, ма атай йæ урс буары, ма амæл, амонд-джындæр цы мард ис, уыцы мардæй!

Магуыр Батырбеджы та, йæ сæрæн ницы зонгæйæ, иблис хæйрæджытæ, хæйрæджджын иблистæ скодтой сæ фыццаг æмæ йæ дæ фынмæ æрбатæрагау ластой.

Батырбегимæ та мæ зæрдæ – æрхъуыды йæ кодтон, – уыцы бонты æцæг дæр дзырдта, о: уый размæ мын, нæ ныхас ныхас-къахгæйæ, афтæ:

– Базармæ? Сылгоймæгты? Суанг ма уыдоны дæр ничи уагъта! Сæумæдалынгæй-иу дружина фæндагтæ-акæсæнтæ бацахста æмæ хъæуæй дæ фындз дæр ма адарай! Æрмæстдæр быдырмæ! Зымæгон дæр, зымæгон: нартхор миты бынæй къах... Ахæм цæрдтытæ-хæрдтытæ кодтой уæд адæм...

Фын та цæмæ сайдта – йæ равдисæг хæйрæджытæ йæ зонæг. Мæхæдæг æй мæхицæн та уыцы хуызы райхалинаг дæн: уæд

мын Регинае куыд бæллиццаг уыд, уыйау мын абон та уæдыккон дуг сси тæхудиаг – уым фест æмæ дзы æвæдæй атай, макуы базæронд у... Мæнæ нырау.

Цæй, о, мæнæйуый: Къоста уартæ кæд æмæ кæд бахæлæг кодта, зæгъгæ, «Хорошо умереть в ее годы» – ома, дæ хæрз æрыгон азты. Цæрын та дæм æнусты куы цæуа, уæд.

Омæ – цæрут!

Уынут фынтæ, бынтон æнахуыртæ дæр уæнт: æгас ма кæй стæм, уымæн æвдисæнтæ.

Кисловодск,

16 мартъи, 2017 аз

Худæджы хос

Лæг, куы ницы дзы рисса, æнæхъæрзгæ куы уа, иу цыбыр ныхасæй, адæм дæр æмæ йын цард дæр цалынмæ нæма сæнад сты, уæдмæ йæ зæрдæмæ цына фæцæуы, цына, уый диссаг у. Зæгъæм...

Зæгъæм, мæ зæрдæйы судзгæ-дудгæтæн хатгай æвдадзы хос басгуыхы алы анекдоттæ кæсын – ныр сæ мыхуыр кæныңц газеттæ, журналтæ, суанг ма сæ чингуыты фæлгæтты дæр хицæн æмбырдгæндтæй дæр уадзыңц.

Ис æнæхъæн циклтæ дæр, комкоммæ кæйдæр нæмттимæ баст: «Анекдоты от Никулина». Нæхимæ та, Камал кæй зоны, уыдон – тынг арæхсы сæ дзурынмæ. Уый дæр дæсныйадау у раст. Стæй сæ дæ зæрдыл дæр хъуамæ хорз дарай.

Фæлæ сæ æз рохгæнаг дæн. Æрмæст мæ дзы иу-цалдæр сæ уацайраг бакодтой: куыддæр сæ æрымысын, афтæ та мыл худæг бахæцы, смех без причины – признак дурачины, зæгъгæ, уыцы æлхыскъæй дæр нал фæтæрсын.

...Иу лæппу иннæмæн дзуры:

– Æндæрабон уыдтæн Урюпинсчы. Лæууын, трамваймæ ‘нхъæлмæ кæсын. Мæнæ кæдæй-уæдæй фæзынд. Æмæ – диссагæй цы кæныс! Æрлæууыд мæ тæккæ цур, æмæ дын дзы кæрæдзи фæдыл Карл Маркс æмæ Владимир Ильич Ленин куы рахизиккой! Маркс, куыд хистæр, афтæ разæй, Ленин та...

Дарддæр æй йе ‘мбал лæппу дзурын нал бауагъта:

– Дзæгъæл рæйд куына кæнис: цæй трамвай ис Урюпинсчы?!

...Поезд арастæввонг лæууы. Чукчæ иу вагонæй иннæмæ бацæуы æмæ та йын йæ фарс сæрæй бацæвы.

Фæрсынц æй:

– Ты что делаешь, чукча?!

– Однако ищу мягкий вагон!

...Мæскуы. Троллейбусы дыууæ чукчæйы цæуы. Сæ иу кондукторы фæрсы:

– Ёз ацы троллейбусы Кремльмæ фæхæццæ уыдзынæн?

– Нæ фæхæццæ уыдзынæ.

Уæд иннæ:

– Однако, æз та?

Нæ йæ зæгъдзынæн, уæд кæмæ цы зонд уыдаид, уый, фæлæ мæн иу фынддæс-ссæдз азы размæ нæ бауырныдтаид, æмæ та Стыр Уæрæсе иу хицæн лæджы коммæгæс-уисæнгæнæг суыдзæн, табутæ та йын кæндзынæн, йæ ныхас ын закъоны уæз тæрдзæн, уый. Чидæр та, ома, скульпт личности уыдзæн.

Фæзынд та ахæм – ном, фыды ном, мыггагæй йæ нæ амондзыстæм – дзырд уады бæхыл абадын кæныны мондаг адæм дæр та сæ сæртыл схæцыдысты.

Фæзынд, о. Ёмæ йыл йæ фæд-йæ фæд анекдоттæ дæр ацъапп ластæуыд. Уæвгæ та сæ суанг Сталиныл дæр мысыдысты хъæбатыр адæм, стæй ма къуыппæн зарджытæ-частушкæтæ дæр!

Æцæг хъæбатыр адæм, æцæг: мысгæ сæ нæ, мысгæ, фæлæ йæ куы базыдтаиккой, политикон анекдот кæй радзырдтай, уый – дæ къæхтæ раст араз Сыбыры бинаг къæймæ!

О, æмæ нырыккон культыкыл цы анекдоттæ ис ныридагæн, уыдонæй иу: нæ абоны паддзахады лидер, дам, уазалгæнæнмæ бакаст. Ёмæ ‘хсырысæртæ фыртæссæй уайтагъд асалдысты. Уæд сын уый афтæ:

– Я не за тобой, не за сметаной – успокойся! Я за холодцом: видишь, как он мелко, мелко задрожал? Ризæг, дам, ыл куыд бахæцыд...

Суанг ма ныр дæр тæппуд-хæппудтæ кæй стæм, нæ тас нæ дыууæ уæны астауæй кæй нæма фесæфт, уый тыххæй дæр ма æххæст зæгъон-радзурон...

Уæладзыгджын хæдзары иу тыргъы кæрæдзи ныхмæ цæрынц дыууæ сыхаджы. Райсомæй сæмбæлынц, куыстмæ цæугæйæ. Сæ иу фæзæгъы:

– Дæ райсомтæ хорз!

Иннае йын дзуапп ратты:

– Дæ изæртæ хорз!

Уæд иуахæмы фыццаг дыккаджы дисгæнгæйæ фæрсы:

– Райсомрадзы мын цæмæн раттыс ахæм салам?!

– Дæу куы фенын, уæд мæ цæстытæ атартæ вæййынц... Ор-гæнты кусæг дæ æмæ... æмæ...

Сæрибар, дам, уый хонæм, æмæ дæ тиран фæтæджы фыды ном куы ферох уа.

Кисловодск, 17.03.'17

Фæсфыст мæм фæдисонæй æрбахæццæ, тугæвдылд æртынаем азты тыххæй хуыздæр – ома, уæдыккон уавæрыл уæлдай ирдæй дзураг анекдот:

Æртæйæ иу камерæйы бадынц. Фыццаджы фарстæуы, цæмæй йæ азымджын кæнынц, уымæй.

– Æз Карл Радечы* фыдгой кодтон.

Дыккаг:

– Æз та дзы æппæлгæ кæй кодтон, уымæй дæн азимаг.

Æртыккаг:

– Уæдæ æз та уыцы Радек мæхæдæг дæн!

Магусаты ерысы раззагдæртæ

Фæтчыгъæдæн зонгтæтæ цыма баистæм, уыйау нæ ныхас дæр кæд мæ фысым Энверимæ цыбырдым, къуырд къæдзил рауад, уæддæр ын бантыст мæ ирон таурæгъ магуса лæппуйы тыххæй уый æнгæсæн абхазаг таурæгъ раканын.

Цард æмæ уыд дыууæ магуса ‘фсымæры. Иттæг магусатæ уыдысты, фыдмагусатæ. Гъемæ дын, æвæлмонæй дзул царв-мыды кæм тулой, ахæм цардагур куы фæбæлццон уаиккой рогвæдæй.

Иу ран тæккæ фæндаггæрон суыдтой, фырзадæй йæ къалиутæ зæхмæ кæмæн æрзæбул сты, зæу-зæугæнгæ, ахæм фæткъуы-

* Карл Радек уыд зындгонд лæг, политикон æмæ æхсæнадон архайæг, дзырдарæхст. Сталины тыххæй загъта, ты, дам, ему сноску (ома, тексты бынмæ), а он тебе ссылку.

1937 азы тæккæ райдианты йæ ‘рцахстой æмæ йын 10 азы радтой æрымыгæ цæйдæр тыххæй (Интернет æй зондзæн). Дыууæ азы фæстæ йæ чидæр ахæстоны амардта...

бæлас. Йæ быны кæрдæгыл сæхи æруагътой, адаргъ кодтой сæ фæллад уæнгтæ.

Хистæр æфсымæр бæласы цъуппыл цæхæртæкалгæ сырхварс фæткъуы суыдта æмæ, арф ныууæфгæйæ, батæхуды кодта:

– Йæхх, æмæ мæнæ афтæ комхæлиуæй куыд хуыссын уæлгоммæ, афтæ ма куы лæууин фæлдæхтæй, æмæ уалæ уыцы рæгъæд æмæ алæмæты рæсугъд дыргъ та йæ къалиуæй куы фæиртæсид æмæ комкоммæ мæ дæндæгты æхсæн куы æрмидæг уайд, уæд æй æз æхсызгонæн не ‘рхæмц-хæмц кæнин, нæ! Мæнæ йæм ныридæгæн мæ комыдæттæ дæр куы ‘руадысты. Сæ бонæй уой, Хуыцау рæвдауинагæй кæй фены, уыдон.

Уæд ын кæстæр тæригъæдтæ кæнынмæ бавдæлд:

– Æппындæр дæхиуыл куыд нæ ауæрды! Ныр нæ ныффæллад дæ: уыйбæрц фæдзур!..

Пицундæ, 5.06.’16,

Кисловодск, 17.03.’17

Уæрæйдæ уæддæр кæй Уæрæйдæ у...

Ома, æгæрон зарæг Уæрæйдæйыл рауад быцæу ныхас... Пицундæйы базары тæккæ фарсмæ сарæзта йæ фысымуат 66-аздыд Хутоба Энвер. Хонгæ та йæ скодта «Ассир», ома, æнæрцæугæ диссаг, кæй никуыма фендæуыд-фехъуыстæуыд, ахæм тæмæссаг цыдæр.

Сæрд йæ тæмæнæй кæд фæфале, уæддæр ма дæ æрæджиауы хорзæх уæд: зынтæй ма ссардтаис дæхицæн цæрæнуат – йед, дам, ралæууыд, «бархатный сезон». Фæлæ мæ хорз зонгæ абхазаг поэттæ – Анатоли Лагулаа æмæ Сергей Гиндияйæн та сæ хорз зонгæ Энверы бинойнаг Индианæ разынд æмæ нын, уæ фарн фынай, мæ къæбæргæнæг Фатимæимæ иу уат самал кодтой, ноджы æмбис аргъыл...

О, æмæ хæдзары фæскъул сатæджы бадæм дзаг фынджы уæлхъус æртæйæ: Энвер, æз æмæ ме ‘рхордгонд лæппу-лæг Давид Дасаниа, культурæйы кусæг. Абхазæгтæ куыддæр уæзбын сты, хиуылхæцгæ, фæлæ ацы Давид та æппæты бæсты дæр – цырен арт, цы у, уымæй тæлфт, змæлд, архайд, хъæрæй ныхас, цинаæргом, ахудын мондаг. Бирæ кæстæр мæ у, афтæмæй мын фемгар, Дзæуджыхъæуы дæр нæм цалдæр хатты сæмбæлд...

Цалдæр сидты куы бакодтам – раздæр уал дыгурон хорз æмæ карз арахъхъæй (мемæ дзы аластон), стæй та абхазаг чъачъ-айæ (нуазгæйæ зынтæй ацæуы, фæлæ уыйхыгъд йæ хъару тагъд асæтты, æмæ фервонгау вæййыс), уæд нæм хъазгæмхасæнты рауад уыцы быцæу ныхас дæр, дыууæ адæмæй нæ чи кæй æгъдау айста, кæй ныхасбæстытæ æмæ хицæн дзырдтæ, кæй кæфтытæ-зарджытæ, зæгъгæ.

Сæ «уорда» ирон «уæрдон» кæй у – уаргъ дон, ууыл æнцонæй сразы сты, уымæн æмæ йæ нæ зыдтой, бындуронæй цы амонь, цы этимологи йын ис, уый.

– Уæдæ уæм уæ зарджыты уæрæйдæ-рæйдæ дæр мах, ирæтты, фæрцы ис, махæй йæ рамырхтат хæхты сæрты!

Давид иронау цыдæртæ ‘мбары, зоны, цъæррæмыхстытæй фæдзуры. Æмæ ма уый багæды кодта:

– Ирон уæрæйдæ хуымæтæг рефрен у, фæрссаг кæнын, махмæ та у тынг рагон арфæ, бузныг Хуыцауæй – афтæ амонь мах уæрæйдæйы мидис: «Табу Дын, Хуыцау, хæрзты нын бацыдтæ æмæ Дæ тынг бузныг стæм. Кæд ма нын ногджыдæр исты хæрзтæ раканай, уæд Дæ дывæр бузныг, дывæр райгонд уыдзыстæм!»

Энвер æм æхсызгонæй хъуыста æмæ йæ сæр разыйы æнкъуыст кодта.

Æз дæр ма цы загътаин. Æрмæст мæм уæддæр хардзау æркаст, уæрæйдæ ирмæ рефренæй уæлдай кæй ницы амонь, æндæр кæй ницы ахады, уый.

Æви йæ æз нæ зонын?

Раст куы зæгъон, уæд сæм бахæлæг кодтон абхазæгтæм. Уæлдай хæлæггаг та уымæй сты махæн, æвзагсафджытæн, æмæ сæ кæрæдзимæ сæ маделон æвзагыл кæй дзурынц – æнæкъуылымпытæгæнгæ, сыгъдæгæй – Хуыцау дæр ма сæм хъусынæй не ‘фсæды.

Пицундæ, 9.09.'16,

Кисловодск, 17.03.'17

Хæлæггаг амонд

Чысыл фалдæр – стыр базар, мæнæ Центрон дæр ма кæй хуындæуы, уый. Ам та Нигеры номыл уынг æмæ Тамайты цавæрдæр лæппуйы уынджы фисыны тигъ.

Гъема уырдаем куыд æрхæццæ дæн æмæ Рæмоны-фырты уынджырдаем куыд базилинаг уыдтæн – ома, ууылты дæлардаем Кировы уынгмæ ныууай, стæй рахизырдаем дæ ных сараз æмæ уартæ æфсæнфæндаджы вагзалы бæстыхай, йæ ракомкоммæ фæзы та автобустæ æмæ маршруткæты рæсæн, мæнæ æвзаг-хъуаг-дзырдагур ирæттæ остановкæ кæй хонынц, уый...

Фæллоуы ветеран кæй дæн, уый мын бар дæтты асламдæрæй майы дæргъы автобустæй цæуынæн билет балхæнынæн Ирыстон иу кæронæй иннæмæ – абоны ‘хцайæ 150 сомæ аргъ у. О, гъема ам автобусы сбадын Беслæныхъæуы онг, уым та Додтоиы маршруткæйы нæхимæ, Зилгæмæ æрми æхцайæ 15 сомæ бафидгæйæ.

Нæхимæ...

Ох-хына, мæнæ куыд нæ ахуыр кæны мæ зæрдæ уыцы «нæхимæ»-йы æлгъыстаг уавæрыл, мæнæ: йæ бындзарæй та ныхъхъæрзыд, куыддæр дзырд «нæхимæ» ныффыстон, афтæ... Фæрсæй-фæрстæм ныр кæдæй абонмæ лæууынц Гусалты æртæ æдзæрæг хæдзары, иу зынг-иу артæй дих бинонты бæстыхæйттæ æд дæрдтылзылд кæрттытæ æмæ цæхæрадаæттæ. Хæдзарæй дæр æмæ цæхæрадонæй дæр ирон сагартæн наркоманты амæддаг: нафы куывды дзы бадынц сæ рæвдауæг æддæкъах чызджытимæ; ацетон, æхсыр æмæ гæны цъæрттæй хъылма сфыцынц къæхты бын артыл æмæ йæ нынцъухынц, æмæ та сæм цæрын æрцæуы царды уæлдæйтты, цагъды уæлдæйттау, цардæй. Дуне сын цыбыр рæстæгмæ амондæрцыдау ныххорз вæййы.

Уæзданæй сæ атæрын. Мæстджынаæй сæм сдзур æмæ, горæтмæ куы рацæуон, уæд, чи зоны, æмæ хъылмаифтыгъдæй æвæгæс хæдзæрттыл арт суадзынаæй ма бацауæрдой.

Хæсты заман нæ бæстыхæйттæ мæ фыд æмæ йæ фыды æфсымæры лæппу, лейтенант Ибрыхим сæ туджы аргъæй бахъахъхъæдтой, стæй цард афтæ ныддæлæ-уæлæтæ кодта, афтæ фæтевзæфæлдæхт фæцис, афтæ æнæрай, æмæ нæ фыдæлты буцдаринаг уæзæг адонмæ, царды æвгъауаг уæлдæйттæм, æрхаудта.

Стæ-ма, мæ ныхас кæм фæсаджил, уырдаем аздæхон, Нигеры æмæ Тамайы-фырты уынгтæ хæрхæмбæлд кæм фесты, уыцы тигъмæ-фисынмæ. О, куыддæр ардаем æрхæццæ дæн, нæхицæй (фатерæй) рацæугæйæ, афтæ дын мæ фæндаг дæттын бахъуыд балхуыз «Жигули»-йæн – Бæтæгаты дугъон бæхау ног æхсадаæй тæмæнтæ калдта.

Æмæ уадидагæн фемдзаст стæм йæ шофыримæ: Рамазан! Нæхи зилгæйаг лæппу-лæг, мæ кæнгæ ‘фсымæр Хъазыбеджы æрвад. Фæуæрдта мæм, рудзынгæй йæ сæр радардта, циндзаг хъалæсыуагæй фæкодта:

– Салам, ме ‘фсымæры ‘фсымæр! Нæхимæ хъæумæ цы цауай?

– Саламæн дæ йæ сойджынтæй кæрдих хай! Мæ арæст раст афтæ у, – ныкккъæбæлдзыг кодтон мæ дзуапп: мæ амонд уыйбæрц ацыд, уый мæ нæ уырны – дæ тæккæ дуармæ дыл ахæм хæрзæмбæлæг амбæлæд!

Уастырджийы æрвыст лæг æд хæдтулгæ уæрдон!

Дуар мын байтыгъта:

– Ёрбабад уæдæ! Бирæ дæ нæ райсдзынæн, дæлæмæ дæр æмæ уæлæмæ дæр кæд минырдæг, – загъта æмæ – худы, худы йæхи хъазæн ныхæстыл.

– Фæлтау фистæгæй ацæудзынæн!

– Æмæ уым дæр диссагæй ницы ис, – фенкъуыстыстæм нæ бынатæй, Рамазан мæм æрбакаст йæ кроличы цæстытæй, ома, куыддæр ын тугбадтау сырхбын цыма уыдысты. – Ёрæййæфтай йæ де ‘рвад Мураты, Хадзырæты фырты?

– Ёрæййæфтон. Куы фæмард, уæд мыл цыппæрдæс-фындæс азы цыдаид... Составителæй куыста æфсæнфæндагтыл, æмæ йæ фелхъывта вагон...

– Зонын æй, зонын! Рухсаг уæд, æфсымæртæн сæ хуыздæр уыд, ноджы уыцы хæрзконд, бæрзонд. Диссаджы уæздан, – чидæр нын æвиппайды нæ развæндаг аргæвста «Волгæ»-йæ. – Куыдзæй чи райгуырд, уый! Балхæнынц праватæ æмæ!.. О, гъемæ Мурат чи у, уый дын горæты голладжы ‘мбис чъыры къæрттытæ балхæдта. Фæлæ йæ цалынмæ станцæмæ йе ‘ккойы хаста, вагзалмæ, уæдмæ «Передачæ» афардæг – афтæ хуыдтой, горæтæй Беслæныхъæу æмæ Ёрыдоныуылты Алагирмæ цы поезд цыдис, уый.

– Зонын æй...

– Гъемæ уæддæр дæ дзыхыл мидæмæ хæц, кæд æй зоныс, уæддæр: ма мын скъуын мæ дзуринаджы синаг. Цы дын дзырдтон, цы? А, махæдæг æй æрцахстон! Цалынмæ, загътон, Мурат йæ чъыры пут æккойæ æмпыхта, уæдмæ поезд афардæг. Гъемæ уæд уый дæр айтæ-уйтæ нал фæкодта, фæлæ голлаг, йæ рагъыл бæстондæр куыд æрфæтхæн уа, афтæ сцагъта æмæ шпалæтыл æрлæвæрдта уым дæлæмæ. Дыууæ сахаты бæрц рауадаид, æви

аертæ уыдаиккой, афтæ Беслæныхъæуæй акаст. Гъемæ йæ Зилгæмæ æрдæгфæндагыл тæрккъæвда æрцахста, ныккалдта йыл. Ныр йе ‘ккой йæ къæртчыр. Æмæ йын фыцын райдыдта, æнхъызын æмæ судзын. Куыд мын æй дзырдæуыд, афтæмæй, дам, йæ сæрма мигъау сбадт фыцгæ-судзгæ чъыры тæф. Уæддæр æй не ‘руагъта зæхмæ, ныххæццæ йæ кодта хæдзармæ! Ды та мын... Фæлтау, дам, фистæгæй адæтдзынæн, сом бафидыны бæсты, – æрбакаст та мæм, ныттылдта йæ сæр – йæ уæрæхгопп къепкæ, вертолет бадæн, зæгъгæ, мæстæймарæгау кæмæй фæзæгъынц, ахæм хуыд къепкæ – раст дæлæсыхаг Таймуразы хуыд уыдзæн, худтæхуыйæг Хъесаты Таймуразы æрмдзæф. – Уæддæр дзы дæуæн дæ амонд куыд ацыд, афтæ – никæмæн: куыддæр дæ кæрты дуарæй дæ фындз радардтай, дæ зылын цыргъ фындз, афтæ дын мæнæ æз æмæ мæ афтид «Жигуленок» – дугъон бæх уæрдонæ ифтыгъдæй. Афтæ ма дзы хъуыддаг ацæугæ уыдзæн! Дæ къæсæрæй ракас, æрмæстдæр дæ сæр радар, æмæ дын – гъа, мæнæ Рамазан, дæ кæнгæ ‘фсымæры хистæр æфсымæр æд лимузин! Цыма сæрмагондæй дæу ласæг шофыр-бæхтæрæг дæн æмæ дæм дзырдгонд æмгъуыдмæ точь-в-точь фæзындтæн! Уæуу, дæ хицау! Ахæм амонд дзы лæгмæ цæттæйæ кæсæд! Уæдæмæ Хуыцау дæр хъулон митæм æмхиц у, æндæр искуыдæр ма... Уæллæй-биллæй, дæ куывд куыд фехъуыст Фæндагсары Уастырджимæ дæр æмæ мæ дæ размæ куыд рарвыста! О, хæдæгон, Фæндагсары дзурын хъæуы, æви Фæндагсары? «А» дзы хъæуы æви «Æ»?

– Фæндагсары Уастырджи. Фæндаджы сæрыл вæййы бæлццон, æмæ дзы ФæндаджысÆры Уастырджи æвидауц ныхас кæд нæу, фæлæ уæддæр раст нæу афтæ кувын-табу кæнын. Фæндаг фæндаг у, æмæ дзы цæмæй йæ фыдбылызтæй хызт уай, дæ сæр дзы сар ма фæуа, бæллæхбаййафæг, уый охыл кувы кувæг лæг Фæндагсары Бардуагмæ.

– Цæмæй йæ зоныс афтæ бæлвырдæй?

– Бакастæн æй иу кæцыдæр чиныджы...

– Æмæ дын кæм уыд уыцы чыныг? Æз дæр бирæ уарзын ирон æгъдæутты тыххæй кæсын. О, фæлæ дзы уæддæр абон дæуæн дæ хъул сах куыд абадти, цавæрдæр хæрзæмбæлæджы къах дын куыд фæахъаз, афтæ ма дзы хæлæггаг амонд æрхаудзæн лæгмæ! Нæхионæн мын æй æнæ радзургæ нæй – кæд æй бауырнид, искуы ма хæлæггаджы амондджын адæм – мæнæ дæуау кæй ис, уый.

Æрхæццæ стæм Фарæстæм километрмæ, Ацылыхъхъы къа-
науы ауазæнмæ. Æмæ ма хæлæгæймард Рамазаны иугæндзон
ныхæстæй цы хуызы фæрвæзон, зæгъгæ, куыд схъуырма дæн,
афтæ ма сæры фегуыр дæмманай æфсон:

– Дæлæ мын заправкæйы раз фæуром: нæхи Дзæйнататæм
мæ бауайын кæй хъæуы, уый мæ фырцинай фæцæйрох кодта.
Тагъд сæ чызджы æрвитдзысты æмæ, дам, нæм исты
уынаффæйæ фæкæс... Уыдонмæ дæр ис «Жигули», æмæ мæ
сæ лæппу ныддавдзæн Зилгæмæ – подумашь, ардыгæй ма
уырдаем цы аздад... Бузныг дын.

Æнæууæнк цæстæй мæм æрбадзагъул кодта:

– Кæд дын исты фæхъыг?..

– Цытæ дзурыс! Абоны бонау, ацы фæндаджыардыстæн, мæ
амонд афтæ æвæджиауы хорз никуы-ма абадт хæрæгыл!

Банхъæлмæ кастæн, цалынмæ Рамазан фæзилæны ауон
нæма фæцис, уæдмæ. Стæй сæдæ санчъехы бæрц уæлдæр
ссыдтæн, дуканиты размæ – автобустæ иуты ам раргъæвынц
фæндаггонтæй, иннæты та ам сæвæрынц.

Пицундæ, 9.09.'16,

Кисловодск, 17.03.'17

Кæм-ма ис адæмау адæм иронæй, кæм...

Уæдæй нырма дæр та – дон хиды бынты, рæстæг бонгай-
дæндаггай адард: ахæм тулгæ-тындзгæ цалх ын ис йе скондæй
тæккæ ацы райсоммæ. Бонрæфты цы уыдзæн, уый зонын та
Иунæг Хуыцауы бæрны ис Йæхи фæндæй...

Уæ фарн та бирæйæ фынай, фæлæ ма уæд нæ бындар Хадзы-
Мурат хæрз саби уыд – уæдæ æндæр куыд рахондæуа фондз-
æхсæзæдзыд гуырды?..

Гъемæ Зилгæйæ Беслæныхъæумæ ссыдыстæм æмæ ам
æфсæнфæндаджы станцæйы цур уæрæх фæзы лæууæм, горæтмæ
адæмы ласæг маршруткæмæ 'нхъæлмакæстæйæ: уæд ма уыдон
нырау арæх нæ уыдысты. Стæй ноджы фæизæргæрæттæ, талынг
боны рухсмæ æрбацауынмæ нæуæндаг бахъав-бахъав кæнын
райдыдта. Уалынмæ дын нæм дæрдджынтæ «Мерседес» йæхи
æввахс æрбайста, дзыхълæуд фæкодта – йæ заронд хъандзал-
ты тæригъæддаг хъинц-хъинц ссыд. Шофырырдыгæй галиу ду-

арæй дзы рахызт уæнгджынтæ хæрзхуыз лæг – иу æртиссæдз азы бæрц ыл аивгъуыдтаид. Йæ цæсгомæ æвæрд дæр зæрдæмæдзæугæ, йæ сæры бæзджын хил халасæвæрдæй цъæхбын дардта. Мæ зæрдæ дзы цæмæй схаста, уый йæ спортивон хæлафы уындæй. Йæ гуырыл морæ цармæй хуыд къурткæ, йæ дæлгуыр та...

Ирон нæлгоймæгты уæладарæсы тыххæй мæскуыйаг журналисткæ фыста иу газеты, зæгъгæ, дам, Кавказы цæрджытæй ирæттæ йеддæмæ уынгмæ спортивон дарæсы ничи цæуы. Акæсын æз дæр мæ алыварс бар-æнæбары, æмæ – æцæгдæр...

Лæууæм, о, Хадзы-Муратимæ: уынын æй, тыхсы, фæлмæцы æнæзмæлгæйæ, тагъддæр машинæйы бабадынмæ бæллы, æз та куыддæр пъæззыйы ахстау дæн: нæма мæ фæнды цæмæндæр, фæраст уæм, уый. Æмæ нæм ацы лæг, о Хуыцау, дæр куына ‘рхатид, мемæ фæбæлццæттæ ут, зæгъгæ...

Пъæззы цы хонын, уый та... Нæ сыхæгты ус Уæлгъа мын иуахæмы мæ зæрдæ алхыскъ кодта:

– Сабат æрхæццæ уæд, æндæр дæ хæдзаргæс мад æрцæуы уæ цæрæнты уæлбылæй мæнæ фæндаджы былмæ æмæ уынджы дæлардæм акæс-акæс байдайы. Æз æй, цыма йын йæ тыхст не ‘мбарын, уыйау хуырымхуызæй бафæрсын:

– Замирæт, уæхионы сыздæхт ма хъахъхъæныс абоны онг хæсты цæхæрæй?

– О, куыннæ! – фæзæгъы мын. – Уый куыд нал сыздæхдзæн, афтæ, дæу чи нæ уарзы, уый ахсджиаг дæр йæ балцæй куы нал фæзынид! Ныр та, стæ-ма, Барис нæма разынд Мæзджыты фæзилæнæй, зæгъгæ, йæ бæрæг дарын...

Куы та рацæйцæуын Дзæуджыхъæумæ фæстæмæ цыдæй, уæд мæ фæстæ фæкæсы – мæнæ абонау... Æмæ цæхгæр рыстæй фæрæхойы мæ зæрдæ, дæ зæронд мады та зыбыты иунæгæй дæ фыдæлты кæртгæсæй уадзыс, алы ‘фсæнттæ, алы рæстытæгæнæнтæ та ссарыс дæхицæн: ома, мæ хо Знаретæ йæм хæстæг цæры – уартæ Къохмæ бауай, уым Джеоргуыбайы кувæндонæ найфат-сарайы бынты суай Тинаты цæхæрадонæ кæрæттæ – Цæугæдонæ былгæрæттæ-былгæрæтты акъацитæ æмæ кæрз бæлæсты ‘хсæнты, стæй Бабеаты æмдзæхгæр уырдыджы, сæ гæрæны михтыл хæцгæйæ, ныууай, стæй та ногæй чысыл фæхæрд кæн, æмæ дын мæнæ уæлвæзы сæ дыууæуæладзыгон ногарæзт бæстыхай Знаретæ æмæ нæ сияхс Солтан –

Будтойән. Мә мады сабыр фадыварцай дәр әй кәд бахъяуа даэс-дыуадаэс минуты йә бабәрәг кәнынан...

– Уә изәртә хорз, – загъта ләг, «Мерседес»-әй әрфистә-гуәвәг.

– Кәй изәртә сты, уый дәсбуц кәнәд, – загътон ын әз дәр.

– Уә арәзт Дзәуджыхъәумә ма уәд?

– Уырдам у, раст йә тәккә астәумә...

– Гъемә уә хъуыддаг ацыд: әз дәр мә фәндаг Дзәугы хъәу горәтмә дарын әмә – табуафси, саккаг кәнут, фәфәндагәмбәлттә уәм – кәд уә райсон, маршруткә цы домы, әз дәр иу уый бәрц – бензины литры аргъ. Ау, ирәттә ‘ппындәр нал стәм, әви ныл кәй судзгә ‘лгъыст әрцыд, ай нә цәсты әхцайә дарддәр кад куы ницәмәнуал ис, – йә чъылдым нәм фездәхта әмә йә бәрнон бынат бацахста, әз ын разы дән – нә дән фәндагәмбалән, уымә дәр нал банхъәлмә каст, афтәмәй.

Хадзы-Мурат цингәнгәйә салоны фәмидәг. Разәй бадын әй бәргә фәндыд, фәлә әнәзонгә ләгәй йә ныфс нә бахаста – уәвгә йә әз дәр нә бауагътаин. Бабадтән әз дәр, уәдә ма мын хуыздәр цы гәнән уыд. Стәй ләг дәр мә зәрдәмә фәцыд, кәд мә йә уаг, йе ‘ууәлтәй цыдәр ахәм мидыстәлфын кодта, уәддәр: афтә мәм сдзырдта сонтәй мә къәрцхъус дыккаг зәрдә, цыма цы зәрдәмәхъаргә ныхәстә кодта ләг, уыдон фәзмгә кодта, науәд та сә уәгъд әфсәрәй йә былалгъәй ләхурдта...

Чи дән, куыд дән, горәты цәргә кәнын, әви уырдам уазәгуаты цәуәг стәм, науәд та хион-хәстәджыты бабәрәг кәнынмә; кәд кусәг дән, уәд кәм әмә цәуыл хәст дән; ме ‘рвадәлтәй уый әмә уый зонын; ис ма, ау, ахәм адәм дәр, әмә ма «Мах дуг» дәр әмә ирон чынг дәр йә къухмә райсынмә кәй әвдәлы ацы тыхст әмә уырыд дуджы, ай бәстә, егъау бәстә йе ‘нәсәрфат сәрыл хъен куы нылләууыд, уәд...

Цәйдарты тыххәй йәм мәхи әнәхъусәг скодтон, ницәмәй йын фарстон йәхи дәр уыцы зәрдәйә, кәд ахәм әнәфенд хынцфарст нал уайд иу фәндагыл, зәгъгә, фәлә – дзәгъәлы: не ‘нцад дзурынәй дәр әмә фәрсынәй дәр, суанг ма кәй хәрәфырт дән мәхәдәг дәр әмә мә фыд дәр, кәмәй у мә бинойнаг – ома, дам, кәй цардхәрәфырт у Хадзы-Мурат, ис ма йын хо-әфсымәр исты афтә дарддәр әмә фылдәр.

– Уæддæр дзы уымæй диссагдæр ницы ис, æмæ нæм ирон ироны æнгæс дæр куыд нал у, нæ туг куыд аивтам, нæ ирон зондахаст, нæ менталитет, – разылд мæм ‘хсгæ зылдæй фæстæмæ, фæкасты бæрц. – Зоныс æй... æмбарыс æй, цию менталитет, уый?

– Генералæй генералитет дзырд райгуырд, ментæй та менталитет. Нæ?

Ныххудт:

– Ныр æз цæттæ дурак нæ дæн: журналы кусæджы цы хуызы бафарстон! Кæд мын хæххон дзигло нæ дæ... О, фæлæ æз уый куы зыдтаин, мæнæ йæ абон куыд бæлвырдæй зонын, афтæ – ирон лæг ирон лæджы тæф кæй нал кæны, ирон фыдæлтыккон æгъдау æмæ нæм æфсарм кæй нал ис, нæ табуганæн «золотой телец» кæй сси рагон уирæгтау, уæд ма æз Магаданæй ардæм здæхтæн! Уым дын ирон – ирон, мæхъхъæлон – мæхъхъæлон, лæг – лæг, ничи – ницы æмæ ничи у и уши у него холодные, как говорится. О, схæццæ стæм!

Рахызтыстæм. Маршруткæйæ цæуæккаг ын радтон. Æмæ – лæппуйы къухыл хæцгæ фæцæуын: уый фæхуыссæгхæлдзæг. Лæг дæр рахызт æмæ, Хадзы-Муратмæ амонгæйæ, фæрсы:

– Æмæ уымæн та?

– Цы, уымæн та?

– Бынат нæ ахста, æппын дзы уæз нæй?

Иу уый бæрц ма йын æхца бадаргъ кодтон.

Кисловодск, 18.03.'17

Бибилон

– Ды мæм кæд Бибилонæй дзурыс, Гусалон, уæддæр æз дæн ирон лæг. Дæуæн та нæ зонын. «Он»-æй æмæ «иан»-æй махмæ, æцæг иронау ирæттæм, æрмæст устытæм дзурынц – ома, сæ чызгон мыггæгтæй. Омæ æз та сылгоймаг ус нæ дæн, фæлæ сыгъдæгæй дæр нæлгоймаг лæг дæн – æмæ уый зон нырæй фæстæмæ: хох, дам, хохыл не ‘мбæлы, фæлæ адæймаг та адæймагыл – куыд нæма! Æгас нæ Хуыцау уадзæд, уый йеддæмæ, гъо. Мæ фæстæмæ фæкасты ном у Валерæ-халерæ, мæ итувард буц ном та Валоди...

– Хорз байрай дæ номæй – сæ иуæй дæр æмæ сæ иннæмæй дæр. Фæлæ æдзых базаргæнæг кæм уыдаис...

– Кæцæй! Хъæбысæйхæцæг уыдтæн. Мæнæ спортсмен, гъо. Суанг Европæйы чемпионаты дæр архайдтон Гуырдызыйы кадæн – уæд ма Хуссар Ир уый дæлбазыр уыд. Гъо... Дыууæ хатты дзы мæ къухы «бронзæ» бафтыд – ома, æртыккаг бынатæн. Энвер мын дæ куыд амыдта, афтæмæй ды цыдæр фыссæг дæ, гъо?

– Гъо, æнæбары... Раст дын мæ бацамыдта: цыдæр фыссæг. Цытæ фыссын, уыдон никæй хъæуынц, мæхицæй дарддæр, фæлæ уæддæр урс гæххæтт сау хъуалæттæ кæнын...

– Æмæ дын æй æз зæгъын: уый у адæмæн сæ бынтон сæфты нысан, мæнæ мæ хуызæн хуымæтæг адæмæй райдай æмæ стыр хицауы бæрзæй сыздух, подсечкæ йын акæн, гуырдызаг зацеп, афтæмæй, гъо-гъо! Фæлæ дын æй æз, Гусалон, фидарæй зæгъын, ацы бонардыстæн, æз ирон лæджы тыххæй – мæнæ дæуау барæнæбары фыссæг дæр уæд! – мæ зæрдæ, ни секунды не задумываясь, фæстæмæ дæр æмæ иуварсма дæр нæ фæкæсдзынæн, гъиафтæмæй ратдзынæн мæ иунæг зæрдæ, гъо! Уырны дæ?

– Уырны.

– Æмæ мын уæдæ ме ‘лхæд бæгæныйы иу сыкъайæ уæд та дæ тæнæг былтæ цæмæннæ ацахорыс, нæ дзы фæхъæстæ вæййыс?!

– Схуыпп æй кодтон фæлварæн хуыпп, æмæ æгæр уазал у, мæ хъуыртæн тæрсын: изæры мæ зарын хъæуы...

– Кæм дæ хъæуы зарын?

– Уалæ ресторан «Абхазский дворик»-ы. Исты уæлæмхасæн капекк куынæ цæуа лæгмæ ‘фтиаг, уæд айдагъ пенсийæ нæй фæцæрæн... – Хъызгæйæ сæфсон кодтон, фæлæ æнæхин Валерæ-халерæ æмæ Валодийы та уыргæ цыма бакодта.

– Æз дæр алы куыстыл дæр æрвæссын, мæ сæрмæ сæ хæссын, æрмæст давынæй, искай дзыппæ фæныхылынæй фæстæмæ, гъо. Фæлæ дын ам афтæ дæр ма уыциу загъдæй зæгъын: мæнæн нæхи æвзар ирон чи у, уый мæнæн кæйдæр хорзæй дæр зæрдæ-зæгъгæдæр у. Гъо-гъо! Кæд дын зын бауырнæн у, уæддæр дæ бауырнæд æнæ мæн ардбахæргæйæ дæр. Æви мæм æхсайы дæ зæрдæ?

– Не ‘хсайы, цæмæн зæгъыс?..

– Уæдæ, гъа, бацавæм: схъарм дæ бæгæны, æдас у ныр дæ зараг хъалæсæн!

– Цæй зараг хъæлæс, цæй: ныззарыдтæн, зæгъгæ, уæд адæм удаистæй сæхи денджызы бакаликкой! Хынджылæг кодтон, хъызгæ...

– Хъазинаг дæ зæронд сæр, зæгъгæ, дын зæгъин, фæлæ цыма мæнæй кæстæр нæ дæ... Кæцы азы гуыр дæ?

– Хæсты хæдразмæйы аз...

– Мин фарастсæдæ сороковой?!

– Раст æй банымадтай.

– Мæнæй æнæхъæн æхсæрдæс сæрд æмæ зымæджы хистæр! Афтамæй та дæм бакæс æмæ – мæ карæн, мæ тæккæ цахъхъæн. О, хорз бæгæны у сæ бæгæны абхазæн?

– Чысыл туагбын цыма у, фæлæ – ницы кæны. Воблæимæ ахъаззаг уайд.

– Нæй сæ кафеы, æндæр райсин. Фæлæ дын цы зæгъинаг дæн, уый дын æргом зæгъон. Ирон лæгтæ не стæм æмæ кæрæдзи фыццаг хатт нæ уынæм? Уый ницы кæны, кæй мын нæ куымд-тай раздæр фæйнæ бæгæныы, уый – уæддæр саккаг кодтай, аргъ скодтай ирон æнæзонгæ лæджы ныхасæн дæр. Æвдæлгæ та дæ кæй нæ кæны, уый, ау, не ‘мбарын – ахæм хуырымдзаутæ дæр не сты спортсментæ, гъо!

– Цавæр хуырымы кой кæныс: далæ Паддзахадон Думæйы футболон командæйы фагæй куы бадынц!

– Раст æй бахахх кодтай Сталины сырх-сырхид кърандашæй. О, цас та баисты, Сосо та дзы къæдзæй ахъаззаг кæмæ ‘рдæттид, уыдон. Санчъехæй санчъехмæ дæр бæз-бæз кæнынц, дунейы рухс сæ лæгмæ нал зыны, гъо-гъо! Фæлæ дын, ирæттимæ абаргæйæ, адоны фыдгой нæ, цы сты, уый зæгъинаг дæн лæджы æргом, комкоммæхсæг ныхасæй. Ирон лæгæн мæ уд дæр – хæринаг, фæлæ мæнæ адон не сты, абхазтæ... Нæ сæ зондзынæ мæнау бæстон хорз, æндæр сæм ды дæр дæ ивинаг цæстæй нæ кæсис – баивын дын æмбæлы дæ цæстæнгас, дæ зæрдæахаст адонмæ. Энверыл сæ ма нымай æппаты. Энвер сæ Фыдыбæстæйы хæсты стыр хъазуатæй хæцыд, цæфтæ дæр фæцис. О, йед... Гурдзыимæ хонынц сæ хæст Фыдыбæстæйы номæй... Æмæ, о, Энвер кусæг лæг у: бон изæрмæ ‘нцæд не ‘рбаддзæн, хъуамæ змæла, истытæ архайа: кæм сæ зæрæстон зæхх æфснайы, сыгъдæг кæны дуртæй – мандаринтæ æмæ дзы апельсинтæ-лимонтæ ныссадзын цыма ис йæ зæрдæ; куы бетон кæны сæ фидæны бассейн, куы сæ цæхæрадоны кæрæтты зайæг рагон

застæ æмæ нæзытæ ‘хсæды. Иу ныхасæй, æнцой нæ зоны. Иннæтæ та... Бауырнæд дæ, кæд исты мæнг зæгъын, уæд мæ галиу цæст схауæд – уымæй хуыздæр уынын, фæлæ адонмæ æгæр сбирæ сты блатнойтæ. Гъо-гъо! Ноджы ма сты хæлæггæнаг, æдзæстуарзон. Уартæ уынджы мæ хæлддзæг хæрæг нæ лæууы, мæ «Жигуль»? Лæууы. Уæдæ хуыздæр цы фæуа... Нæхион йæ фарсмæ навесы аууон бон сауизæрмæ бады æмæ отдыхающитæн къакъалитæ, сулугунитæ, рудау тыхт цыхтытæ, харбызтæ-не-ситæ, æхсæртæ-цыдæртæ нæ уæй кæны? Кæны. Кæд æм стæм хатт æлхæнæг баздæхы, уæд. Гъемæ йæм уæддæр фырхæлæгæй скъуынынц! Гъо! Афтæмæй та ам базаргæнæг иууылдæр сæхæдæг сты, гъо.

– Сомих дæр дзы цыма алцыппæт уæй кæнынц.

– Ис дзы уыдонæй дæр, гъо, фæлæ адон... Куы иуырдаæм айтындзын мæ хæрæгыл, куы иннæрдæм, кручусь æмæ верчусь, мæнæ ныр демæ адджынаен куыд бадын, афтæ дын абадон адонæй искæимæ?! Хуыцау, мах нæ дыууæйы чи нæ уарзы, уый дæр бахизæд адонæй хæлар скæнынæй! Уæд цæмæн? Хорз зонгæ бадæн сæ иуимæ – фæрсæй-фæрстæм царæм. Цæй цардæй царын адонмæ! Цыдæр халагъуд баххуырстон, мæнæ цалынмæ сæрдыгон бонтæ кæны, отдыхающитæ ис, уæдмæ. Мæ хæдзарау хæдзар Сочийы ис – табуафси, фæзын нæм-иу: Автомобильная семь мæ адрес. Гъо, фæлæ мæм-иу рагацау мобилæйæ ‘рбадзур, науæд... О. Ёцæг мын кæронмæ нæма фæцис арæзт, иннæ сæрдмæ уыдзæн рæвдз Хуыцау æмæ хорз адамы æххуысæй. О, гъемæ уыцы сыхагæн... Цы мæрддзæст сты, цы хæлæгæймæрд! Сæ цæсты фиутæ тайынц искæй чысыл пайдамæ дæр. Мæнæ гуырды не знæгтæ не сты? Сты, гъо. Ёз мæхæдæг уым, Гуыр-дзийы райгуырдтæн, далæ адзертты арæнмæ хæстæг. Гъемæ дын æй æз æргом кæнын, æцæг гуырдзиаг чи у, уыцы гуырдзиаг лæг дын йæ кæрдзыны раст æмбис ратдзæн, æмæ дын æй ратдзæн зæрдæхæларæй. Мах семæ æцæг гуырдзиаг адамы аххосæй нæ фезнæгтæ стæм, фæлæ, куыдз æмæ хæрæгæй чи рантысы, уыцы политикты азар у. Фæлæ мæнæ а-нæхион хæстæджытæ та... Гъо, цæй, ма мæм дзагъултæ кæн, Гусалон, сæ фыдгой нæ кæнын, царды цы сты, уый сæ дзурын æрмæстдæр...

– Ныр, æз дæ буцæн Бибилон кæй схуыдтон, уый охыл мæ – дæ мастисæгау – хоныс Гусалон? Омæ дын куы ‘мбарын кодтон, фыццаг заманы уыцы хуызы дзырдтой нæлгоймæгтæм дæр,

зæгъгæ: Кодзырон Таймураз, дам, сæрджын саг нæ рамардта, фæлæ... Илас Ёрнигон, Къоста Фæрнион, Куыздæг Дзесон, Битарон хорз Хъайтыхъо...

– Раст кæй дæ, уый мæм хъары, æрмæст мæм уæддæр, ахуыр ыл кæй нæ дæн, уымæн кæсы æфхæрæгау. Иу исчи ма мæ дæуау куы схона, уæд ыл басæтдзынæн – мæнæ дзы ды куыд не стъæлфыс, æз дæр дзы ахæм суыдзынæн.

– Нæ, уæддæр дæ абхазæгтæ цыдæр маст бауагътой?

– Цæмæй йæ базыдтай?

– Цы базонинаг у?! Фыццаг хатт кæйдæр уынын – абхазæгтæй чи хъаст кæны, ахæм лæджы, уæлдайдæр ироны. А, хæдæгон, афтæ хорз дзурын иронау кæм сахуыр дæ? Кæд мын æхсызгон нæу дæумæ хъусын...

– Махырдыгæй ирæттæ сыгъдæг ирæттæ сты, сыгъдæг дзурам мах нæ ирон æвзагыл. Стæй арæх æфтæм Хуссармæ дæр æмæ нæ Цæгатмæ дæр...

– Цæгат ма цы амоны...

– Зонын æй! Æмæ уырдаем, ома, нæ фыдæлтæ чындзы нæ ацыдысты, куыд афтыдысты, уый та мæ айрох...

– Уæддæр дæ цы маст бацыд абхазæгтæй, уый мын нæма...

– Мæ сыхаджы кой дын не скодтон? Скодтон, гъо. Гъемæ йын, дзаджджын фынгыл бадгæйæ, раппæлыдтæн, иу милуаны ‘мбис уал мын бантыст бакусын майæ нырмæ. Æмæ куыд æнхъæл дæ? Наколка мыл скодта, къæрныхты мыл сардыдта – мæ халагъуд мын иннæрдæм сфæлдæхтой, рафæйлыдтой йæ æмæ сæ ссардтой... фæнычы норстæй дæр. Уалдзæджы цæстыл-иу арт скодтон «буржуйкæ»-йы... Хæлар сын уæнт, стыр фыдæбæттæ фæкодтой уæддæр, фæлæ, гуырысхо цы кæнын мæ сыхагыл, æндæр æй комкоммæ куы зонин, уый уыд, уымæй дарддæр ничи уыд, зæгъгæ, фæндагамонæг, уæд ын... уæд æй... Гъо-гъо, цы амонд уайд, дæ цæттæ знаджы рамур-бамур кæн, уæд уый! Ирон лæджы тыххæй æз та мæ зæрдæ физонæг кæнынмæ рауæлдай кæнин. О, фæйна ма...

– Нæ, нæ! Хатырæй фæуæд, – сыстадтæн. – Цыдæр фыс-синæгтæ мæм æнхъæлмæ кæсынц, кæд ницытæ æмæ мацытæ сты, уæддæр: кæд искуы искай бахъæуиккой, стæ-ма, уæды заманы ирæттæ, ома, мах, цавæр æмæ цас ирæттæ уыдысты, цы цардтытæ-хæрдтытæ кодтой, зæгъгæ.

– Мæнæ ма сын-иу мæн тыххæй дæр рæстытæ ныффысс, цас

мæ зонис, фæлæ уæддæр. А, фæлæуу-ма, айн-момент ма бахъæц – иу неси дын æрбаскъæфон нæ неситæй...

Куы дзы рафæлмæцыдаин Валодийæ, уæд мæ йæ бæгæны дæр, йæ неси дæр никæцырдыгæй бандæвтаиккой, фæлæ – диссаг: куы мæ ‘вдæлдаид, уæд ма бадтаин йемæ, хъуыстаин ма йæм, исты къахæн фæрстытæ ма йæ кодтаин.

Фæлæ нæ кæд кæй æвдæлы, кæд, хорз адæммæ?..

Пицундæ, 12.09.’16,

Кисловодск, 20.03.’17

Дарæс – урс, бандон – урс, денджыз – Сау денджыз

...Æвиппайды мæ зæрдæмæ æрбауылæн кодта Тазейы мы-
синаг: 1937 азы сæрды Хъырымы уыдысты, Гурзуфы Нигеримæ.
Советон цардарæзты тæккæ ‘лгъыстагдæр аз. Нигер мастæй йæ
тæккæ дæнгæлтæ куы бацис, уыцы аз: афтæ, дам-иу нырдиаг
кодта – дунетыл уæдмæ цы ‘рдиаг нæ уыдаид (чи зоны) фехъу-
сæн, ахæм æрдиагæй:

– Мæн цæуыннæ ахсынц?! Æз иннæтæй æвзæрдæр дæн?!

Уымæ бæлл, уымæ, цæмæй дæу дæр, дæ уарзон æмбал фыс-
джыты дын куыд æрцахстой æмæ куыд мардзысты, уымæ!..

Хуымæтæг адæм кæй хондæуы (хуымæтæджы сæ афтæ хуын-
дæуы, сонт сæрбæрзондæй), гъа, уыдонмæ ма хъарæнт, сæ фыс-
джытæ сухты цагъды кæй кодтой, уый. Фæлæ уый фæстæйы
«вегетарион» дугты чи цард æмæ абон дæр цардбарæг чи у,
уыцы фысджытæй дæр дзæвгармæ се ‘мсис фыдæлты мæстыты
маст, бæллæхты бæллæх нымады нæу нæдæр масты аккагыл,
нæдæр бæллæхыл нымаинагыл. Æмæ дын уыцы удуавæр
йæхæдæг маст дæр æмæ фидиссаджы бæллæх дæр...

Тазе фыссы, зæгъгæ, дам-иу Нигер Ай-Петрийы цъупмæ
схызт æмæ-иу денджызыл фæлгæсыд, хъаст та йын Тазейæн
ницæмæй кодта.

Мæгуыр Нигер...

Къуырма Тазе... Уæдæ нæ: иу рæнхъ æм нæ зонын уыцы туг-
уарæн дуг-сахаты тыххæй. Æви йæм ис?

Нигер та... Цæй, чи йæ зоны, уый йæ зоны. Иннæтæн та бар

сæхи: ирон литературæйы уæды бæллæхтæн æмырæхгæд зæрдæйæ дæр кæд сæ цард нывыл цалхвæдыл цæуы – уæд сын æнтысæд! Кæй зæрдæ бацагура Нигеры æнусон хъарæг-æмдзæвгæ, уый та йæ ‘нцонтæй ссардзæн.

...Сентябрь. Цæй фæззыгон мæй у ацы сæрдыгон араугæ хур бонты мæй! Сæрд ма сусæны мæйы кæнонтæ кодта уæд, уыцы аз – иу дыууæ мины æхсæзæм аз уыдаид. Пицундæ. Уалæ денджызы былгæрæтты бæрзонд, бирæуæладзыгон бæстыхæйттæ кæм арæнхъ сты, уымæй чысыл дæлдæр ран.

Кафе дзы телтæй каубыд гæрæны фарсмæ. Гæрæны дæле фылдæр хатт афтид пляж. Кæд дзы бонидæргъы иу къай фæзына, ас лæг æмæ ус, кæнæ уарзон лæппу æмæ чызг, æндæр – æдзæрæг. Кæй исбон уыд советон хъулæттæ-мулæттæ рæстæджы æмæ кæй у абоны кæркæ-мæркæтæ царды дæр – Арв æмæ Зæхх йæ зонæг...

...Денджыз ныхъхъус, ныччырысти, нымлæгъз, йæ уæлцъар æрмæст фæдзыгъуыртæ-фæтæстытæ ваййы æнæбары уылæнты тæлфтæй, мидæнхъызтæй.

Денджыз Пицундæйы уæлдай рæсуг у: ацы бæстæ цыргъбырынкъ æрдæгсакъадахæй мидæгоз балæгæрста денджызы къуыр-фытæм, цыма йын йæ сыгъдæгдæр бынæттæ сгæрста, уыйау.

Æмæ дæлæ, суадоны цадгонды рæсугау сыгъдæг доны бынæй тыбар-тыбур кæны алы ахуырст хуыр дурты мозаикæ, витраж.

Дæрдтыл дæ цæст ахæсс, уæд та фæздæгбын æрвгæрæттæй дарддæр ницы зыны – нæдæр Турк, нæдæр Болгари æмæ Румыни... Хицæн планетæ – Одессæ – дæр уым, уыцы фæлмы ныгъуылдæй лæууы, фæразы, кæй нæ зыны ардæмты, уымæн.

Цадæггай куы кæсай, денджызы уæлцъæртты дæ цæстæнгас хафгæ-мæрзгæ, уæд йæ дон куы æрвцъæх уаццæгæй ферттивы, куы сау-сауидæй. Стæй æнæнхъæлæджы кæцыдæр æнæнтыст уылæн фæурсбарц ваййы, æгоммæгæс фыдуаг сабийау, ай мын цавæр пъæззыйы æрцахст уа, мæ ном денджызы каджын-бæрнджын ном куы у, уæд, зæгъгæ. Фæлæ уæддæр уыцы къулбадæг лæппу денджызы иумæйаг равг нæ фехæлдта – къæдзæх уайыг æнæстъæлфгæ æмæ фенкъуысгæйæ куы бада, уыйау æнгæс хæссы, йе ‘гæрон норст тыхтæ-хъарутæ зонгæйæ.

Йæ бонæй уа...

Арв дæр уæдæ хуры рухсæй фæйнæрдæм – хæрдмæ-уæрхмæ – фæцыд: цæмæй фæтардзæсгом уа, ахæмæй, табу Хуыцауæн, ницы уыны дун-дунеты сконды. Мæнæ ацы сæрды иу абон уал, о.

Фæлæ иугæр...

Нæма ‘рцыд йæ рад «фæлæ»-йæн, бахъæцæд, фæуромæд йе знæт уаг, ма ма сæнхъызæд æрæджыты. Тыхгæнæг та йын тых нæ ары, æрмæст та Хуыцау Батрадзы сафын фæнд ма скæнæд зæд хуыцæутты хъаст-хъыллистмæ гæсгæ, мæнæ нæ ацы нæртон сахъгуыр д болатбуар мыггагыскъуыд кæны, зæгъгæ, æмæ йæ ма басур кæнæд – денджызы, ома.

Хъæдæвæрд хæхтæ дæр æнцæд-æнцойæ, сæ хъысмæты сом-бонæй фæрсæгау, фæлгæсынц сæ дæлвæд æмæ уæлвæд дунетæм, мах дæр, дам, уæ фидауц стæм, æви æрмæстдæр денджыз æмæ адæймагæй стут сæрыстыр...

Цы ‘нæкæрон дæ Дуне, цы: лæг дыл йæ уарзтæй дæр не ‘ххæсы, нæу дæ йæ хъæбысы ныттухын дæр йæ бон, йæхи дын афтæ бауарзын, афтæ зынаргъ æмæ адджын скæнын, цæмæй уый дæр дæуау æнæмæлгæ-æнæсхъæргæ суа.

Хур фæкъул. Йæ зынг æрмынæгдæр. Лæджы сулæфæнтæ фæуæрæхдæр сты, фенцондæр ын – тæвдæй дæр æмæ уазалæй дæр æмхуызон хъастгæнæгæн.

Гæрæны æмварс кафе та хуыйны «Три дельфина три веселых друга».

Æмæ раст уырдыгæй рацыдаид ацы хорз рæз схæссæг, рæстæмбис кары лæг. Йæ фисынты амад ын цы уынын дардæй, æндæр мæм йæ цæсгомы ‘вæрд нæ зыны.

Йæ уæлæдарæс – цыбырдыс хæдонæй, уæрæхчыл худæй, сæрдыгон даргъфадыг хæлафæй, кæттаг сæрдыгон туфлитæй – иууылдæр мелау, науæд та ногуард митау урс-урсид; цы бандон рахаста йемæ, пластмассæ сыкъайæ джиппы уагъд, уый дæр фаг урс.

Адам кæм нæ уыд, иу змæлæг дæр, уым – уæлбылгомау, – йæ бандон бæстон æрæвæрдта, цалдæр хатты йæ бауигъгæ-банкъуыстгæйæ, æмæ йын цыма удæгасæй йæхицæн цыртдзæвæны постамент у, уыйау ыл къуыприуæй æрбадт, йæ къухтæ йæ уæрджыты æккой бакодта, гъестæй – гъайда-гъа! – æнусон æмдзастæй нымдзаст денджызмæ æмæ йæ фалæтæм, йе ‘рвгæрæтты фалæтæм дæр ма.

Æвдæлон лæг.

Æдзоппай лæг.

Фæлæ ма уæддæр йе ‘нæфсис зæрдæ ‘хсайы уартæ денджызы æдде, замантæ, дугтæ, рæстæджыты фалæ цы цард æнхъæлы

йæ чысылæй нырмæ, уымæ. Лæджы рæсугъд цард уафæн сæнтты бæстæмæ: æрмæстдæр уым ис хорз адæймаджы аккаг цæрæнуат.

Кæддæр незаманты – мæнæ ма зын бауырнинаг æрыгон лæппу куы уыдтæн – «высокий, двадцатидвухлетний» – уæд цы дыууæ рифмæбыд рæнхъы æрымысыдтæн æмæ афыстон – æнарæхстæй, ныр уыдон мæ зæрдæйы кæрон фегуырдысты:

*Æз рацыдтæн фисынмæ
Мæ хъуыдытæ ‘хснудын, æлвисынмæ.*

Æрмæст мæ уымæ ‘вдæлгæ та цард-цæрæнбонты никуы ракодта. Æмæ уымæн хæлæг кæнын ныр дæс азы дæргъы уыцы лæгмæ, йæ урс дарæсы урс бандоныл Сау денджызы былгæрон Пицундæйы хурыскæсæнырдыгæй хъуыдыты аныгъуылæгмæ.

Цы таучел дæ, Хуыцау, цы, дæ иннæ лæвæртты ‘хсæн ма нын хъуыдытæ, сагъæстæ, бæллицтæ нывæндыны хорзæх дæр кæй фæкодтай, уымæй!

Табу Дæхицæн, Де сконд зæдтæ, дауджытæ, бардуæгтæ æмæ зæххонтæн – Де ‘рвыст пехуымпартæн!

Æмæ Дæу уарзгæйæ, Хуыцау, мæлын дæр афтæ удхайраг, утæхсæйнаг зын нæу: уый Дæ фæндонæй æрцæуы йæ тæккæ ‘мгъуыдыл.

Уыцы лæджы та æнæмæлгæйауæй уынын: тарæрвцъæх Сау денджыз. Урс-урсид дарæсы рæстæмбис кары лæг. Æмæ бады урс бандоныл. Æмæ дугты, заманты, рæстæджыты уæлæты фæлгæсы, æрвгæрæтты фалæ цы райдзаст бæстæ ис, уырдам.

Хуыцауæн æнæкæрон уарзон хорз адæмы уæзæгмæ.

*Пицундæ, 11.09.’16,
Кисловодск, 21.03.’17*

Æвæгæс фæз, æвæгæс æз

Уаргæ бон уа, сæрдыгон æнуд бон уа – дæхи кæм баууон кæнай æмæ кæм æрбадай, уый нæй Беслæны станцæйы цур стыр фæзы. Советон хорз бæстæйæ дзы бынæн баззад дыууæ бандоны фæйна æнæ фахс фæйнагæй – сæ иу бынтон бамбыд, иннæ ма æрдæгæмбыдæй уромы, тæрсгæ-ризгæйæ йыл чи ‘рбады, уыдоны.

Афтæмæй ардыгæй маршруткæтæ æмæ автобустæ цæуынц

горæтмæ æмæ Терчы рахизфарсы хъæутæм – ома, адæмæй цух никуы вæййы. Хицауады цæсты мур дæр нымады чи нæу, æвзæрстыты бонæй фæстæмæ, уыцы адæмæй. Ном дæр сын нал ис, ном: раздæр хуындысты советон адæм; фæллоийгæнджытæ; кусджытæ æмæ колхозонтæ; адæмон интеллигенци... Абон та?

Гъемæ нæдæр æфсæнвæндаджы вагзалы начальничы хъæуы ацы фæз, нæдæр Беслæныхъæуы къуырийæ къуыримæ ивгæ хицæутты. Уæддæр æй кæйдæр хардзæй мæрзæг æмæ æфснайæг цыма ис – бынтон нæ фæвæййы бырæтты бын...

Советон дуджы ма йын йæ дæлварс стыр сара дæр скодтой æд бадæнтæ – ныр уый дæр ныххæлддзæгтæ. О, уæд-иу автобустæм дзæвгар рæстæг фенхæлмæ кæсын хъуыд, науæд та-иу зынгæ дæр нал фæкодтой: асастысты-иу, æлгъыстаджы ивæн хæйттæ та сын никуы фаг кодта – дефицит!

Нал ис йæхæдæг АТК дæр – авто-транспортон конторæ. Ныр æрмæстдæр автобустæ сты паддзахадон (æнхæлдæн), маршруткæтæ та – хицæн лæгты. Сæ фылдæр рæвдз, аив, райдзаст, иннæтæ – чъизи, æдзæллаг, уазджытæ нæм алы рæттæй арæх ссæуы, æмæ ахæм хæдтулгæтæ дæр, ацы æнæрбадæн фæзау, æнæхъæн Ирыстон цæсты ‘фтауынц (уалæ ма Владикавказы станцæйы раз фæзмæ дæр бакæсут, цы бандæттæ дзы ис, куыд æнæфснайд вæййы, уымæ. Худинаг æмæ кæуинаг!).

Лæгыл бонтæ куы ауайы, уæд ын йе ‘рыгон азты цард æрымысæн æнæ схъæрзгæйæ нæй. Мæ фыдымад Гуымыдæ ма-иу йемæ хуыцаубоны стыр базармæ куы ракодта, уæд ын-иу ардæм дæр, ацы фæзы «Къазолни дуканимæ» æнæ æрбаздæхгæ стæм хатт уыд – сæйрагдæр дзы хорз хъуымæцтæ уæй кодтой, уал азы фæстæ дæр ма сæ цъæхснаг тæф ма былтыл уайы; уынын рæсугъд лæппу-лæг уæйгæнæджы дæр (кæнæ сомихаг уыд, кæнæ уираг), йæ къухты барæн метрæй – æфсæйнаг кæрæттæ йын – куыд рæвдз архайдта, хъуымац ын йæ уæлæ тухгæ-баргæйæ, уый. Ныр, цал азы зæгъон, нæ зонын, ацы дукани дæр æмыр æхгæдæй лæууы, йæ асинты дуртæ – къæй дуртæ – дæр ма йын æнæуаг лæппутæ рафæлдæхтой: цæмæндæр сæм халын тæхудиаг хъуыддаг кæсы... «Сæм» нæ, фæлæ «нæм» растдæр загъд уыдзæн – хорз цы лæууы, фидарау, уый дæр ныддæрæсхæн кæнæм. Тъæпп-цъаппæй цы саразæм, уый та дыккаг бон йæхимидæг базгъæлæнтæ вæййы – уæдæ, дам, бæстæйы æгуыст адæм сбирæ сты...

Царæм, нæ кæуинагтыл худгæйæ. Кæйдæр ма дон ласта, бæлвырд кæйдæр, гъе афтæ худгæйæ: нарты адæмы тыххæй цыма загъд у ацы ‘мбисонд...

Нæй бандон, æмæ лæугæ-лæууын æнхъæлмæ кæсын, Зилгæмæ цæуæг маршруткæ – Доттойы кæнæ Уарзиаты зæронд лæг Эльбрусы уон – кæд фæзындзæн, уымæ. Лæууын, тыхсын, рæстæг афтæ дзæгъæлы кæй сæфы, ууыл мæстæй хæлын – мæ царæн дуг куыд тайы, уый раст цыма физикон æгъдауæй æнкъарын, афтæ кæсын мæм фарон кæддæр райдыдта – мæнæ еууы мыггаг дæ армы куы ‘лхъивай æмæ йæ лыстæг гагата ‘нгуылдзты ‘хсæнты куыд лæдæрсой æддæмæ, уыйау згъæлынц бонтæ дæр – æмæ дæм æнусон сæудар хæстæгæй хæстæгдæр куыд кæны, уый дæхи цæстытæй уыныс...

Фæлæ – нæ тæрсыс: цыдæр ныфс ма дæ ис Хуыцауæй, афон дын куы нæма уа, уæд дæм хонæг нæма уыдзæн дæ рухсы-бадæг фыдæлтæй, зæгъгæ...

Лæууын, быхсын, фæразын æнхъæлмæгастæн. Бирæтау, зилгæйаг бирæтау, ацæуин таксийæ – ома, уартæ иуварс лæууæг кæйдæр æд машинæ баххуырс – уыдон дæр быхсон-фæразонæй æнхъæлмакæсæг сты, чи сæ аххуырса хъæутæм дæр æмæ ныддынджыртæ-ныууарæхтæ уæвæг Беслæныхъæуы мидæг дæр, – уыдонмæ. Фæлæ ‘фсæрмы дæр кæнын æмæ алы ныхæстæй дæр миднымæры схъиуын: арæхгомау фæцæуын мæхæдæг дæр æххуырсагæ хæдтулгæты, æмæ сыхбæстæ хæрзаг фæдзурынц, уынут, уынут, уæлдай æхцатæ йæм куыд ис рог машинаеты дыууæрдæм кæнынæн, зæгъгæ, махмæ та хатгай – цалынмæ нæ магуыры пенсийæ иннæ пенсимæ фæирвæзæм, нæ сомтæ ивазгæйæ, уæдмæ, цæхх цæмæй балхæнæм, уый дæр нал аззайы фæстауæрцæн, ноджы ма нын ацы газовиктæ нæ царм авд фæлтæрæй стигъынц, æмæ сын Путин дæр читт нæ зæгъы, ноджы ма, дам, æппæт газгæс Миллер йæ лымæн хæлар у...

Фæлæ адæм тæригъæд дæр сты æмæ – не сты: йæ арм нæ амондзæн, йæ фадат нæ уыдзæн, уæддæр æнæ базырæй дæр беркуттæ-цæргæстимæ хъуамæ арвы милтыл йæхи хафа, мах кæмæй цауддæр, кæмæй æвзæрдæр стæм, зæгъгæ: йæ зианы кæндтытæ дæр уæлдай, æнæхъуаджы бæркад-бæрæчетджын; йæ цины хъуыддаг дæр – дæ фæстæ фæлхæрдтæ, уæлдайттæ уадзæн, хæрыс ма – нал, нуазыс ма – нал, хъæуы ма дæ цъиуы ногдыгъд æхсыр – нал, уæрццы ногæфтыд æйчытæ – нал!

Æрмæст дын ирон газет «Рæстдзинад», ирон журнал «Мах дуг», ирон чиныг «Дзагдар», кæнæ «Рæсæн» балхæна, науæд «Фаллаг Ир» дæр фæуæд – аба-бау, чиныг та ма, дам, кæй хъæуы? Уæлдайдæр ирон чиныг!

Æмæ Дзырд-Хуыцау дæр йæ маст исы дывæр æмæ ‘ртывæрæй: бакæсут-ма лæмбынæг-æдзынæг абоны фæсивæды цæстытæм æмæ куыд афтид сты, куыд хъуыдыцух сты, уымæй уæ зæрдæ ныр-ризæд, кæд ма ризынмæ арæхсы, уæд; байхъусут ма сын сæ ныхасыхæдмæ, æмæ уæм бахъарæд тарфæй сæ мæгуыр, се ‘гъуыз, сæ мæллæг удысконд – сæ хъусты дзыппыдаргæ телефонты телтæ бацавтой æмæ алы фæсайрæнаг цæгъдтытæм хъусынц, дунейы уынæр та сæ не ‘ндавы. Кæд æмхалæмдих не сты иугуырæй дæр, уæддæр дзы бæллæхæрцыды фаг разындзæн...

Сæ цин æмæ сын сæ хъыгæй Хуыцау Йæхи, сæ ныййарджытау, дард фæласта – авд арвы уæлæмæ, уæлхур бæстæм.

О: лæппу фæсивæд цы фыдæбон бакæнынц зианæрцыды, – цардæфсисы зиан уа, судзаггаг æдзарды уа, – уый дæр ирон æгъдауы домæнтæй тæссармæ кæд æмæ кæд адард: хистæртæ фæрзиу хæлар нæма ныккæнынц, рухсаг нæма фæзæгъынц, афтæмæй адон уæдмæ рæвдз ваййынц, сæхицæн фынгæвæрдтæ акæнгæйæ. Адæм куы ахæлиу ваййынц, уæд та ноджы фыддæр, мардыл сæ, æцæгдæр, ком ничиуал фæдары.

Гъемæ зондæй амалджын адæм дæр фæцарæхстысты: сæрмагонд рæтты райдыдтой æххуырсын хæрнæггæнджытæ æмæ кæстæриуæггæнджытæ – арæхдæр чызг фæсивæды.

Æмæ нæ рагон мæрдтæ уынæргъынц: æнустæй æнустæм фæрсудзгæ, хуыздæрæй æвзаргæ цы ‘гъдауттæ ныууагътой, уæдæ не ‘нхæлцау, нæ зæрдæлæууæн фæстагæттæ сæ номдзыд фыдæлты аккаг уой, зæгъгæ, уыдоны фæстаг бутафоритæм æрцыд, кæйдæр цæстмæ кæнгæ митæм.

...О, кæдæй-уæдæй фæзынд Доттойы маршруткæ. Мæ фарсмæ бадт фæцис нæхи хъæуккаг чызг – немæ, ома, æндæр цæуджытæ дæр фæваййы, Беслæныхъæуы кæронмæ, Пълантæм. Чызгæй йæ уындæй зыдтон, фæлæ ныр фæкарджын, кæд манæй бирæ кæстæр у, уæддæр – æмæ кæй къухы ис, цы мыггаджы, мæгъа... Йæ бæсты дæр куы бафыстон цæуæггаг æхца, уæд мæ, мæ номæй мæм дзургæйæ, арфæты бын фæкодта, æмæ йæ баурæдтон, уанцон зæрдиæгтæ дзурын æгæр буц у, зæгъгæ. Хардзау мæм каст, æви къæмдзæстыгау, йæ ном ын

кай ферох кодтон, уый, фæлæ йæ нæ фарстон, йæ хъыджы бацауынаы тæрсгайæ – ма зæрдæ дардтон, кæд æм исчи сдзурид йæ номæй, зæгъгæ. Æмæ:

– Инессæ, мардмæ цауинаг дæ? – фæрсы йæ сырхуадул ацæргæ ус – æрлидзæггæгтæй уыдзæн, æндæр мын зонгæ уайд.

– Кæцымæ дзы цауон – абонмæ сæ дыууæйæ куы ‘рхастой сæ мæлæт... Æркæсдзынæн нæхи зианты номхыгъдтæм, æмæ нæм дзы кæд уыдонæй сабæттагдæттæг уа, уæд æз дæр ме ‘гъдау исты амалæй æххæст кæндзынæн, – æмæ, мæнмæ ‘ргомыздæхт куыд бадтаид, афтæ йæ мидбынаты æрзылд, æмæ йын уæд йæ кæрдæгцъæх цæстытæ ирдæй куы ауыдтон, уæд бынтондæр æрлæууыд ма зæрдыл, ноджы ма йæ ном – сыгъдæгæй йыл æй йæ номæварæг, Инессæ Арманды ном фæзмынгæйæ сæвардтаид, Ленины хæлар æмæ революционеркайы. – Уырны дæ, ма уд станæг ацы арæхы зиантæй. Ноджы ма æрыгæттæ, цыма сыл рын сыстад, уыйау цагъдау кæнынц: иу зæрондимæ дзы цардхъуæгтæй æртæйæ къаддæр нæ фæхъæуы. Æмæ цæмæй – низæфхæрдæй æнхъæлыс? Нозт æмæ хъылмайæ! Æгуыстæй цы фæуой, уый нæ зонынц æмæ сæ пырх уыдæттыл калынц...

– Уартæ нæ цæхæрадæттæ сындзгæрдæг æмæ акъациты бын куы фесты! Уæ фермертæ дæр нæхиуæтты не ‘ххуырсынц, фæлæ кæцæйдæрты сæфтгæ уырыссæгтæ æмæ ма суанг таджикæгты кæйдæр...

– Махонтæм цы зонд ис, уый дын зæгъон: æз, дам, дæсфынддæс мины номыл æрвылбон кусынмæ цауын, райсомæй изæрыцæстмæ кусынмæ!.. Æмæ бинонтæ дæр нæ кæнынц, сæ ныййарджыты пенситæм, ахстоны бадæг цъиутæ, сæ мад сын хъугдæйтæ кæд æрбахæсдзæн, уаллæттæ, исты хъæндилтæ, уымæ дзыххæлиуæй куы ‘нхъæлмæ кæсой, уыйау. За тунейдство дæр нал тæрхон кæнынц. Уæдæмæ та сын Сталин исты ‘рхъуыды кæнид, исты хос...

– Нæ, Хуыцау бахизæд уыцы хостæй! Абоны цард уæды æрхъуыды хосты фæстиуæг у, адæмæн зæхх сæ дарæг куы нал у, фос дарын дæр сын нал уагътой, дуне æнæхъуаджы заводтæ куы ныццарæзтой, уæды мадзæлтты...

– Иу зианмæ дæр нæ ацаудзынæн! Бауырнæд дæ ма зæрдиаг ныхас: адæмæй афтæ бафæлладтæн, афтæ сæ сдæн ма хъуырма æмæ дын æй куыд бамбаргæдæр зæгъон, нæ зонын. Ма мыл фæхудæд дæ зæрдæ, фæлæ цы у, уый дын зæгъын. Сæ уынын, сæ

хъусын мæм нал цæуы нæдæр зианты, нæдæр цинты, нæдæр бæрæгбæтты: зæрдæцъæх сын фæдæн сæ митæй – фылдæр кæрæдзи цæстмæ. Нæ мыл худыс?

Æдзæмæй кæстæ йæм исдуг баззæдтæн: раст мæ иу хорз зонгæ поэты ‘мдзæвгæтæ Инессæ прозæйæ дзырдта – уый дæр стыхст, сфæлмæцыд адæмæй, æмгар-æрдхорд-зонгæ-æцæ-гæлонæй – йæ уд ныфхæлдтæ. Мизантропæй сæйын райдыдтай, зæгъгæ, йын диагноз куы сæвæрдтон йæ низыхаттæн, уæд афтæ, ууыл дæр, дам, мæ низыхаттыл нæ гыццыл лæппу йæ цъиуæй фæмизæд...

– Цæмæн дыл хъуамæ худа мæ зæрдæ, кæд æмæ мæхæдæг дæр хуыздæр, бæллицæгдæр уавæры нæ дæн, уæд. Æмæ ма æз ацæрдтытæ кодтон, фæлæ ды та – чызг-сылгоймаг дæ карæй, Инессæ, афтæмæй цæмæн фæизгард дæ цардæй дæр æмæ æнæхъола адæмæй дæр, æнæхъола, о? Куыд нæ ис кæддæриддæр хæрзтæ дæр – суанг ма уартæ нымудзджыты дуг куы уыд, сæ хæрзæбонны дуг, уæддæр сæ мыггаг нæ сыскъуыд Хуыцауæн хъулон уарзтæй уарзинаг адæмæн дæр.

– Дæуæй нæ сыхаг лæг Хæстон куыд загъта, уый дын рафæзмон... Уымæ, дам, бадин æмæ йæм хъусынæй не ‘фсæдин. Æмæ дын бузныг дæ зæрдæныфсæвæрæн ныхæсты тыххæй. Цас фаг мын суыдзысты, уый та Хуыцауы бæрны. О, стæй мын цы хъыг вæййы, дæ афтид хæдзар дын фæкъахтæуыд, зæгъгæ, мæ хъустыл куы ‘рцæуы, уæд. Æмæ ма нæ хъæу цæрынæн бæзгæ хъæу схонон, нæ адæмы та... ахæм цот кæй къæсæрæй рахизы уынгмæ... Цæй, Хуыцау не ‘ппæтæн дæр тæрхонхæссæг. Искуы ма дæ равдæлæд æмæ нæм æрбауай – нæхион дæр дын, уартæ Къохы цы чингуытæ æмæ журналтæ байуæрстай, уыдон бакаст... О, нæ тигъ! Мæнæн ам хизгæ у, ды та фæндараст у!

Фæсагъæссаг мæ кодтай дæ рæстзонд æмæ дæ зæрдæсастæй, кæд цы Инессæ дæ...

Кисловодск,

22 мартъи, 2017 аз

Фиппаинаг: ныр æй сыгъдæгæй рафыстон, кæдыккон фыст у, уый та нæ фæбæрæг кодтон..

Сæргонды тыххæй мæхæдæг мæхицæн уайдзæф кæнын: нæдæр фæз у ахæм, нæдæр æз, уымæн æмæ, дам, дуне æвæгæс нæу – цы цæуы абон нæ царды, уымæн йæ рад æрхæццæ. Искуы та тæбæгъ

фæкъул уыздæн – ныр хъуамæ хуыздæрырдæм. Нæй цæрæн æнæ фынтæй хъал зæрдæйæ дæр.

Рохуатæн – æвгъау

Æцæг æвгъау вæййынц рохуаты баззайынæн ахæм адæм, æндæр дын нæдæр хион-хæстæг æййафдзысты, нæдæр дын æхсызгон хæлар-зонгæтæ уыдысты, кæнæ та сæ исты хорз-ракæндтæ зыдтай. Æрмæст хатгай афтæ дæр рауайы, æмæ бæлвырд кæмæйдæр хъуамæ дæ цард-цæрæнбонты бузныг уай – хæрзты дын бацыд, хорз дын ракодта, кæлгæ дæр ма сыл фæкодтай, о, фæлæ дæ цыбыр рæстæгмæ æрбайрох сты, æмæ уæд ды дæ «свинья под дубом», зæронд лæг Крыловы загъдау.

Фæлæ уый дæр барæй нæ рауайы, дæхицæн бардзырд нæ раттыс, гъа-ма, мæ дзæбæх зæрдæ, ныррох кæн уый, зæгъгæ. Æндæр цыдæр хабæрттæ ис ам. Хъуамæ лæгæн йæ рард дæр цинæвдылд уа, йæхицæн дæр æхсызгон, æгайтма мæ бон у кæмæндæр йæ тыхст саразын, фæкæсын æм, байхъусын æм уæд та ма, кæд ын хъуыддагæй дæ бон ницы у, уæддæр...

Цыдæр харизмæ ма вæййы лæгмæ йе ‘ппæт хæрзты уæле, цыдæр – иронау: Хуыцауы комытæф.

...Мæнæй æнамонддæр, дам, рухс дунемæ ничи ма рантыст: куадзæны мæ гуыбын фæриссы, Джеоргуыбайы та, дам, мæ дæндæгтæ. Гъемæ дын мæнæн дæр тæккæ Ног азы агъоммæ – йæ къæсæрмæ ма къуыри уыдаид, афтæ дæндагриссæй арвмæ асинтæ æвæрын райдыдтон. Фæлæ уал фæндаг таурæгъæн: Уыди æмæ царди дыууæ уæйыг æфсымæры – цæттæ циклоптæ. Иу дзы цуаны куыд уыд, афтæ иннæмæн йæ дæндаг ныррæсыд, фыррыстæй хохдуртæ змис кодта, йе ‘рмтты æууæрдгæйæ. Уалынмæ дын зæхх æнкъуысы: уый йе ‘фсымæр цуанæй æрцæйздæхт сæ лæгæтмæ. Худинаг, дам, кæнын, куыд ын басæт-дзынæн, мæ дæндаг риссы æмæ уымæй нæтын-хъæрзын, зæгъгæ, æмæ йæ цæст акъахта. Цуанон æй фæрсы:

– Цы дыл амбæлд уагæр: дæ оф-оффæй цъититæ куы фæдур-гай-ихгай-мургай сты, уæд?

– Мæнæ мæ цæст ме ‘нарæхстæй акъахтон æмæ... æмæ...

– Дæ цæст-йа? Уæлæмæ дæр æмæ дæлæмæ дæр цæст йеддæмæ ма исты у – загътон, æмæ дæ дæндаг риссы!..

Ныр стоматологион поликлиникайы сәйраг дохтыр та кәд әмә уыд мә иу хорз зонгайы әрвад хо. Әмә йәм әрхатыдтән, дә мад – дә фыды хатырай мә уымән дәр йә хорзәх куыд уа – дә хойән, әмә мә дохтыр Әгайты Валентинайән куыд фенын кәна, уый мын сараз!

Гьемә загьта: райсом, дам, аст сахатыл уым әмә уым ләуу – зындзынән дәм.

Фәләууыдтән. Нә мәм фәзынд – ахсджаг хъуыддаг әй бакъуылымпы кодта. Уәддәр бынтон әнәуәздан нәу әмә мәм йәхәдәг телефонәй хәдзармә ‘рбадзырдта, тәккә уыцы афон та, дам, нә ныхасгонд бынаты куыд уай, афтә – ныр мәм әмгъуыдыл әнәмәнг зындзән.

Уыдтән. Фәләууыдтән. Хәрзгәнәг нә, фәлә мыл куыдз срайәг дәр нә разынд. (Фәстәдәр мын йәхи цыдәр мыхъхъ-мыхъхъ әрдәгәууылд ныхәстәй рәстытә кодта, фәлә мә цәсты кьәдзтә-мәдзтә зылынтәй баззад, йә дзырдән хицау чи нәу, ахәм худхәссәг ләгәй...)

Әз дәр айтә-уйтә нал фәкодтон әмә, цәмәй мә рыст-дымст-рәсыд русыл ма хәцон әмә адәмы зәрдәтә тәригъәдәй ма кьахон, афтә мәхи ныхъхъәддых кодтон әмә ныр-раст дән поликликамә, кәд мә нә ратәриккой, ды махмә нә хауыс, зәгьгә – ома, ацу, кәм цәрыс, уырдаәм...

Әмә уым та, дәсны дохтыр, йә кьух риссаг кәмән нәу – адәмыл уыцы хуызы айхъуыст йә ном, ахәм Валентинә нәй.

Мә кьәхты миттә ныццагьтон әмә бахызтән адәмәй дзаг тыргьтәм. Иу цьәхдзаст сылгоймаг дохтыр: урс халат ыл; йә кьухтә хәрдмә фехста әмә:

– Мәнә ма мә цьәх-цьәхид дыууә цәстәй кәй уынын, мәнә! Кого я имею счастье лицезреть живым и здоровым... – Ферхәцагау кодта. – Нә, әнәниз куы уайд, уәд... Әви дә дзыхы кьәфетт ис? Уәд махмә цы агуры звезда телеэкрана собственной персоной – сам Гусалты Бари!

Адәм мәм бар-әнәбары се ‘ргом раздәхтой: никай цәсгомыл сә адардта бәрәг, уымән дәр әз йе ‘нәзонгә нә дән, зәгьгә.

Уымәй размә мын дзырдауыд, хъәлдзәг, хъазаг әмә, дам, дзырдамалджын у Валентинә. Фәлә йын уанцон нәу афтә хъәрай цин кәнын. Әмә кәд уый Әгайты чызг нәу, уәд та? Дохтыртәй дәр ма разындзән әндәр фендджынтә, телевизормә

чи фæкæсы – зæгъæм, исты литературон равдыст дзы куы фев-
дисынц, уæд...

Æрбацыд æмæ мын мæ къухыл ахæцыд:

– Цом-ма мемæ, æз æй фенон, цы хур-цы къæвда дæ ‘рба-
хаста, æви дæ цы дæндагниз æрбахуыдта, уый...

Дзырдхъом куы фæдæн, уæд ныхас ныхаскъахгæйæ ме ‘рдхорд
Хъазыбеджы æмкурсон разынд. Зæрдæйы сой ма мын уый уыд,
æмæ сыгъдæг иронау кæй дзырдта, стæй ирон чиныгмæ дæр тигъмæ
кæй нæ кæсы, æлхæнгæ дæр ма йæ кæй бакæны – стæм хатт, дам,
æцæг. Бацамыдта мын, йæхицæй æнувыддæр чи у ирон чиныгыл,
ахæм дохтыры дæр. Ме ‘мбырдгонд «Фаллаг, бæрзонд был» сын
радтон цасдæры фæстæ: Сухумæй нæм мæ фыдыфсымæры лæппу
æрбацыд, йæ тæккæ дæндагрисгæйæ, æмæ та уый дæр сæрибарæй
сулæфын кодта Валентинæ...

Иуахæмы та мæ ‘ндæр кæйдæр тыххæй йæ сæр бахъуыд. О,
шофырæй сæм куыста Сидæхъаты Алиқ, мæ кæддæры æмкъла-
сон – æвдæмты онг. Æмæ мын уый афтæ:

– Æмæ куы нал ис Валентинæ...

– Цы, цы?!

– Йæхимæ йæ къух систа: фæндзæм уæладзыгæй раппæр-
ста йæхи...

– Уагæр дзы цавæр маст бацыд?

– Цы дын зæгъон – ахæмæй дзы ницы райхъуыст...

Æрымысын та йæ къорд азы фæстæ дæр æмæ та ныхъхъæр-
зын: йæ цафыл нæ иу иннæмæн зæрдæнцой, ныфсы мæсыг
цæуыннæ разыны, зæгъгæ, мæ уыцы хъуыды тухийаг скæны.

Дзæуджыхъæу, 21.09.'16,

Кисловодск, 23.03.'17

Куырм тъанджы куырм дохтыр

– Ма мæ бафæрс, абон цы дохтыртæ ваййы, уыдонæй – мæ
зæрдæйы маст æнхъизæнтæй у сæ кой дæр, – загъта мын иуахæмы
манæн адджын æмæ зынаргъ лæг – 90-аздыд Кучиты Эльбрус.

...Чи йæ нæ зоны ирон лæджы уаг: рынчын у, зæгъгæ, уæд
цалынмæ йæ къæхтыл цæуын фæфæразы, уæдмæ дохтыртæм
æххуысæнхъæл, хосагур нæ равдисдзæн йæхи, нæ сæм бакъул-
тæ кæны удхайрагæй.

Цæуыннæ?

Иуæй, куы йæ загътон, йæ уаг фыдæлтæй нырмæ ахæм æнæфенд у, нæ хæссы йæ рынчын сæрмæ йæ низы кой кæнын, иннæмæй та йæ нæ фæуырны, дохтыр ын æмбæлгæ хуызы хæрзгæнæг разындзæн, уый. Ахæм дзырдбаст дæр сфидар царды:

– Бæззон дохтыр дæс низæн иу-дыууæ хосы бацамоны, æнарæхст, ницызонæг-ницымбарæг та иу низæн рафыссы аф-течы ‘мбис хостæ.

Дæ амонд уыдзæн, кæд уыдон иугуырæй дæр мæнгтæ нæ разыной, уæд – чи зоны, æмæ дзы искацы фæахъаз уа дæ низыхæд фæтæрынæн.

...Æрвдзæфау фæдæн, ацы уац фехъусгæйæ:

– Азæмæт реанимацимæ бахауд!..

– Цы, цы?! Куыд, ома, реанимацимæ?! Саг-сæгуыты хуызæн æнæфхæрд лæппу...

– Йæ куырм тъанг атыдта – перитонит, дам...

Уæ фарны хорзæх мæ уæд, Азæмæт мæ чызджы хистæр хъæбул, медакадемиы дыккаг курсмæ схызт – йæ ахуыры тыххæй йын æмдых-æмвосæй афæдз 90 мины фидæм, ахуыр йæ туджы ис, зæгъгæ, кæмæй фæзæгъынц, ахæм цæсты рухс-зæрдæйы сой лæппу, уыцы бæрзонд æмæ хæрзконд, уындæй дæр æвæджиау æмæ йæ хæрзæгъдауæй дæр раппæлыны аккаг гуыр, æмæ, дам...

Мæнæн та ма уæлдай удхос: горæты райгуыр, схъомыл, скъола æнтыстджынай каст фæцис æмæ – иронау сыгъдæг дзуры! Йæ мады ахуырæй мадæлон æвзагыл.

Куы схъæрзыд, уæд фæдзырдтой æвæстиаты æххуысы дох-тыртæм. Æрбахæццæ йæм сты, куыд тагъддæр гæнæн сын уыдис, афтæ – махмæ уал ма сын цыма иннæ шофыртæ фæндаг дæттынц...

Æркæстытæ йæм кодта дохтыр, арысгæрстытæ, æрфæрстытæ Зæринайы дæр, йæ мады, стæй:

– Иу аппендицит дæр ын нæу – хуымæтæджы цистит цы вæййы, уый у мæнæ, – æмæ йæ нæ банымадта рынчындонмæ фæхæццæ кæнинагыл, хæдзары йæхи æгъдауæй фæдзæбæх уыдзæн, зæгъгæ. Æмæ – атындзыдта æндæр рынчын кæмæдæр æххуысмæ...

Ныр Азæмæт тыхстæй-тыхстдæр кæны, цастæ базыдта иу курсы ахуырмæ, фæлæ дзуры йæ катайаг мадæн, мæ куырм тъанг у уæддæр, зæгъгæ. Æмæ иу «Неотложная скорая помощь»-мæ дæр нал фæсидтысты, фæлæ йæ сæхæдæг, баххуырстой такси, афтæмæй рынчындонны балæууын кодтой.

Æнæмæнгæй фæкхæртт кæнинаг у, зæгъгæ, ахæм хатдзæгмæ ‘рцыдис радгæс дохтыр. Гъемæ йæ операцимæ куыд цæттæ кодтой рæвдз-рæвдз, афтæ атыдта йæ куырм тъанг æмæ тæссаг перитониты амæддаг, чысыл ма бахъæуа, фæцæй кодта ирон дунейы фидауц æвзонг сæрæнгуыр... Куырм дохтыры азар-азым-аххосæй. Стæй...

Стæй уый, фыццаджыдæр, ахуырмæ чи бауагъта, иннæмæй та йæ ахуыр чи не скодта, афтæмæй йын врачæ-рвача-грача диплом чи ныссагъта йæ кхухты – йæ гуылмыз кхухты, уыдоны æфхæринаг азым дæр.

О: реанимацийы йæ ницы хъуаг уагътой, хосæй-æндæрæй, раст æй сæ коллегæйау нымадтой, бинонтæй дæр нæ домдтой алы зынаргъ æмæ зынаргъ – æвдадзы хостæ – балхæнын.

Фервæст.

Йæ ахуыры фæндагыл лæуд у. Табу йæ ирвæзынгæнæг дохтыр æмæ Хуыцауæн, нæ Удгæсæн. (О, фæлæ ма йæ иу хатт зæгъон: лæджы хъысмæт айвын, дам, суанг Хуыцауы бон дæр нæу – йæ хъысмæт ныхвистæй йемæ райгуыры алкæмæн дæр...)

Дохтыртæ сæхи афтæ феназым кæнынц:

– Мы не боги.

Сæттæм ыл мах дæр. Фæлæ бæллæх куыд нæу ахæм æлгъыстаджы уавæр дæр, æмæ дын фæндагамонæг саугуырм куы уа, хосгæнæг та лопъосæрджын – цæй хъуын дыл рахæццæн...

...Куыддæр æй базонынц-банкъарынц, дæ дзыхыл хæцгæйæ дæм физонджытæ хæрыны зонд æрцыд, зæгъгæ, афтæ де рæгъыл цалæй абаддысты, дæ тæбæкк дзыппæ дын цалæй фæуыдысты ныхилæг, дæ мæлæт сæ цалы бахъæудзæн:

1. Хъылма (наркотиктæ) уæйгæнæнг.

2. Хъылма (хостæ) скæнæг – иу æмæ сæ афтæччы уæйгæнæг – иннæ.

3. Хъылма (карз нозт) рауадзæг æмæ уæйгæнæг.

4. Хъылма (хæринæгтæ) сфыцæг, сцæттæгæнæг æмæ афтæ дарддæр.

5. Хъылма...

Хицауадæй искæйты схонин уыдæтты ‘мрæнхъ, æмæ ахæм хъæбатыр нæма дæн суанг æз дæр.

Кисловодск, 24.03.'17

Фæсмон

Нырыккон фæсивæд фæлтæрæн æппындæр кæй ницы бавæй-йы мах фæлтæр – æрыгон ма куы уыдыстæм æмæ ма ныл алы хъæзтытæ дæр æмæ уарзынтæ дæр куы фидыдта, уæдыккон мах фæлтæр. Цæмæйты хъазыдыстæм, цæмæйты ирхæфстам нæхи, уый: къорийæ, гудылайæ, портийæ, æмбæхсынты, дур æхсынæй – къухæй æмæ дзыккубыд гæнæй дурæхсæнтæй (уыдонæй-иу, куынæ дзы арæхстаис, уæд тас уыд хи ныццавынæй); хъултæй, æхцайæ – уилгæйæ æмæ къулы-сисы дойнаг дуртыл цæвгæйæ; жочкæйæ, згъорынæй, дæргъмæ гæпп кæнынæй – разгъоргæйæ дæр æмæ бынатæй дæхи нывзилгæйæ дæр; къамтæй, дамкъæтæй, шахмæттæй; футболай, волейболай, турникыл...

Нæ хъæзтытæн сæ фылдæр, се ‘взаргæдæр – тæлфгæйæ, змæлгæйæ, исты архайгæйæ.

Ныр та...

Æмæ сæ чи нæ уыны! Сæ хъæзтытæ, зæгъæн ис, æмæ иууылдæр иу бынаты ныффатъæнæй бадгæйæ. Агъуыстыты. Уынджы та сæ хъусты микромикрофонтæ бацавынц, æмæ сæм дунейы уынар нал фæхъуысы – æрмæст сæ телефонты музыка зæлы сæ хъусты.

Чи æмæ куыд дзуры, цытæ дзуры – уый мæтæй мæлынц! Æмæ се ‘взаг у бынтон магуыр лексикайæ, сæ хъуыдытæ æмæ ‘нкъарæнтæ нывыл зæгъынхъом не сты. Нæ йæ зонын, сæ уроктæ куыд радзурынц, уый; студенттæ цы дзуæппытæ æмæ сæ цы ‘взагæй фæдæттынц сесситы заман, уый дæр афтæ.

Æцæгæлон сын сты мах кæддæры цинтæ æмæ хъыгтæ, худæг, нæ фæстæзадыл комдзог цæуæг, не ‘дыллыыл; нæ фæскомцæдисон романтикайыл, ногдзаутæй æмхъæлæсæй кæй хъæр кодтам «Всегда готовы!», «К борьбе за дело Коммунистической партии», ууыл; «Если партия прикажет, то Комсомол ответит: «Есть!», зæгъгæ, ууыл...

Æмæ фæзæгъын мæхицæн: «Ныр абоныккон АХÆМ фæсивæды кæцырдыгæй æндавынц уæды фæлтæры худын æмæ кæуын, мæт æмæ сагъæс – сæ гæвзыкк цард?»

Стæй та фæзæгъын, мæхицæн ныфсæварæгау, зæгъгæ, кæддæриддæр зæрдæ уыцы иухуызон зæрдæ у æмæ иудадзыг дæр æмхуызон риссы, дуды, райы, амондджын у; адæймаджы æнкъарæнтæ нæ ивынц – раздарты куыд уыдысты алы уавæрты

дæр, афтæмæй баззадысты фыдæй-фыртмæ: хъæлдзæг дæ – ху-
дыс; æнкъард дæ – æрхуымæй лæууыс; зианджын дæ – хъыг
кæныс; хорз хъуыддаг ис дæ хæдзары – цин кæныс; уарзынц дæ
дзуаппон уарзтæй – нæй дæуæй амондджындæр; былыстылтæ
дын кæнынц дæ судзгæ уарзтыл – хур дæ нал тавы, дон дын
хуылыдз нал у, мыд адджын, цæхх цæхджын, сырх цывзы –
судзаг, арахъхъ – карз, дидинæг – рæсугъд, адæм – хорз,
дæхæдæг дæхи цæсты – зæххæй сисынмæ нæ бæззыс, иугæр
дыл Къуызмайы фаззон чызджытæй иу дæр не ‘рвæссы, уæд!

Æмæ афтæ уыд адæймаджы цард, стæй у абон дæр, æмæ
уыдзæн фидæны дæр! Æмæ уæдæ, кæд дæм дзырд йæ фæдыл
дзырд сайгæйæ цæуы уыцы разæнгардæй, уæд – фысс!

...Дзырд дын рагон хорз зонгæ куы уа, уæд ма йæм цы ракæс-
бакæс кæныс, стæ-ма, куыд арæзт дæ æмæ цы амоныс хайгай-
уæнггай, зæгъгæ: уыдæттæ уартæ Вассойы куыст уыдысты, «Ирон
æвзаджы этимологион дзырдуат» 40 азы дæргъы аразгæйæ.
Фæлæ уæддæр фæкомкоммæ дæн дзырд «фæсмон»-мæ.

Уый дын æмæ «фæсхæрд», «фæсаууонмæ», «фæсахуыр»,
«фæсфæндаг», «фæсæфтуан» æмæ ма суанг «фæсæфсин» дæр,
«фæस्कъæвда хурбон» æмæ уыдонæй дарддæр: ацы дзырдтæн
сæ дыууæ хайы дæр бæлвырд исты амонынц, æмбарыс сын сæ.
Фæлæ амæн та «мон» цию – моны фæстæ, ома?

Æрæджыты та йæ фехъуыстон æмæ бакастæн, мон, дам,
уырыссагау «дух» у, «духовная» культурæ – монон. Зилгæйы
йæ никуы дзырдтой, стæй-ма, о, бирæ ‘ндæр ныхæстæ дæр
никад фехъуыстон – зæгъæм, пысмил, голмандзы, тъыфыл
цæргæс, æрвыг æмæ...

О, æмæ уæд мондаг та цию? «Мон»-ы таг? И, гормон?

...Хъæрзæнты дуг скæны лæгыл, бонтæ куы ацæра, уæд: дæ
дзæнæтыбадинаг æмбæлттæ-хæларттæй та æмбойны искай
æрбаймысыс æмæ схъæрзыс – куыд къахыртæ ныцци дуне æнæ
уыдон, куыд!

Æмæ ды кæй уарзтай, стæй дæхæдæг дæр, кæд йæ хъуырыл
даргæ æгънæг нæ басгуыхтæ, уæддæр æнад кæмæн нæ уыдтæ,
уыцы сылыстæг дæм куыдфæндыйы уазал цæстæй кæсын куы
райдайы, дæуæн та ма уый хъæугæйæ-зæрдæзæгъонæй, уæд
уыцы удмæгуыргæнæг уавæр та...

...Сафары фæсмон куы цæй фæдыл æрлæууы мæ зæрдыл,
куы цæй: «Азиаты Асæмо дæр та мын аирвæзт æцæг дунемæ

әнә бәстон-бәлвырдәй фәфәрсгәйә – әмә қас хабәрттә-
цаутә ахаста йемә, қас зонинагтә!..»

Мәнән дәр әнәзонгә нә уыд Асәмо мә сабибонтәй фәс-
тәмә – дард нә нә цардысты, не ‘мбуар сыхы. Ноджы ма мә
мадыфсымәр Ваноймә хәсты иумә уыдысты – тыхтәй-фыдтәй
ма раирвәзтысты Севастополәй, сә командәгәнәг адәм сәхи
куы айстой, әфсад әнә разамындәй ныууадзгәйә, уәд...

Тынг дзырдарәхст ләг уыд Асәмо, зианты-иу арәх дзырд-
та сыхбәсты номәй дәр, хъяубәсты әмә сә мыггаджы номәй
дәр. Ирон фыдәлтыккон әгъдәуттә дәр хорз зыдта, уыдис
әй зондәй фәрсәг, уәдә чиныджы дәр бакаст – «грамотнәй»
уыдис: хялонтыл зиләгәй дәр куыста...

Гьемә-иу фәзынд махмә дәр. Кәрон нә уыд әрмәст уәды
алыхуызон, алымыггаг хялонтә әмә заемтән. Бынтон
зәрдәриссән та «недоимкәтә» уыдысты – ома, дам, налогтә
айкәй, царвәй, къяумбиләй, әхцайә... фаг нә бафыстай,
хәсджынай баззадтә әнәфсис паддзахадәй.

Фәзынд нәм-иу радон «недоимкә»-йы фәдыл Асәмо дәр.
Дыдта-иу барәй йәхи ницымбарәг хуырымәй әвдыста (уәд
нын-иу фининспектор Бензигә куы нә диван сәккой кодтаид
әмә йә ампыхтаид къянцылармә – абоны хуызән әй уынын,
дәргәй-дәргъмә хурмә хус ләг хъядаба – сырх хъядаба
диван куыд фәхәссы, уый. Нуазгә-хәргә никуы бакуымдта,
әвәццәгән, әндәр-иу әй нә фәфәлмәнзәрдәдәр кодтаид
дыдта...) О, фенәмбаргә-иу барәй мә фыдымад, ныффәрск-
иу, әз әппәт дәр, цы хәс ныл уыд, уыдон әххәстәй әмә
афойнадыл бафыстон, зәгъгә, уәд та-иу Асәмо йә уәхскыл
даргә сәрак хызынай – командиры хызынай – тетрад әмә
сау къяндас систа, тетрадәй-иу сыф уыциу рәмыгъдәй стыд-
та, йә дыдагъыл ын бынмә хәцгәйә йә диссаджы рәсугъд
әмә даргъ әнгуылдзтәй (диссәгтә, куыд сә бахъуыды код-
тон!), әмә йә тетрады уәлә әрцаразгәйә, ставд дамгъәтәй-
иу тагъд-тагъд акт фыссын райдыдта, мәнә дын пени –
уәләмхасән фидинагтә – әфтауын дә «недоимкә»-йыл,
зәгъгә.

Театр!

Концерт!

Цирк!

Пир, дам, во время чумы.

Дæ иу цæстæй худ, иннæмæй цæссыгызгъалæн кæн! Дыдта-иу гъеныр бавдæлд буц уазæгæн фынг ацаразынмæ: æппæты разæй йæм бадæтт йæ уарзон хуырхы стыр къус. Стæй афыц æртæ гогызы айчы, æркæрд ын хæндыджы цыхт, кæд сæ афон у, уæд ын æрбадав цъæх хъæдындзтæ-нурытæ, пысыраты æу-уæрццæг дæр пайда дæр ма у, стæй – самый главный! – фæрсыгъд арахъхъ, нæ йæ хъæуы тæвд кæнын, афтæмæй дæр йæ зæронд донвæдыл ацæудзæн... Федта йын уыцы змæлæнтæ Асæмо – цы! Февнæлдта æрдæгхуылæттæ тетрады сыфмæ, йæ дыууæ армы ‘хсæн æй нылхъывта, атымбылтæ кæнгæйæ, æмæ йæ пецы хъæлæсмæ бахста – ахъаззæджы æндзарæн, ногжы ма йæ фæтæгены куы атыссай, уæд...

...Цас хабæрттæ йæ зæрдыл дардта дыдта дæр, цас – уый дын æмæ Революциты размæйы цаутæ, цард (Гусалтæм æрбацыд 1905 азы – Хъæстуаты Хъазийы 17-аздыд чызгæй) змæст дугты, ссæдзæм азты, колхозты арæзтад æмæ кулаччыты быныскъуыд кæнын, 37-æм аз, хæст...

Фæлæ мæм кæцæй æрцыдаид йæ мысинæгтæ йын фыссыны зонд æвзонг лæппумæ? Фæсмойнаг мын сты, куы фæхъомыл дæн, уæд уыцы кары азтæ – уæд дæр æм æд фыссæнгарз куыд никуы байхъуыстон, куыд, идиот!

Фæсмон...

Раст адзалау у йæ ахаст: нæй йын сраст кæныны мадзал – атад, нал ис фароны мит.

Уæддæр дзы нæ сыхæгты ус Верæйы фæсмонны ныхæстæй мæ зæрдæ куыд сæнкъуыст, уый...

Цардис Молдавийы – Бессараби дæр фæуæд. Æмæ, хæст куы райдыдта, уæд дзуттæгтæй се сæфт уынаг æмæ сæ æнауæрдонæй цæгъдæг немьцæй арвы кæрæттæм лидзгæйæ йе ‘фсымæр Исахъимæ Зилгæмæ сæфтыдысты. Верæйыл уæд æвддæс азы дæр æххæстæй нæма цыд. Цас ацардаиккой кæйдæр дæлбазыр – мæгъа, фæлæ бирæ нæ, афтæмæй йæ ацæргæ лæг Гамир усæн æрхаста йæхицæн. Сохъхъыр кæй уыд йæ рахиз цæстæй, уыйа-дыл æм хæстмæ нæ фæсидтысты. Уæлмæрдты хæдфарсмæ уæгъд зæххыл самандурæй ног хæдзæрттæ самадта, æмæ уым бæстонæй æрцардысты.

Мах-иу, лыстæг фæсивæд, мæстæй мардтам Гамиры:

*Каркæн – бохъхъыр!
Гамир – сохъхъыр!*

Верæ йын фондз фырты ныййардта, сæ иуæй иннæ зæрдæ-хæлардæрæй сырæзыдысты. Æртæйы дзы хорз зыдтон: Мир, Сослан æмæ Мураты – иу сыхы ‘рвыстам не ‘взонджы бонтæ. Энверы (æнхъæлдæн, афтæ хуынд), хæрз сабийæ Гамиры æдзот хойæн радтой Емаусмæ. Фæндзæм та æфсады фæстæ баззад Бетъырбухы...

Цæрæццаг гуырдтæ нæ разындысты – Верæ сеппæты дæр бафснайдта, Мураты зиан та æвирхъау хуызы дывæр зиан рауад: Бетъырбухæй йæм йе ‘фсымæр фæстаг фæндараст зæгъынмæ стахт, йæ табæтмæ йын бацыд, йæ къухтæ йыл авæрдта æмæ...

Æмæ ‘рхауд, кæм лæууыд, уым æмæ ууыл йæ уд систа. Цæрæг, амалхъом дыууæ фырты йын ис, æмæ уыдон уый размæ Джызæлы хæдзар балхæдтой æмæ ныр сæ фыды дæр уым бафснайдтой.

Муратæн дыууиссæдзæм боны кæнды мын Верæ йæ додой куы ракаенид:

– Ам цы цæрдтытæй фæцардтæн, ам цытæ бавзæрстон, уыдонны бæсты фæлтау нæхимæ куы базадаин æмæ мæ немьц куы амардтаиккой мæ хæстæджытау!.. – æмæ йæ гага цæссыгтæ ‘рфæд кодтой йæ арф æнхъырдатæ рустыл.

Уый фæстæ бирæ нал ахаста. Уæлæуыл нæм, Верæ, удæнцойæ цы нæ бавзæрстай, уый дын мæрдты бæсты æххæст уæд удыбæстæйæ.

Цæмæндæр мæм афтæ дзуры мæ зæрдæ, цыма уæддæр азым-джынæй баззад Ирыстон йæ цуры, ахæм фæсмон æрæййафæджы.

Пицундæ, 13.09.'16,

Кисловодск, 25.03.'17

Куыдзы хатианæг

О, о: мæ куыдз æм фæхатæд ахæм лæгмæ! Йæхицæн та йын комкоммæ, кæд хъуыд, уæддæр афтæ нæ загътон, иу чызгæрвысты фынгыл цы хистæримæ бадт фæдæн, уымæн.

Мах, ирæтты, хуызæн, дам, ничи у уазæгыл цингæнаг, уый сæрмагонд нуазæнæй буцгæнæг. Æрмæст æхсæны уазæг ма

уад: хъæуы уæзæгыл, дам, ахæм уазæг мæсыджы бын бадгæйæ баззайы, мидæмæзæгъæг ын нæ разыны.

Цæвиттоны хъуыддагæн, уыцы чызгæрвыстмæ мемæ ахуыдтон мæ уазæг лæппуйы дæр – абхазаджы. Габроваг хуынд нæ, дыууæйæ нæ мысайнагæн фылдæр бахæрæм-баназæмы охыл нæ, фæлæ дывæр æгъдау скодтон.

Куы йыл басæттон æргом, уæд мæхи алы ‘фсæнттæй фæтылиф кæнын хистæртимæ æмвынг бадынæй: сфæлмæцын сæ быцауæй, цытæ æмæ куыдтæ кæнгæ сты; цы сидт рауадзын афон у, кæмæ дæтгæ уыдысты базыг æмæ физонæг; дыккаг хистæр Уастырджийыл фæфæдзæхсы хъуыддагтæ, фæлæ æртыккаг та куыд бакува, кæмæ-цæмæ æмæ а.д.

Ноджы иу хаттæй иннæмæ къухылхæцæг æмæ ‘мдзуарджын фынджы хистæрæн йæ царæнбонæн куы бакувынц, уæд мæ зæрдæ бынтон схæссы (ничи сæ сардауы сæ хæдзайраг хистæртæй, цытæ дзурын æмбæлы, ууыл – нæ сын бацамонныц, кæстæры хистæры царæнбонмæ кæй ницы кæсы, уый – хистæр йæхæдæг батабутæ кæны Хуыцауæн кæстæрты амонд æмæ царæнбонтæн; бадты хистæрæн ахæм арфæтæ ‘мбæлы раканын, зæгъгæ, ныры хуызæн циндзинадты ма бирæ азты æгъдауамонæг у, кувæг; дæ кæстæрты хуртæй бафсæд...) О, æртыккаг хистæр та – физонæг кæмæ ис, уый хъуамæ, æз куыд æнхъæл дæн, афтæмæй Бынаты хицауæн фæлæгъстæ кæны, фæкувы...

...Нæ фынджы хистæр мын – къуыдыртæ ацæргæ лæг – цыма йæ бакаст-йе сныхасæй цыдæр зонгæ уыд, фæлæ йæ не ‘рхъуыды кодтон, кæм ма фембæлдтæн йемæ, кæм ма йæ федтон, уыдæттæ. Ацæргæ лæг, фæлæ ма уæддæр домбæйттæ арæзт, йæ лæджы тыхы ма чи уыд, ахæм: нуазгæ дæр кæндзæн, стæй æгъдауттæ ‘мбæлгæ хуызы хæссын йæ бон бауыдзæн сæрæй кæронмæ. Уæдæ дзургæ дæр хорз кодта, сыгъдæг ирон куывдтыты-сидтыты æвзагæй (цы бон-цы дуг ныл скодта: ирон æгъдаудæттæг иронау сыгъдæгæй кæй дзуры, уый дын цины хос уæд, разыйæ дзы искуыдæр ма уый тыххæй дæр баззай!)

Манæ уазджыты ном ссардзæн, нуазæнтæ сын сисын кæндзæн – алкæмæн сæ йæ цуры ис! – афтæ, кæм бадтæн мæ уазæгимæ – фынджы кæрон, сыстадтæн æмæ фынджы иувæрсты уæлæмæ ссыдтæн, гъемæ дыккаг хистæрæн йæ хъусы мæ курдиат бадзурон, зæгъгæ, куыд бахъавыдтæн – хистæр мæм фæразæй:

– Истæмæй тыхсис, циу?

– Мемæ абхазаг лæппу-лæг ис æмæ йæ, зæгъын, сæрмагондæй куы ‘рхъуыды кæниккат, нуазæнæй сбуц...

– Куыnnæ, куыnnæ! Уый дын мæ быгъдуан. Абхаз ирæн хæстæг адæм сты!

Бадт дарддæр йæ рагон надвæдыл цыд æмæ мæнæ æрхæццæ уазджыты сбуц кæныны рад дæр: нуазæнтæ сын сисын кодта хистæр, цы ‘мбæлд, уыцы хæстæ загъта. Банызтой сæ иумæ, æнæдзургæйæ. Уый хæдуæлвæд дæр та, цы ‘мбæлд, уыцы сидт бакодта: уазджыты царæнбон.

Нæ мын æрхъуыды кодта мæ абхазаджы. Ныр уый дæр уазæджы буцдарыны ирон æгъдау зонæг у – фыццаг хатт нæй Ирыстоны, фыццаг хатт нæ бады ирон фынджы уæлхъус. Фæлæ йæхи ницызонæг уæзданæй дары.

Ссыдтæн ныр комкоммæ хистæрæн йæхимæ. Сдзырд дæр мæ нæ бауагъта:

– Нæу мæ рох дæ курдиат! Мæнæ ныртæккæ... Далæ Спартак Иналдикоевич уæддæр та хицау у æмæ йын уæд та ма иу сидты бар раттон!..

Иналдыхъойы уæйыгтæарæзт фырт расидт хистæры царæнбон, ахæм фынгты уæле ма бирæ азты куыд фæбадай, Хуыцау, дам, дын уый мах цинæн дæр зæгъæд.

Иууылдæр сыстадыстæм, лæугæйæ банызтам нæ сыкъатæ нæ хорз, нæ арæхстджын, нæ дзæбæх хистæры кад æмæ ‘гъдауы тыххæй – чидæр ма суанг зарæгау дæр бакодта, хистæры царæнбон нын бирæ ‘рбауа, зæгъгæ.

Нæй, нæма уыд мæ дзырдæн, ома, ирон сæйраг æгъдауæн, кадгæнæг. Мæхи ныхъхъæддых кодтон, ау, уый та куыд, йæ хæдзармæ йын æй куынæ хонын кæнын, кусарт дæр ын акæнынмæ, уæд... уæд кæйдæр хардзæй дæр – фынгтæ куы тасынц хæрд æмæ нозтæй!...

Нæй.

Нал мæ фæндыд нæдæр нуазын, нæдæр комдзаг скæнын, нæдæр дарддæр бадын. Уый нæ, уый, фæлæ раст уырдыг слæуон, цы дæн, уымæй мæхи бæрзонддæр сивазгæйæ, æмæ йын зæгъон, йæ номæй йæ схонгæйæ:

– Д...-фырт! Ай æрмæст алыхуызон дариты гæбæзтæй конд лæг йеддæмæ куы ницы дæ – мæ куыдз фæдзурæд демæ!

Фæлæ...

Æрмæст – уый нæ, уый, фæлæ уæд æз уыдаин хъазтхалæг-гæбæр дымæг.

Хуызармæй дзабыр бæласы цъуппыл дæр, цы у, уымæй баззайы.

Кисловоск, 26.03.'17

Æфсин

Хæринаг, дам, йе скæнæджы ад дæтты. Ме стыр мад (грос-смутер цыма у немъцагау) Хъæстион Гуымыдæ (Хъызмыдæ) лæджы æмсæр, лæгæмдзыт сылгоймаг уыд сыхбæсты дæр æмæ Зилгæйы хъæубæсты цæсты дæр. Дæрдтыл хъуыстгонд уыд йæ къухты фарнæй дæр: искадæм-иу хуын куы бахаста – æртæ уæлибæхы, карк, арахъхы лæгъзгуыбын графин, уæд сæ-иу хъуыддаджы æфсингæнджытæ аууон ран бафснайдтой, адон нæхи хъæуынц, зæгъгæ.

Фæсаууонмæ ма йæ Енкывыды дæр хуыдтой: йе ‘лгъыст, дам, цæуаг у, æмæ дзы тарстысты, сæхи хызтой йæ хъыджы исты хуызы – æнæбары дæр фæуæд, – бацæуынай. Аба-бау, Гуымыдæимæ, дам, ма фæзулдзаст æмæ фæзулдзых уай – Хуыцау дын уыцы фыд ма зæгъæд! О, æмæ æцæгдæр тынг дæсны уыд фидистæм, æлгъитынмæ, стæй кувын æмæ арфæтæм дæр, æгъдау скæнынмæ.

Иу æлгъыст бон нæ сыхæгты лæппу – ме ‘мгар, (фыццаг хатт мæрддзыгой цæуæг уый мардмæ бацыдтæн) вилисапедыл цæугæйæ фæндаггон фыдбылызы амæддаг бацис – кæстон æй йæ «Победæ»-йæ мæлæтдзаг цæфæй сцафта, æнæнхъæлæджы йæ фындзы бынмæ куы ратахт фæрсырдыгæй, уæд. Тæрхон дæр ын не скодтой, фæлæ уæддæр туджджынтау дыууæ мыггаджы бафидыдтой.

Гъемæ уыцы бон хъуамæ кæсæг ссыдаиккой туджы фидыды æгъдауы фæдыл.

Къæбæргæнæгæй дзы агуырды уыд мæ Дыдта (Гуымыдæ, ома), æндæр уæдæ чи хъуамæ сбуц кæна йæ конд хойрагæй ахæм дардæй сæмбæлæг адæмы, ноджы ма æндæр адæмышаттæй...

Арахъхъ дæр æмæ сæм бæгæны дæр йæхи рагацау конд, ныр та ма чъиритæ дæр. Æрмæстдæр сыхаджы ном-æфсæрмæй фæлæггад кодта.

Уалынджы дын зианы хистæр æфсымæр куы ранхъизид æппынæрæджиау: хъæр систа, æз, дам, ме ‘фсымæры туг нæ хатыр кæнын æмæ фидауинаг дæр никæимæ дæн. Тыхтæй-фыдтæй йæ басабыр кодтой, фæлæ загъд-заманайы хъæрахст къæбицмæ дæр бахæццæ. Гуымыдæ дын сæм рауад æмæ сыл æнæхъæн мыггагæй дæр йæ фидис ныххуырста – заманхъуйлаг дзырдарæхст ныхæстæй ифтонггондæй:

– Мæнæ ай уæ хæрзæджытыл нымад нæу? У! Гъемæ уын æз æнæ рафæлив-бафæливæй зæгъын: «Уæ хорз чи у, уæ хорз, уый адæммæ равдисынмæ нæ бæззы, уе ‘взæр та фаджыстæм аппарынмæ дæр!»

23.09.’16

Эпитафи

Кæддæрты мын мæ зонгæ поэт бакаст, йæ мæрддзаг цыртыл цы ‘мдзæвгæ ныффыссын бафæдзæхста, уый. Фæлæ æз нæдæр поэты фæзмыдтон, нæдæр æндæр искайты – ахæмтæ ма кæй уыд, уый зыдтон æмæ зонын.

Æмдзæвгæтæ фыссынмæ, зæгъæн ис, æмæ æппындæр нæ арæхсын – ритм мын уайсахат фехæлы. Фæлæ ацы цыппар рæнхъы цыма ме ‘рхъуыды не сты, куыддæр сæхи æгъдауæй – хæдæвзæрдау! – райгуырдысты, афтæ уыд:

*Дугъонау рæстæг фæтæхы,
Нæй йын æрлæуды фæрæз.
Зилгæйы сауыджыт зæххы
Мæ фæллад ысуаддзынæн æз.*

Хуыцауы цæйдæр дымæгмæ бахъуыд, цæмæй дыууæ ‘фсымæры дыууæ стыр кæрты æртæ бинонтæй цæрæг байзæддæгты агъуыстытæ æдзæрæгæй баззайой – Темырсолтан æмæ Данел-Хадзыйы кæртытæ. Мæн та зæры бон уыцы ныфс нæй, æмæ ныздæхон мæ фыдæлты уæзæгмæ æмæ дзы æнæкъæбаргæнæг-фæкæсæгæй æрцæрон – кæйдæртау, о. Судзины фæстæ, зæгъон, æви фæдзæлы фæстæ лæсæг æндахы хъысмæтыл кæй сразы дæн – ноджы уый дæр мæ лæджы кары, ууыл та мæ царды кæронмæ фæсмойнаг...

О, æнæ мæн фæрсгæйæ райгуыргæ, фæлæ Хуыцауы æвастæй

та нæ, афтæмæй дын, ацы цыппар рæнхъыл бонтæ куы рауад, уæд дын ног цыппаррæнхъоны боны рухсмæ æбæрæг кæцæйдæр куы ратындзиккой, мах дæр, дам, цæрын фæнды...

Иу дæр нæ уæлæуыл нæ баззайдзæн, фæлæ дæ сæрызонд хаттæн нæ разы кæны, лæг бынтон ацæудзæн, аивгъуыйдзæн фæцу æмæ ма ‘рцуйы фæндагыл, уымæ. Гъемæ кæд уыцы зонды цот сты ацы рæнхъытæ – уæддæр ын цы бæрæг ис. Æндæр уæдæ мæнæйуый – мæлæты хабедзæн, цæмæй Хуыцауы зæрды æрæфта йæ райгас кæнын. Кæд мын Чырысти нæ дæ, гъо!

Æрмæст Хуыцауы ма бафæндæд, æмæ йæ мæ зæйцæй искæй сæр уый æрцахса, цæй, æмæ йын сæ йæ ингæны цыртыл ныффыссæм аст рæнхъæй дæр, зæгъгæ. Ницы хуызы!

Стæй мын сау къæйдурæй æдныв цырт уа, уый дæр мæ нæ фæнды.

*Скæндзæн та иу заман хурбон,
Æрлæудзæн мæ уæлхъус Хуыцау,
Ратдзæн мæм нуазæн-æлутон:
Мæрдхуыстæн æвгъау дæ, æвгъау!*

Бæгуыдæр, ис æдзæрд чидæртæ, æцæг дæр æвгъау чи у суанг ма дзæнæты бадынæн дæр, ахæмтæ...

Кисловодск, 27.03.'17

Æвзаджы уыци-уыцитæ

Иронау йæ хъуыды нывыл зæгъын чи нæ арæхсы, уый дæр дæ баййардзæн, базон-базон, уый та цию, зæгъгæ. Æмæ дын дæ разы æрæвæрдзæн, рагæй дæр кæмæй нал пайда кæнæм, кæнæ та бынтон рохуаты чи баззад, ахæм æнахуыр дзырд.

Бæстон ахъуыдыкæнгæйæ, æвзаджы диссагæн дзы æмбал нæй, йæ табуйагæн. Æндæр адæмыхатт дæ базонын, бамбарын куы фæнда, уæд дзы уымæй ахъаззагдæр мадзал нæй – йе ‘взаг ын сахуыр кæн!

Фæлæ, зæгъæм, йæхи мадæлон æвзаг цъæррæмыштытæй йеддæмæ чи нæ зоны, ахæм адæймаг та цы хъæд, цы дур у, цы мæр, уый куыдæй раиртасгæ уа, Хуыцау йæ зонæг...

Хатгай искæцы дзырдтæм фæкомкоммæ ваййыс æмæ ахæм дисы дæр бацæуыс, цæмæн сæ бахъуыд кæддæр нæ фыдæлты мæнæ ацы дзырд, зæгъгæ: голмандзы... Амоны шпинат – дзырдуаты амындмæ гæсгæ. Хайгай-уæнггай йæ бакæн, уæд, гол цы у, уый мин лæгæй кæд иу зона. Футболы «гол» нæу, иронауын йæхи нысан ис. Кæддæр мæ ‘хсызгонæй йæ зонын бахъуыд æмæ бирæ адæмы радыгай фæфарстон – ничи йæ зыдта. Загъта мын æй Дзесты Русланы сæдæаздыд мад Уаликæ:

– Хохы уæлæуæз хъæдмæ куы ссæуай æмæ дзы æндзæлмтты баст скæн æргъомваг, науæд та хус сугты æмæ йæ уырдыгмæ рауадз – гъе, уый дын гол. Голуадзæнтæ кодтой...

Иннæ хатт та мæ бахъуыд дзырд «цыл»-ы нысан базонын – æмбæлы Къубалты Алыксандры поэмæ «Æфхæрдты Хасанæ»-йы:

*Куы нæ дыл сæмбæлдис, къамбецтæ давгæйæ,
Дугъаттæ скъæфгæйæ мæхъхъæлоны стыр цыл!*

Дзырдуатты у – Миллермæ «волчок, кубарь», Вассомæ «волчок», ис ма йæ «юла»-йæ амонджытæ дæр.

Ис дзырdbаст: цылау зилы. Фæлæ мæхъхъæлонæн та уый цавæр цыл уыд, лæджымарæг?! Фæфарстон та суанг фысджыты дæр – се ‘хсæн йæ зонæг нæ разынд. Ахуыргæндтæй дæр æй æрмæст Гуыттыаты Хъазыбег зыдта:

– Уый уыд бумеранджы хуызæн хæцæнгарз. Фылдæр дзы цуаны цæугæйæ пайда кодтой. Куына-иу сæмбæлд нысаныл, сырдыл, уæд-иу, чи йæ фехста, уымæ раздæхт...

Бирæ дзырдты «лæ» разæфтуан у, æндæр уæдæ цы уа, фæлæ амонгæ та цы кæна йæ дыккаг хай ахæм дзырдæн: лæ-дзæг (цæг у?), лæ-ппу; лæ-гæт; лæ-згъæр (ай бæрæг у); лæ-мæрст; лæ-хурдхурæг; лæ-хъуг (хъугмæ исты бар дара?); лæ-мæгъ æмæ а. д.

Цин кæнын цæмæндæр ацы дзырдтыл: цъай, цъæй, цыл, цъуй... Фæлæ мæхи скъуырын дзырд «цил»-ыл. Уырыссагау дæргъæццон дзырд – папоротник, иронау та хæрз цыбыр – цил.

Ирон æвзаг нæ æмткæй нал хъæуы – зын дзурæн æмæ нын зын кæсæн сси, фæлæ кæмдæриддæр иронæнгæс дзырд ауынаем – нæхи йыл ныццæвæм, мах у, зæгъгæ. Ахæм хуызы зыдгæнаг-хæлæфгæнаг разындысты ирон фысджытæ дыууæйæ: англисаг Куройдон схуыдтой Куыройдон. Æмæ сыл англисаг æвзаг хорз зонæг Гуыриаты Тамерлан фæхудт, Лондон, дам, цас ирон у, Ирланди, Иркутск, Ирвинг, уый дæр – уыйас.

Фæлæ Адлеры цур ис зæххы хай – Фишт. Исты бавæййы ирон «фист»-æн? Науæд ирон хæстæгæн инернеты хештег. Далæ Памиры Гиндикуш та Хидыхъус уа? Уартæ Саркози чи у, уый фыдæл венгрийаг уыд – æмæ сæ мыггаг йедæй равзæргæ ма уæд – «сæрхъуызой»-йæ... Америкаг актрисæ Сарандон та цы зæгъ-дзæн «цæрæндон»-æй?

Фæлæ: кæсгон мыггаг «Шоугенов»-мæ дын фехсайда ма зæрдæ – ирон-бироны тæф мæм дзы ракалд, сауджын, зæгъын, ма уæд йæ бындур. Æмæ – разынд афтæ!

Цы фæрæзджын дзырд у «дарын», цы! Кæм нæ сфидауы, кæимæ нæу хæлар!

Кæмæй, дам, цы дарæм – цæуыннæ зарæм?

Дзидзидарын, хæс, дымгæмæ, æнгуырæй, дзых, цæст, сыгъдæгæй дæ ном, хи, хъыг, фос, зæрдæдарын æмæ зæрдылдарын, уынджы къæйыл дарын æмæ а. д.

Дæ уд дарын базон. Ома, мæрдты бæсты дæ куыд нæ рахъаст кæна, ницы цард мын фенын кодтай – хуссарварс нæ, фæлæ мæ цæгатварс фæдардтай...

...Хетæджы-фыртæй Ирыстоны хъæбул, Къоста, зæгъгæ, йæ маделон æвзаг скодта, ирон æвзаджы хъомысæй, уый руаджы сси Поэт. Æмæ, ирон æвзаг кæй нал хъæуы, уый Къостайыл дæр йæ къух ауыгъта... Йæ ирон арв, йæ ирон хур, йæ ирон хох-зæххыл.

Кисловодск, 28.03.'17

Уылæн ма

ПОЭТИ НОМ – ЦИ ЗИН УАРГЪ АЙ

* * *

Фæцæй мæ царди раст æмбес,
Гæлдзун еуварсмæ рæуæг сæнттæ.
Нурма æнцойнæ нæма ес,
Нурма æнæсгæрст мæ бæрзæндтæ.

Цума æхсæви тар фудфун
Мæнбæл æруагъта æставд цæнгтæ, –
Тæссаг къæдзæхмæ рæдæхсун,
Уадзгæй фæстегæй тоги фæдтæ.

Бурдæн кæнуй мæ еугур хъан,
Иссæй мæ маст тогау æмвицгæ,
Уæддæр бæрзæндæ – мæ нисан,
Лæсун уордæмæ æвæлмæцгæ.

Хатгай, фæххуæцгæй синдзæбæл,
Бурун н' ауæрдгæй мæ нихтæбæл.
Кæд мин цæргæ 'й, уæд – риндзæбæл,
Кæд мин мæлгæ 'й, уæд – къæдзæхтæбæл...

ФÆСМОН

Еугай мети гæбинатæ
Хауй арвæй æнæсум.
Бадун бабæй ревæд уати
Æма бабæй имисун.

Дæ рохс фæлгонц æристадæй
Цæсти рази æцæгау,
Æма бабæй æригъал æй
Мæ зæрди уарзт кæддæрау.

Ци тухæ адтæй дæ касти,
Ци нифс мин адтæй дæ дзурд.
Дæ æрвæдзи куд рабаст дæн, –
Нæ гъуди кæнун бæлвурд.

Дæ уозæлгæ цæстингасæй
Ку адтайнæ цардрæвдуд,
Уæд бæрзæндти кумæ тагъдтæн,
Кумæ ракодтон мæ цуд...

Сæри зунди ци фæббадтæй,
Ци æзманста мæ тог дæр, –
А дуйнебæл ку нæ адтæй
Дæхе уодæй рæсогдæр.

Ниццæй зæрдæ сау тæппæлтæ,
Нифси къума нийизгæ ‘й.
Мæ уиндæмæ ду фæббæлдтæ, –
Куд нæ разиндтæн бæзгæ!

Нур æрхунти ниббастон дæн,
Фæсмойнаг дæн мæ миутæй.
Ехх, ци уарзтæй фæууарзтай мæ,
Ци амондæй фæрриудтæн...

НИЙЙЕРÆГМÆ

Æнæкарон æрхуйнадæ
Зæрди фарсбæл ниццæг æй.
А изæр бабæй, мæ мадæ,
Имисун дæу нæуæгæй.

Дæ хъиамæттæ, дæ зинбæнттæ
Ке нæ бадæн хатунгъон,
Æлвасуй мæ еци бæттæн,
Æхсинуй мæ рист фæсмон.

Æносмæ ми раидард дæ,
Мæ зæрддаг æма мæ нифс...
Æтт, ци берæ мин фæццардтæ, –
Ци æдзардæй ба цæуис...

* * *

Лæги цæсгон æнæ ниндæ
Куд батавуй хорискаст.
Фæууй уотæ дæ фæууиндæ
Æхцæуæн мæнæн тухуаст.

Сæйгæ лæги æ нийноди
Куд багъæуй рæууæлдæф.
Уотæ гъæуис ду мæ уоди,
Æнæ дæу кæнун идæф.

Гъæддзау лæгæн æдонугæй
Æй æвдадзæ цъетедон.
Æнæ дæуæй æгомуг дæн,
Æнæ дæуæй неке дæн.

Фæлмæн уадæ рæуæзмалдæй
Куд рæвдауй цъæх сифтæр, –
Дæ уорс цæнгтæн сæ бамбалдæй
Хай ку уайдæ мæнæн дæр.

Нимайдзæн де ‘ной мæ бæнттæ,
Зæрди дуарæн – æ дæгъæл.
Æрмæстдæр мин мæ рохс сæнттæ
Ма фæккæнæ фудæнгъæл...

* * *

Уæ дæлсера устур деси,
 Æнæмаст ‘ма æгатай,
 Дæ бæдоли дæ гъæбеси
 Цурд кинзелæ никкодтай.

Ис-мин-айтæ устур дæнцæ, –
 Рæвдауй уæ хорискаст.
 Уæ ниццийни баеу æнцæ
 Зæнхон æма æрвон уарзт.

Фест кæнис ин æ дзиккотæ,
 Цæсгом батæй ницдивзæй.
 Ехх! Мæн дæр, мæн дæр гъе уотæ
 Хай ку уайдæ дæ урзæй...

БÆРНАГ

Кæбæл дæ цæнгтæ æритауи,
 Ке ба ратохис дæ дæлмус,
 Æрмæст дæ зæрди уарзти ‘ргъауи
 Æз еунæг ку дæн бærнаг фус.

Кæмæ байдзули ходгæ билæй,
 Кæмæн ниллæууи сæрбæл хъен.
 Æз ба байзайун æндæбилæ,
 Мæнбæл æхгæд æдзох горен.

Зелун æбонай медбунати,
 Хуæруй мæ алкæд тухст æрхун.
 Фурау нæййес мæнбæл сикъатæ,
 Цæуау нæ зонун мехъхъ кæнун.

Ци æй мæ бон? Бухсун ме ‘мвадзи,
 Мæхе дзæгъæлти æфхуæрун.
 Нæдæр æргъаумæ мæн нæ уадзи,
 Нæдæр – берæгътæн бахуæрун...

ЗÆРОНДИ УАРЗТ

Ауал анзи кæми адтæ,
Мæ бæлддаг æма тæхсон.
Æгæр зæрддаг мин фестадтæ,
Ци дæбæл æй римæхсон.

Каргун уогæй, иссæлхæр дæн,
Æзмелуй мæ фудæрхун.
Ка ‘й фæндуй дзорæд цидæртæ,
Фæндуй мæн ба дæу уарзун.

Æртæсдзæнæн мæ хеунтæй,
Лæдæрун æй бæргæ хуарз,
Уæд дæбæл цума гъе уотæ
Ци ниххуæст дæн хъæбæр карз.

Дæ фæлмæн каст фæххонуй мæ.
Циййес разæй? Куйгæлдзæн.
Уæддæр дæмæ, тæходуйтæ,
Тæходуйгæнгæ цæудзæн...

УÆДДÆР

Æрæмбарзта изæр æ тар кæрцæ,
Куй агоруй куйдони бунат.
Мæн æхемæ сайуй æнæ бæрцæ
Ревæд хуссæн æма ревæд уат...

Лæдæрун, – рагæй дæр ке нæбал дæ,
Раги ке ‘сдæн дæ уодæн æндæр.
Уæддæр ма имисун дæ ниббатæ,
Имисун дæ табедзæ уæддæр.

Сахуазал æй мæ пæци агори,
Хорискастæй фуддæр мæ изæр..
Зæрдæ ба ма уæддæр дæу агоруй,
Дæ уодбæл æрхун кæнуй уæддæр.

Неци хезун хуæздæр исонбонай,
Агорун мæ адзал – куд цурддæр...
Еунæг ун мин фестадæй зиндонæ,
Мæ исон мæ абонай фуддæр.

Ревæд уати кæнгæй æрхунрезæ,
Сонт æсхъиудт фæккæнгæй æз æвваст, –
Куд хъæбæр мæ гъæуй дæ табедзæ,
Куд идзаг æй дæумæ реуи уарзт...

Ду хуссис кедæр фарсмæ айфонмæ,
Фал уæддæр еугъуд цард имисгæй,
Дзагъир цæстæй кæсдзæн æрбабонмæ,
Дæ фæззиндмæ æнгъæлмæ кæсгæй...

ЛЮДÆМÆ

Мæ цардæй мæ, кизгæ, мабал дæмæ,
Тар кæнуй мæ кæддæри дуйне,
Некебал ес гъæйтт лæг нæ адæмæй,
Разæй дæр хуæздæр федæн нæййе.

Зин царæн мин иссæй уодæгасæй,
Кæд, миййаг, мæ кæрон æрхъæрдтæй?..
Уодæгæстæй мæрдтæ нæ æртасун,
Нæ æртасун æгæстæ – мæрдтæй...

Нецибал лæдæрун æз æррæстæ,
Хæкъурццæй еугъуд цард имисгæй.
Нæ, ка ‘й зонуй, хуæздæр мæ ниуæзтæ,
Æрвонгæй аци цардмæ кæсгæй...

* * *

Анфисæмæ

Ци мæ кæнуй ристæстъæлдæ,
Мæ уæлебæлд лæдæрд æй.
Дæ циртбæл нæ, – дæ кирæбæл
Æз кæд бамбæлдзæн зæрдæй?

Нур дәр ма мин идзирд хор дæ,
Мæ рохс бæлдæ, мæ æрхун.
Аци цардæй де 'нæ цормæ
Ци æрæгæмæ хъæртун...

ЕСЕНИН

1

Фæлери æй уарзти хумæ,
Бахсидта мæ фудæрхæн.
Исхъæрдтæй мæ маст мæ хъурмæ,
Зин царæн мин æй уе 'хсæн...

Цæун циртмæ æнæсумæй,
Уæ коййаг иссæй мæ сæр.
Аци цардмæ фæккæсунæй, –
Нæ фæццæрун – рæвдзæдæр...

2

Кæнгæ миутæ æма кæнгæ кадæй
Некебал нæ кæнуй нур бæтгæ...
Кæмидæр рæстуод уæвун байзадæй,
Иссæй нин думæсдæр ун – фæтгæ...

Банихъуардæй рæстади дуйнетæ,
Æлдареуæг кæнуй æнаккаг.
Æ уодæй ка нæ тавуй иннети, –
Æрмæстдæр уой хонæн – адæймаг.

О, Хуцау! Уæлæрвтæй кæд ду кæси,
Кæд дæ раз идзаг æй изæдтæй,
Цæмæннæ нæ, гормон, уæд бартаси
Цъаммайрадæй æма фудлæгтæй?..

ДЖЫКК АЕМÆ ГОДЖИ

Таурæгъ

ДЖЫКК æмæ Годжийы кой фыццаг хатт фехъуыстон мæ мад Уæлинкайæ. Фæлæ мын æй уый бæстон нæ радзырдта. Цæмæн? Уый зæгъдзынæн дæлдæр. Мæ мад мын загъта: «Джыкк æмæ Годжи уыдысты ус æмæ лæг, Тибы адæмæн тынг уарзон бинонтæ. Уыдон халеры заман адæмы сæраппонд фæцыдысты Адайы бæрзонд хохы сæрмæ, Хуыцаумæ хæстæгдæр ранмæ, курæг, цæмæй Хуыцау фæтæригъæд кæна йе сфæлдыст адæмæн, халерæй сæ бахи-за. Джыкк æмæ Годжи Хуыцаумæ цы бон скуывтой Адайы бæрзонд хохæй, уыцы бонæй фæстæмæ тибæгтæй иунæг адæймаг дæр нал амард. Афтæ райста Хуыцау Джыкк æмæ Годжийы курдиат, фæлæ йæм сæ ми æгæр уæндон фæкаст, æмæ сæ уым, хохы сæр, цавддуртæ фестын кодта».

Абон дæр ма Джыкк æмæ Годжи, сæхи адæмы сæрыл нывондæн чи 'рхаста, уыдон бæрзонд хохы сæрæй фæлгæсынц сæ уарзон тибæгтæм. Нæ сæ рох кæнынц Тибы царджытæ дæр. Уымæн мæнæ ацы диссаджы таурæгъ у æвдисæн.

«Тибы хасты фæу» – ахæм фыдæлгъыст Туалгомы незамантæй дзурынц. Тибы рагæй дæр цардис бирæ адæм. Нудæсæм æнусы дæр Туалгомы нæ, фæлæ æппæт Иры хæхты Тибы йас хъæу никуы уыдис. Йæ хæдзæртты нымæц хæццæ кодта

артафондзыссэдзмæ. Тиб у зæххы бикъ, афтæ дæр ма-иу дзыр-
той тибæгтæ æмæ сæм афтæ каст, цыма Тиб ис зæххы астæу,
Тибæй тыхджындæр, каджындæр адæм йæ алыварс нæ ра-
зындзæн, зæгъгæ.

Æцæгæй дæр Тибы гуыппырсарта уыдысты ныфсхаст лæгтæ.
Цыдысты хæтæнты дард рæттæм алыхуызон царды хостæ амал
кæнынмæ. Суанг ма тыхы руаджы амал кодтой сæ алыварс
адæмтæй удгоймаг-базайрæгтæ дæр. Уæймæ-иу сæ аластой дард
Гандза æмæ Аргуданы армукъатæм. Иуæй-иу цагъайрæгтæ ма-
иу хъæуы дæр баззадысты æмæ-иу баиу сты се ‘рхæссæг мыгга-
гимæ. Рацыдис-иу сæ цæуæт дæр. Уыдон-иу хуыдтой æрхæс-
сæггæгтæ. Абон дæр ма иуæй-иу мыггæгтæ Тибы дзыхъхъы зо-
нынц, мыггаджы æрхæссæггæгтыл нымад кæцы хæдзарвæндæгтæ
сты, уыдон. Уыцы æбуалгъ, æнæхатыр ми тибæгтæ кодтой суанг
нудæсæм æнусы хæд размæ дæр.

Тибы адæм рагæй дæр цардысты æнгом æхсæнадæй. Зыдтой,
сæ тых, сæ хъару уыцы æнгом иудзинады мидæг кæй ис, уый
æмæ йæ халын нæ уагътой. Нæ барстой æрбалæбурæг знæгтæн
сæхи æфхæрын, сæ зæхмæ ныхилын дæр. Нæ барстой ми-
дызнæгтæн дæр. Нæ быхстой стыр, тыхджындæр мыггæгтæн дæр
исты хуызы уалдай бартæ дæттын. Нæ бауагътой фыдæлтæй
фæстæмæ сæхицæн æлдариуæг кæнын нæдæр гуырдызыйы, нæдæр
уырысы. Цæрæнбонты сын фидар фæтк æгъдауæн баззад хиис-
бонад хъахъхъæнын алыхуызон ныхилджытæй. Хи исбонмæ хауд-
той хæдзæрттæ, кæрт, мустæ, суанг фаджысдоны онг дæр, хуым-
тæ, уыгæрдæнтæ, куырæйттæ. Фæлæ фосхизæнтæ, сæрвæттæ,
хъæдтæ, фæндæгтæ, уынгтæ æмæ иннæ фæзилæнтæ æппæт
адæмæн уыдысты иумайаг. Уыцы фидар фæтк хъахъхъæд цы-
дис рагæй дæр, халын æй никæмæн уагътой. Кæд-иу æрцыди
хъаугъатæ, быцæутæ фыдæлты арæнты тыххæй, уæд уыдон та
лыг кодтой æхсæны тæрхоны лæгтæ. Уыдоны æвзæрстой
рæстæгæй-рæстæгмæ, уыдис сæм бирæ бартæ, æмæ-иу быцæу-
гæнджыты басабыр кодтой.

Тибы æхсæнад кæд йæхимидæг уыдта хъæздзыг, рæстæмбис
æмæ мæгуырдар цæрджыты, уæддæр дзы æлдар, фæрсаглæг
кæнæ «кæвдæсард», зæгъгæ, æргом дзурæг нукуы уыдис. Стæй
йæхи кæвдæсард хонын дæр ничи бауагътаид, ахæм сæрыстыр-
дзинад сæм кæддæриддæр уыд.

Джыкк æмæ Годжи чи уыдысты? Джыкк æрхæссæггаг чызг

уыдис, Годжи та, æрхæссæггагæй номылус чи ссис, уый фырт. Уый дæр мын радзырдта мæ фыды фыды ‘фсымæр Микьолоз. Уый Джыкк æмæ Годжийы таурæгъ фехъуыста йæ фыд Рæзамæй, Рæзамæн та йæ радзырдта Дзылы, нæ хæдзарвæндаджы хистæр, Тибы. Микьолоз уыдис Тибы дзуары лæг, нымæд, каджын хистæр. Микьолозы таурæгъæй ницы уыйбæрц бæлвырддзинæдтæ хъуыды кæнын, æнахъом саби уыдтæн уæд...

Уый уыдис, æвæццæгæн, 1935 азы. Æз быдырæй бацыдтæн Тибмæ, мæ райгуырæн хъæумæ, мæхи ирхæфсыны тыххæй, суар аназынмæ. Иу райсом раджы лæууыдтæн нæ кæрты. Мæ рæзты, фаджысы тæскъ йе ‘ккой, афтæмæй æрбахызт ныллæг-гомау зæронд ус, Кучиты чызг. Мæн куы ауыдта, уæд мæм фездæхт æмæ мæ фæрсынтыл схæцыд быдыры йæ хæстæджытæй, стæй мæ мадæй, уый дæр Кучион уыдис. Уый фæстæ мын райдыдта дзурын Тибы таурæгътæ... Къададоны иннæ фарсæй йæм йæ лæг хъæр кодта, дæ фаджыс уал фаджысдоны онг бахæццæ кæн, зæгъгæ, фæлæ йæ ус, цыма нæ хъуыста, дзырдта æмæ дзырдта. Æвæццæгæн дзы, йæ фаджысы тæскъ йе ‘ккой кæй уыд, уый дæр ферох, ахæм дзурынмондаг уыдис. Кæддæр мын мæ мад æмæ Микьолоз цы Джыкк æмæ Годжийы кой кодтой, уыцы таурæгъ мын ныр бæстонæй фæкодта Кучион.

...Цыбыр ныхасæй, иу заман та Тибы гуыппырсарта дард бæстæтыл куы ахаттысты, уæд Гандзайæ армукъадзаутæй раскæфтой æртæ базайраг сывæллоны. Сывæллæттæй дыууæ лæппуйы уыдысты бынтон æнахъом, æртыккаг та – араббаг чызг. Тибы сывæллæттæ чызгимæ фæлвардтой дзурыныл, фæлæ йын йæ араббаг дыгъал-дыгъулæй цы бамбæрстаиккой æмæ йыл сæхи худæгæй схастой. Уыцы хъуыддаг араббаг чызджы зæрдæмæ нæ фæцыдис, фæмæсты æмæ сæм фыдæнæн ницыуал сдзырдта. Уæд æй тибæгтæ схуыдтой къуытты æмæ йæм нал дзырдтой. Араббагмæ дæр уыцы ми æнцондæр фæкаст æмæ «къуытты»-йæ баззад. Иу цасдæр рæстæджы базайраг сывæллæттæ хъæуы базадысты, хæринагæй сæм фæкастысты æмæ фæхæрзхуыздæр сты. Фæстæдæр та сæ фæхастой кæцыдæр армукъамæ. Базайрагтæй дыууæ лæппуйы ауай сты, сæ аргъæй сын æрбахастой æвзист хъаматæ æмæ æндæр хæцæнгæрзтæ, хæдзары хъæугæ дзаумæттæ. Араббаг чызджы ничи балхæдта æмæ йæ фæстæмæ Тибмæ æрбахастой. Чызгыл цыдаид иуæндæс

азы бәрц, фәлә уәддәр бәрәг уыдис, цавәр сылыстәг дзы рауайдзән, уый. Йә хурсыгъд зәнгтә әмә цәнгтә, йә дәллаг-хъуыр, цыма зырнайзылд уыдысты, фәбәрәг сты йә къуыбыр риутә дәр. Цәвиттон, базаргәнджитәй иуы, Фырджийы, зәрдәмә фәцыдис әмә йә йәхи бакодта. Иу әртә-цыппар азы фәстә та дзы скодта номылус.

Фәстәдәр ма-иу әм цы базайраг сывәлләттә әрбафтыд, уыдон-иу Къуытты-Гуыттыы бар бакодта. Уәдмә усән йәхицән дәр райгуырд иу ләппу әмә сәм йәхи хъәбултау касти. Иузаман та номылусы хъомылгонд дыууә ләппуйы, уыдонимә Гуыттыы ләппу Гогийы дәр, Фырджи сфәнд кодта армукъамә уәй кәнынмә ахәссын. Гуытты йәхи мардта, хъәр-әрдиаг систа, нә уагъта сывәлләтты йәхицәй атонын. Уәд усы сбастой хъисбәндәнәй әмә йә мәсыджы бын хъоргъы ныппәрстой. Аргуданы армукъайы Гуыттыы ләппу Гоги цәмәндәр нә ауәй. Фырджи йәм иучысыл ныййарәг фыды цәстәй кәй каст, әви цы уыд, аслам аргъыл әй йә цәст нә бауарзта раттын. Йе ‘намондән уыдис әви йә амонд скуыста, фәлә ләппу фәстәмә әнәнхәләджды сәмбәлд йә мад Гуыттыыыл.

Гогиймә ма базаргәнджитә әрбахастой иу урссәр чызджы, Гогийә иу әртә азы кәстәр чи уыд, ахәм. Гуытты йә ләппуйы куы ауыдата, уәд фырцинай гәдыйау нынниудта, ныууынәргъыдата: «Годжи! Годжи!» – хъәргәнгә фелвәста дзәкъулы комәй йә хъәбулы әмә йә йә хъәбысы ныттыхта. Чызгмә куы фәкаст, уәд сагъдауәй аздад иудзәвгар, стәй йә цингәнгә фелвәста йә фидар цәнгтәй, «Джикк! Джикк!», зәгъгә.

Гуытты цы сывәлләттә хъомыл кодта, уыдон се ‘ппәтдәр ләппутә уыдысты, йәхи хъәбул дәр афтә, әмә йәм ныр чызг куы ‘рбахаудта, уәд йә цинән кәрон нал уыд. Джыкк әмә Годжи (Гоги) хъомыл кодтой Гуыттыы талынг къуымы, фәлә йә бон цәмәй уыд, уымәй сә цух нә уагъта. Куыд фәзәгъынц, йә комы комдзәгтәй сә хаста. Джыккы дәр бауарзта йәхи ныййаргә хъәбулау. Рәвдыдта йә хи мадау, әмә уый дәр йә алыварс уалдзыгон гәләбуйау ратәх-батәх кодта. Диссаг уыдысты Джыкк әмә Годжи. Джыкк – урсцъар, урс-урсид дзыккутимә, Годжи та саулагъз араббаджды хуызән цәсгомәй, сәрыхъуынәй, фәлә әнә кәрәдзи нә фидыдтой, стәй әнә кәрәдзи хъазын дәр нә зыдтой, цыма иу фыд, иу мадәй райгуырдысты... Цалдәр хатты сә сфәнд кодтой уәймә

ахэссын дэр, æрмæст-иу куы Гуыттыыйы руаджы, куы цæй тыххæй базадысты. Фæлæ уæддæр сæ æгъатыр хицау йæ фæнд никуы аивта. Иу хатт та сæ ахэссын фæнд куы кодта, уæд Годжи алыгъд кæдæмдæр сæрвæтмæ. Джыккы байстой Гуыттыийæ æмæ йæ мæсыджы æртыккаг æддæгуæлæмæ схастой æмæ йæ уым бамбæхстой райсоммæ, сæ балцы ацæуыны афонмæ.

Æхсæвы Годжи æрхъуызыд хъæумæ. Схылди мæсыгмæ æмæ Джыккы уырдыгæй рахаста. Иннæ хатт та, базайрæгты хицау сæумæцъæхæй сывæллæтты йæ фæсарц куы сæвæрдта, уæд Гуытты кæуылдæрты хъоргъæй сирвæзт æмæ йæхи баппæрста лæппу æмæ чызгыл. Лæг æй ехсæй æнæхатырæй надта, фæлæ ус нæ уæгъд кодта дзæкъултæ. Фыццаг хатт ныхъхъæр кодта Гуытты уæд сыгъдæг ирон дзыхæй хъæуы адæммæ: «Ма мын ауадзут мæ хъæбулты сæфты фæндагыл, мæ сыхæгтæ! Куыд ма цæрдзынæн æнæ Джыкк æмæ Годжи! Фæтаригъæд мын кæнут!»

Хъæуы адæм никуы фехъуыстой уыцы диссаджы æнахуыр хъалæс, ахæм зæрдæхалæн дзыназын... Фæфæдис сты нæлгоймагæй-сылгоймагæй æмæ баиргъæвтой хылгæнджыты.

Гуыттыый æгæрон хъару æмæ уарзондзинад фæуæлахиз сты. Чызг æмæ лæппу базадысты цæргæйæ Гуыттымæ.

Рæстæг цыди... Джыкк æмæ Годжи байрæзтысты. Чындздзон чызг æмæ усгур лæппу кæрæдзи бауарзтой, уарзондзинады арт сæ зæрдæты сусæг пиллон уагъта. Уыцы хъуыддаг бафиппайдта сæ хицау Фырджы. Баздæхт æмæ Годжийы арвыста сыхаг хъæумæ æххуырст фыййауæй. Фæхицæн æй кодта Джыккæй. Хъуамæ чызгæй йæхицæн номылус скодтаид. Иу æхсæв æм бацыд йæ хуыссæнмæ, фæлæ хъаруджын чызг йæхи худинаг кæнын нæ бауагъта. Уыцы æхсæв лæппу æмæ чызг алыгъдысты Халацъайы¹ коммæ, стæй Зыруггоммæ. Фæстæдæр сын Гуытты чындзæхсæв скодта. Райгуырдис сын лæппу дæр. Уыцы хъуыдæгтæ къухы бафтыдысты сæ уарзон адæмы æххуысæй, æмæ сæ æвзонг лæппу æмæ чызг никуы рох кодтой.

Чи зоны, цавæр цардамонд кастис Джыкк æмæ Годжимæ! Фæлæ ралæууыд фыдзаман. Адæмыл сыстадис халер. Æнæхъæн бинонтæй мардысты. Чи ма нæ фæрынчын, уыдон фæлыгъдысты хохы цъуппытæм. Рынчынтæ сæхицæн ингæнтæ сцæттæ кодтой æмæ сæм цæрдудæй цыдысты. Гуытты куыддæр бамбæрста халæ-

¹ Халацъайы ком – Къуырма ком Тибы раз.

ры хъуыддаг, афтæ хуыссæнтæй цыдæртæ амбырд кодта, райста донгарз, хæринагтæ, авдæн æд сывæллон æмæ йæ бинонтимæ фæлыгъд Халацъагоммæ. Кæддæр Годжи æмæ Джыкк се знæгтæй сæхи кæм æмбæхстой, цы лæгæты цардысты, уым æрфысым кодтой. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу Гуытты рацыди хъæумæ. Самал-иу кодта хæринагтæ æмæ-иу фæстæмæ уайтагъд фездæхт.

– Гыцци! Мæн дæр ма иу хатт уæддæр ауадз, – лæгъстæ-иу ын кодта Годжи.

– Нæ, мæ карк! Дæуыл исты куы ‘рцæуа, уæд æз иу мард нæ, авд марды кæндзынæн, – дзуапп ын лæвардта мад. Æмæ та-иу иунæгæй ацыд. Иуахæмы сæ лæгæтмæ куы ‘рбаздæхт, уæд йæ лæппуйæн загъта, де ‘рдхорд Быдзег, дам, амард. Иннæ хатт та: мæгуыр Гута, дам, йæ кæрты мардæй лæууы. Дæ фыдыф-сымæртæ авдæй дæр аскъуыдысты. Гуыри йæхи къахт ингæнæй нал зыны... Ханыздег, мæгуыр, хуыссы йæ ингæны раз...

Иу хъуыддаг не ‘мбарын, зæгъгæ-иу дзырдта Гуытты йæ фыртæн, Хуыцау нæ цæй тыххæй сфæлдыста? Стæй нæм цæй тыххæй смæсты ис? Нæ къæхтыл ма дзæбæх цæуынхъом куы фæуаиккам искуы, уæд ын æртæ кæрдзыны скæнин, нывондаг равзарин æмæ нæ кæцæй хуыздæр фехъуса, уырдам фæцæуин. Скувин æм. Бафæрсин æй: Гута, сидзæр Быдзег, мæгуыр Гуыри, бынты-быны иунæг Чидæр² æмæ дын Ханыздег цы кодтой, цæмæн сæ ахæм хуызы фесæфтай? – Гуытты иу къуыри нал ацыди хъæумæ, фæрынчын. Иу райсом та куы рабадт, уæд фæдзырдта йæ лæппумæ æмæ йын загъта:

– Мæ зæрдæйæ, нал рабаддзынæн, фæлæ та цыма цæуынхъом дæн. Хъус мæм, цы дын бафæдзæхсон, уый дæ зæрдыл бадар. Æз ацы хатт нал бафæрæзтон æмæ баныгæдтон Гутайы, Быдзейы сæмбæлын кодтон йæ сыджытыл, Гуырийы... Иннæтæй кæмæн дон балæвардтон, кæмæн хæринаг. Куы амæлон, мыййаг, уæд ницы кæны. Удыбæстæ кæмæн скодтон, уыдон мæ нæ ферох кæндзысты. Мæхицæн дæр дæ фыды ингæны цур скъахтон ингæн. Фендзынæ йæ. Ацы хатт ма æрбаздæхдзынæн, уый æнхъæл нал дæн. Иу-æртæ боны-иу мæм банхъæлмæ кæс. Стæй-иу мæм ацу. Кæд уым разынон, уæд-иу мыл сыджыт бакал æмæ-иу раздæх тагъд дæ бинонтæм. Хъус! Мæ туг, ме стæг, мæ хъæстæ зæххыл куына баззайой, уæд мæрдты дыууæ марды кæндзынæн.

² Чидæр – лæджы ном, æрхæссæггаг уыд.

Годжи æмæ Джыкк сæ цæссыг калгæ, ниугæ бирæ фæкастысты усы фæдыл, стæй баздæхтысты сæ лæгæтмæ. Æртæ боны фæстæ, мад куы нæ зынди, уæд Годжи араст хъæумæ. Хъæу хасты хуызæн æнæзмæлæгæй лæууыд. Иу хъæр, иу дзырд никацæй хъуыст. Хъæуы фос дзæгъæлæй хызтысты. Цыдысты хуымтæм æмæ сæ раздахæг ничи уыдис. Дуцгæ хъуццытæ хъæуы уынгты базадысты æмæ дзæгъæл рацу-бацу кодтой, уасыдысты сæ хицæуттæм, домдтой дуцын, фæлæ сæм рацæуæг нæ уыд. Уæллаг хъæумæ куы схæрд кодта Годжи, уæд йæ размæ арызгъордта сæ сикъо хъуг æмæ йын йæ сæр йæ дæларм акодта. Æгомыв хайуан не ‘мбæрста, цы бæллæх æрцыд, йæ фæздон фырдзагæй тъæппытæ куы хауы, уæд æй цæуылнæ æрдуцынц. Лæппу йæм ницы сдзырдта, æмæ та-иу хъуг йе ‘мбаргæ цæстытæй скаст Годжимæ. Ноджы уынгæджыдæр уыдысты хъæуы куйтæ. Баст дзы чи уыд, уыдон нæ уыдтой сæ хицæутты сæфты хабæрттæ. Æмæ, æнхъæлмæ кæсгæйæ, æххормагæй мардысты.

Хъæуы ма хицау кæмæн уыд, уыдонæн сæ цурæй æддæмæ нал куымдтой. Исчи-иу сæ бинонтæй куы амард, уæд-иу уыцы удаистæй æддæмæ разгъордтой æмæ-иу ниуын систой. Годжи сæхимæ хæстæгдæр куы бауад, уæд ахæм ниуын фехъуыста сæ сыхаг зæронд ус Хайыры кæртæй дæр. Годжи бирæ таурæгътæ фехъуыста уыцы усæй. Уыдис æнахуыр дзураг. Куы-иу райдыдта кæнын йæ таурæгътæ, уæд-иу нал æмæ нал æнцад. Ныр, æвæццæгæн, æнусмæ бамыр æмæ йæ фæстаг хабæрттæ кæмæн загътаид, уый дæр нал уыд, æмæ мæрдтæм, сыджытмæ фæхаста йæ бирæ зæгъинагтæ дæр.

Никадæм фездæхт Годжи, афтæмæй бацагуырда йæ фыды ингæн уæлмæрдты. Ингæны фарсмæ ссардта йæ мады. Уый хуыссыд къæйы сæр йæ къахт ингæны фарсмæ. Йæ быны йæ уæлæдарæсæй цыдæртæ. Ус ма уыдис удагас. Лæппу йæ уæлхъус лæууы, уый куы банкъардта, уæд йæ цæстытæй ракаст æмæ загъта Годжийæн:

– Хæстæг мæм ма ‘рбацу, мæ карк, мæнæн нырма ницы у, æрмæст хатгай мæхи нал бамбарын.

Годжи сыстын кодта йæ мады. Бакодта йæ йæ хæдзармæ. Сырды фыды бас ын скодта æмæ йын дзы гыццыл цыдæртæ ацымын кодта. Мад чысыл фенгасдæр ис...

Гъе, ахæм тыхст заманы сфæнд кодтой Джыкк æмæ Годжи

Хуыцаумæ хъæстмæ фæцæуын адæмы сæрыл. Иу райсом раджы ракодтой æртæ кæрдзыны, райстой семæ дурыны арахъхъ, ны-
вондаг фыркъайы æфцæджы бафтыдтой синаг, сæккой кодтой
авдæны мидæг сæ хъæбулы æмæ араст сты Тибы Таранджелозы
дзуарбадæны фæрсты Адайы хохырдаг.

Бон-изæрма фæцыдысты. Хурныгуылды агъоммæ схæццæ сты
хæхты бæрзонддæр Адайы хохы цъупмæ. Скуывтой Хуыцаумæ.
Хуыцау сын сæ куывд бæргæ райста: уыцы бонæй фæстæмæ Тибы
халерæй иунæг адæймаг дæр нал амард, фæлæ сæ ми Хуыцаумæ
къæйных фæкаст æмæ сæ уым цавдуртæ фестын кодта...

Кæддæр (уый уыдаид 1910–1911 азы) мæнæн ме ‘фсымæр Къо-
ста фыййау уыдис Адайы комы æмæ сфæнд кодта Джыкк æмæ
Годжийы йæхи цæстæй фенын, ахæм диссаджы таурæгъ цы ус
æмæ лæгыл хъуыста, уыдон æцæгдзинад базонын. Йе ‘мбал фый-
йæуттæй ничи сразы йемæ ацæуыныл æмæ араст хохы сæрма
иунæгæй. Схызти хохы цъупмæ, Джыкк æмæ Годжийы цурмæ.

– Лæууың дыууæ бæрзонд цавдурты. Сæ разы ныллæгдæр
дуртæ, авдæны, фыркъайы æмæ хуыны æнгæсæн дуртæ. Ноджы
кæд авдæны æмæ фыркъайы бынæй лæдæрсынц чысыл суадæттæ.
Уыцы суадæттæ баиу вæййынц бындæр иннæ суадæттимæ æмæ
сæ рауайы чысыл цæугæдон, – радзырдта ме ‘фсымæр Къоста йе
‘мбал фыййауæн.

Дыууæ азы фæстæ ме ‘фсымæр фæрынчын. Йæ зæнджы
фæзынди стæгниз. Нæ хæстæджытæ æмæ йæ мæ фыд бирæ
кæдæмдæрты фæластой дохтыртæм, фæлæ йын ничи ницы хос
скодта æмæ 18-аздыд лæппуйæ, иу цыппар азы фæсæйгæйæ,
амард. Нæ бинонты ницы уырныдта, фæлæ чидæртæ дзырдтой:
æвæцæгæн, дам, ын аххосаг уыд. Ома Джыкк æмæ Годжимæ
схизын æвæтчиаг уыдис...

Гъе, уый тыххæй мæ мад зæрдæцъæх уыди Джыкк æмæ Го-
джийы койæ, йæ уарзон хъæбулы хъысмæт-иу ын йæ зæрдыл кæй
æрлæууын кодта, уый тыххæй. Æмæ мын сæ кой уымæн никуы
кодта... Иу аст азы размæ æз мæхæдæг дæр сфæнд кодтон Джыкк
æмæ Годжимæ Адайы хохы сæрма схизын. Уæд ма мæ фыды
æфсымæры лæппу Савели Тибы цардис (рухсаг уæд). Райсомы аст
сахатыл араст стæм Савелиимæ Тибæй æмæ изæрæй уыдыстæм
Адайы хохы сынæгыл, цавдурты цур. Гъе, уæд мæ зæрдыл
æрæфтыд Джыкк æмæ Годжийы таурæгъ ныффыссын дæр.

СФЕЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ДЗБОЙТЫ Батырбег

ÆРТÆУАТОН ФАТЕР

Киносценари

I

Алы горæты дæр ис ахæм коммуналон фатер. Музыкайы æнкъард мыртæ æмæ тæбæгъты дзыгъал-мыгъулæй кæрæдзи ныхас хорз нæ хъусынц Бола æмæ йæ бинойнаг Цецилия.

– Дыууадæс азы мæ бон нал у ацы Хуыцауы ‘лгъыст ныккæнды! Дыууадæс азы, цалдæр æмæ ссæдз адæймаджы кæм архайынц, уыцы къæбицы хæринаг кæнын! Дыууадæс куæджы мæ уыди нæ хъæуы – дыууадæсæй сæ иуæн дæр нæ бакуымдтон... «Æрмæстдæр Бола!» загътон мæ ныййарджытæн. Æрмæстдæр ды! Æмæ æрбакæс – схъуына дæн ацы Дантейы зындоны. Ацу æмæ ды дæр хицауы стъол ныггуыпп лас тымбыл къухæй! Бола куы дæ! Уæртæ дæ фырт писмо сæрвыста Магаданæй. Дыууæ азы йеддæмæ дзы нæма кусы æмæ фатер райста, ды та?!

– Ниу, дымгæ! Ниу æмæ дзыназ! Цецилия, мæ бинойнаг! Дыууадæс азы дыууæ дыууадæсимæ сæрдхорд дæ! Дыууæ дыууадæс хорздзинады сæ федтай! – Къарол Лиры фæзмгæйæ йын дзуапп лæвардта Бола.

– Дæуæн фындзыхуынчътæ нæй, дæуæн къамбецы царм ис! Мæнæ мæ иунæг хуры тын Бутусæн тæригъæд кæнын! Уæртæ ма Боковойтæн дæр радтой. Уыдон

та ам махæй дыууæ азы къаддæр цæрынц. Сæ сывæллон дæр мах Бугусæй къаддæр у!

Уыцы рæстæг сæ сыхæгты лæппу Ахан йæ музыка фæхъæрдæр кодта æмæ, Цецилия цы дзырдта, уый нал хъуыст.

– Зæгъ ма йын æмæ фæсабырдæр уа! – загъта Цецилия.

Бола йæ хæрд фæуагъта æмæ сæ иумæйаг къухнамæ ахызт.

– Уый циу, Ахан? – афарста сæ сыхаг лæппуы.

– Музыка.

– Цавæр?

– Траурная месса – Реквием! Исты стыр трагеди куы ‘рцæуы, уæд æй фæцæгъдынц.

– Æмæ æз Цецилияйы ныхæстæ кæй нæ хъусын, уый дæр зонныс? Уый цас трагеди у, уый зонныс?

– Зоннын.

– Гъемæ уæдæ дарддæр фу кæн!

Уыцы рæстæг æрбацæуæн дуары дзæнгæрдæджы хъæр æрбай-хъуыст, æмæ йæм Ахан фæцырд. Уайтагъд фæстæмæ фездæхт цавæрдæр гæххæттимæ.

– Цецилияйæ хæрзæггурæгга! – бауад хъæлдзæгæй Боламæ.

– Извещени! Фатер уын дæттынц. Иу бон Боковойтæ дæр ахæм райстой: 3 уаты!

Уыцы ныхæстæм Цецилия Болайы худ æмæ уæлæдарæсимæ цæлгæнæнмæ рагæпп ласта.

– Гъа, нæ лæг! Цæугæ! Æрмæст дæхи хорз дар. Хицауад хицауад у!

II

Бола базыртыл тæхæгау фæуайы горæты уынджы. Бахæццæ зонгæ киоскмæ, бадзырдта мидæмæ.

– Сигареттæ.

– Æмæ куы нал дымыс!

– Фатер мын дæттынц! – равдыста йæм сæрыстырæй йæ гæххæтт.

– Ха-ха! Ницы дын дзы рауайдзæн. Уырдаæм мæнæ ахæм гæххæттытимæ цæуын хъæуы, – киоскы хицау йæхицæн дол-ларты цупалæй адымгæ кодта.

– Бузныг, бузныг! – æнæбары ма йын раарфæ кодта Бола.

III

Лæф-лæфгæнгæ бахæцæ Бола хицауы кусæн уатмæ. Дуары цур дзæвгар адæм.

– Ды дæ фæстаг? – афарста иуварс лæууæг гомриу пумпусы сылгоймаджы.

– Фæстаг дæ цоты мад! – маestyхуызæй йыл фæтъæлланг ласта сылгоймаг. – Æз та – кæройнаг! – æмæ Болайы сæрæй къæхтыбынмæ абарста.

Æваст Болайы цур иннæрдыгæй февзæрди бæрзонд, кæсæнцæстджын сылгоймаг.

– Фæстаг чи у?

– Мæ цоты мад, дам! – дзуапп ын радта Бола, хæрзхуыз сылгоймагмæ бакæстгæйæ.

IV

Уыцы рæстæг Цецилия архайдта уæларты цур.

– Мæ галиу æрфыг мæ хæры! – сдзырдта йæ фарсмæ лæууæг сылгоймагмæ. – Мацы фыдбылыз! Боламæ мæ зæрдæ ‘хсайы.

– Хъуыды дæр æй ма кæн! Мæнæн хатгай уыцы раных-баных хуыздæрмæ рауайы.

– Бæргæ, бæргæ! Дæ дзыхы мын сækæр...

V

Хицауы дуарæй хæрзхуыз сылгоймаг æнкъардæй рахызти. Бола фæмидæг. Стъолы фарсмæ сæрыстыр, фæлæ тыхстхуызæй бадти Ботас. Бола гауызыл йæ къæхтæ уæздан асæрфта æмæ магуыр мидбылхудт бакодта Ботасмæ. Ботас уыд нозтвæллад, рысти йæ сæр æмæ йыл уазал агуывзæ сæвæрдта.

Касти дуарырдам, фæлæ Бола не ‘мбæрста, уыны йæ æви нæ, уый.

– Æмбæлы, дæ хорзæхæй? – йæ мидбылхудт нæ халгæйæ, афарста Бола.

Ботас тыхстхуызæй арф ныуулафыд æмæ стъолмæ йæ къухæй ацамыдта. Бола ихыл цæуæгау йæ размæ бацыд æмæ стъолыл къамæй фæрсæгау йæ гæххæттытæ рарæгъ кодта.

Ботас йæ кæсæнцæстытæ бакодта, арф та ныуулафыди æмæ Болайы гæххæттытимæ, дохтыр тыхст рынчынтимæ куыд фæзонгæ

кæны, афтæ зонгæ кæнын райдыдта. Кæнгæ мидбылхудгæ æмæ йæм тыхстхуызæй касти Бола дæр. Ботас иу заман гæххæттытæ иумæ æрæвæрдта æмæ та, арф ныууалæфгæйæ, йе ‘нгуылдзтæй стьол хойын райдыдта.

– Дæ хорзæхæй, цæуыл нæ зæрдæ дарæм? – нал фæлæууыди Бола.

– Закъонмæ гæсгæ – дыууæ къуымы горæты кæрон, «Бамы».

– Закъон иу у! Зонæм æй. Мах та... Æппатæн нæ фаг кæны. Бæргæ, æртæ куы уыдаиккой! Кæд ма цы?! Цас фенхæлмæ кастæн!

– Мæхицæн мæ куыд фæнды, раст дæуæн дæр афтæ... Бæргæ, куы уаис «мать-героиня».

– Бæргæ, бæргæ, – бахъуыр-хъуыр кодта Бола.

– Кæнæ – академик!

– Бæргæ, бæргæ...

– Кæнæ æппын фæстаг...

– Бæргæ, бæргæ, – кæронмæ нæ байхъусгæйæ та фæцырд Бола.

– Сæрхъæны справкæимæ! Дурдомæй!

– Цы, дам, цы?

– Уæд нын гæнæн уайд дæуæн уæлдай къуым раттынæн! Ды та дæ хуымæтæг нормальный человек!

– Мæ бузныггадæн кæрон нæ уайд! Куыд æмбæлы, афтæ!

– Куыд æмбæлы?! – Ботас афæлурс, йе стьолы лагъзæй къонверт систа, цыдæртæ дзы афыста æмæ йæ Боламæ радта, – Цыппæрæмы ма мæм-иу фæзын. Цы афон, уый дын ам ныффыстон, цæмæй дæ ма ферох уа.

VI

Уынджы цингæнгæйæ цъымараты сæрты гæппытæгæнгæ ‘згъоры Бола. Иу стыр цъымарамæ куы бахæццæ, уæд сонт лæуд фæкодта.

– Æй, Бола, де ‘рыгон бонтæ æрхъуыды кæн! Æтт! – зæгъгæ, цъымарайы сæрты агæпп кæнынмæ хъавыд, фæлæ йæ тæккæ астæу балæууыд. Нæтгæ сыстад, йæхи æрцагъта æмæ: – Де ‘рыгонæй дæр бынмиз, æмæ ныр дæр!

Æрбахæццæ тигъы фæзилæнмæ, æмæ ам йæ размæ фæцис йæ сыхаг Ахан.

- Дæ бон хорз, Бола! Цал сахаты у?
- Бузныг, бузныг! – йæ цыд нæ уромгæйæ йын дзуапп радта Бола.
- Нæ маæ базыдтай?
- Бузныг, бузныг! Стыр бузныг!
- Ахан йæ фæстæ джихæй кæсгæйæ баззад.

VII

– Дæхиуыл фæхæц, дæхи бауром, – дзырдта Цецилияйæн Бола. Уый хаста борщы къус. – Бацархайдтон, цæмæй нын æртæ уаты радтой!

Бола йæ ныхас нæма фæцис, афтæ ус æд къус зæхмæ æрхаудта.

– Бо-о-ла-а! Мæ царды хур! – ныббогъ-богъ кодта ус. – Дыу-уæ уаты нын æмбæлы æмæ дыууæйы цардзыстæм! Иугæр та кæд истæуыл бацархайдтай, уæд нын æртæ нæ, фæлæ иууатон фатер дæр нал ратдзысты! Нæ дын зонын дæ хъуыддæгтæ: æнæсæр цыкк – æмæ та фыдбылыз!

– Цицц! Адæймагмæ уал-иу кæронмæ байхъус, стæй-иу уæд цыгъчъытæ кæн! – фæхъæр ыл кодта Бола, пълæй борщы картæфтæ тæбæгъмæ уидзгæйæ. – Мæн куы фæнда, уæд сауыл гæддзый фæд дæр ссардзынæн! Гæддзый фæд! Гыццыл ын йæ былтæ айсæрдын хъæуы, кæннод «трехкомнатни» дæ къæбут фæнагау! Бамбæрстай – ай-сæр-дын!

– Мæгуырыбонтæ, гæртам раттынæй йын зæрдæ бавæрдтай? – Цецилия æрхæцыд йæ астæуыл.

– Цытæ дзурыс! Æрмæстдæр ын загътон, маæ бузныггадæн, зæгъын, кæрон нæ уыдзæн!

– О, Хуыцау!

– О! Мæ бузныггадæн, зæгъын, кæрон нæ уыдзæн – куыд æмбæлы, афтæ! Гъемæ, дам, хорз! Цыппæрæмы та йæм бауайын хъæуы. Æрмæст, дам, «куыд æмбæлы», уый ма фæрох кæн!

– Ома цас? – ус йæ уырзтæй цал сомы, зæгъгæ, ацамыдта.

– Майрæм йæ къона! Цыдæриддæр нæм ис, уыдон ма мæнæ ам савæр къонверты!

– Бола, ахæстоны дæ мæлæт ссардзынæ! – ныхъхъæрæг та кодта ус. – Цæмæй зоныс гæртам дæттын! Лифтæй нæма рахиздзынæ, афтæ дæ ацахсдзысты. Цæй лифт, раст дæ автобусы ацъипп ласдзысты. Гæртамы тыххæй æртæ азæй астмæ дæттынц, уый зоныс? Дæуæн та хъуамæ радтой дæс азы! Цæмæн нæ уадзыс дзæгъæлæй

дæ иунæг бындаримæ? Æнæхъæн дæс азы! Дæхи нæ зоныс – цæрæнбонты дæ бон нæдæр раттын у, нæдæр райсын!.. Хъуыды ма кæныс, асламæй мын милуан¹ сомæй цы лæбырд дубленкæ балхæдтай? Рæмпæгхæрд, куйыты тынды хуызæн! Нæ диванæй ма йын æмхасæн акодтам æмæ йæ тыххæй-фыдæй цыппарфондзыссæдз сомыл ныччетар кодтам. Кæнæ дын де ‘рдхорд Къола молзаводæй асламæй цы æхсырысæрты балон рахаста, уый? Заводы рахизæны уын адæмон контролы кусæджы къæхты бын куы нытътъупп ласта! Ахæстонæй ма тыххæйты куы аирвæзтæ. Уæд фервæзтæ, фæлæ дзы ныр æнæмæнг басхъиудзынæ! – кудта ус.

Болайы цæстытæ дæр бауымæл сты.

– Омæ, уæд та дæхæдæг исты æрхъуыды кæн! Нæ зæрæдтæ дæ Къадаты Семау зондджын куы хуыдтой.

Ус сывæллонау зæххыл йæ фарсмæ æрбадт.

– Гъемæ, кæд æнæ дæтгæ нæй, уæд ын къонверт бахæсс... Æрмæст дзы æхцайы бæсты æндæр исты савæр. Æмæ йын æй æхгæдæй радт. Стæй, трехкомнатный ордер дæхирдыгæй куы фæуа, уæд лыгъд радт! Сæдæ метры дугъ кæнынæй дæм фыццаг къæпхæн куы уыд. Стæй дын, мыййаг, дæ фæдыл куы нæ хъæр кæндзæн, гæртам мын нæ радтай, зæгъгæ!

– Къадаты Сем нæ, фæлæ – Сократ! – Бола фырцинæй йæ усы русæн аба кодта.

VIII

Æгъуыссæг æхсæв скодта Бола æмæ йæ усыл. Бола мидæггаг дарæсы рацу-бацу кæны сæ къуындæг уаты иу къуымæй иннæмæ. Йæ уæрджытыл бадгæйæ ус ныхасы къонверттæ. Куы сæ йæ уæрадджы бын æрæлхъивы, куы та сæм цырагъты рухсмæ акæсы. Нырæй сабырдæр никуы уыди, æвæццæгæн, сæ коммуналкæ. Хъуысти дзы æрмæстдæр къулы сахаты цыкк-цыкк æмæ Болайы зæрдæйы гуыпп-гуыпп. Синтæджы кæрон æнæмæтæй фынай кодта сæ бындар – гыццыл Бутус.

IX

Хъазуаты цæуæгау фæцæуы Бола уынджы. Хаттæй-хатт йæ цæстытыл ауайы Ботасы кабинеты номыр – 13. Тигъы фæзилæны

¹ Уæды милуан абон у мин сомы. – (Ред.)

та йæ размæ фæци йæ сыхаг Ахан. Лæппу йæ худ фелвæста:

- Бузныг, Бола!
- Кæй бон у, уый хорзæх дæ уæд!
- Нæ мæ уыныс? Нæ мæ зоныс?
- Дæ хъуыддæгтæ дæхи фæндиаг!

Х

Гранаты рæмудзæн цæг стонæгау байгом кодта Бола хицауы дуар.

– Дæ хæрзæггуæрггаг мæн! – бацин ыл кодта уый. – Мидæмæ, мидæмæ. Сбад.

Бола йæ ныхæй йæ хид асæрфта. Йæ къæхтæ дæр асæрфæгау кодта æмæ Ботасмæ хæстæгдæр бацыд. Уый сырх папкæйæ стыр хæзнайау систа ордер:

– Трехкомнатная! Новожиловы къух ма дзы хъæуы!
– Гъемæ, дæ хорзæхæй! Æмæ мæ бузныггадæн... кæрон нæ уыздæн!

– Райдайæн куыд уа, кæрон дæр афтæ вæййы! – хуыздæр хæларæрттау кæрæдзи дзыхæй скъæфтой ныхæстæ.

Стæй та Бола йæ хид асæрфта, зырзыргæнгæ систа йæ дзыппæй къонверт æмæ йæ гыццыл æртæбæччытæ кодта. Тарст, къонверты йын йæ ус æхцайы бæсты цы газеты тыхтон сæвæрдта, уый хицау куы базона, æмæ йыл ризæг бахæцыд...

– Уно моменто! Уно моменто! – зарæгау бакодта Ботас æмæ дуары æдде фæци.

Нырæй зындæр никуы уыди Болайæн. Йæ къонверт æм æгæр тыппыр каст æмæ та йæм-иу куы хурмæ акаст, куы та-иу æй æрæлхъывтытæ кодта. Æнусæй йæм даргъдæр фæкастысты уыцы «уно моменто»-тæ æмæ репродукторы бикъ æркъæпп ласта.

– Что день грядущий мне готовит! – уырдыгæй зæлыди зонгæ хъæлæс.

Болайæн цыма йæ былтæ ныццавдæуыди, афтæ йæм фæкаст, æмæ фæстæмæ кънопкæ æркъæпп кодта. Уыцы рæстæг дуар æрбайгом, æмæ дзы æрбайхъуыст Ботасы хъæлдзæг баритон.

– Моменто-о мо-о-ро-о!.. Трехкомнатная! Табуафси! – ордер бадаргъ кодта Боламæ.

– Трехкомнатни! – Бола ордер раскъæфта.

– Сабыр, сабыр, йæ чернилæ нæма бахус, – Ботас бацыд æмæ йæ бандоныл æрбадт. Ницыгомау йе стъолы лагъз байгом кодта

æмæ, æфсæст гæды мыстмæ куыд кæса, уый каст ныккодта Болама.

Фырцинай æви фыртæссай Болайæн йæ зæрдæ йæ риуынал цыди. Худгæ кодта æви кæугæ, уый бæрæг нæ уыд: йæ дæндæгтæ базыхъхъыр кодта æмæ йæ тыппыр къонверт лагъзы нысхуыста. Йæ ордерæй йæхицæн дымгæ кæнгæйæ сыдзмыдзы йæхи райста. Куыддæр шифонеры цурмæ бахæццæ, афтæ йæ дуары авгыл йæхи бацафта.

– Кæдæм, кæдæм? – фæцырд æм Ботас. – Уæртæ! – ацамыдта йын дуармæ.

Дуармæ æххæст нæма бахæццæ, афтæ уый фегом, æмæ уаты февзæрдысты дыууæ аив арæзт нæлгоймаджы.

– ОБХСС!² Уæ бынæттæй змæлгæ дæр ма фæкæнут! – тызмæг мидбылхудгæйæ сдзырдта сæ хистæр.

– Дыууæйæ дæр мидæмæ! – адзырдта кæмæдæр кæстæр. – Уыдзыстут æвдисæнтæ гæртамæн!

Уатмæ æрбахызтысты дыууæйæ. Хистæр бацыд стъолмæ, фендджын фокусничы хуызæн йæ костюмы дыстыл мидæмæ бахæцыди, стъолы лагъз байгом кодта æмæ дзы Болайы тыппыр къонверт йæ дыууæ æнгуылдзæй систа.

– Дæу у? – тызмæгæй сдзырдта Болама.

Уый йæ хъусты дыз-дызæй ницыуал хъуыста. Афтæ йæм фæкаст, цыма йæ хъуырыл ис ауындзæны æрвæдзæг, цыма йын кæнынц æппæты карздæр тæрхон. Йæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп æм касти стыр æнахуыр дзæнгæрæджы зæллангау.

– Къонверт дæу у? – афарста та йæ хистæр инспектор.

Ботас æм йæ сæрæй амоны «нæ», зæгъгæ, фæлæ Бола сразы и:

– О-о... Мæн у...

– О! Фехъуыстат, уый у! – æцæгдзинадыл къух æвæрæгау загъта инспектор æмæ къонверт, бæрзонд æй сисгæйæ, гом кæнын райдыдта.

Дзæнгæрæджы зæрдæскъуына æлланг ауад Ботасы хъустыл дæр. Йæ ныхыл фæзындысты уазал хиды æртæхтæ. Бола йæ цæстытæ ныцъцъын кодта. Инспектор хъавгæ къонверт байгом кодта æмæ дзы систа аив тыхт газет.

– Ай циу? – афарста хистæр.

– Газет! – дзуапп радта кæстæр, газет йæ къухмæ райсгæйæ.

Ботас йæхи фелхыскъ кодта, февнæлдта кæстæр инспектормæ,

² Отдел борьбы с хищениями социалистической собственности.

Болайы русæн агызды кодта æмæ, фыд фын кæй нæ уыны, уый куы бамбæрста, уæд сæрыстырæй загъта:

– Газет у! Нæ йæ уынут? «Советский спорт!» – афтæ йæм фæкаст, цыма фестад сæрибар маргъ æмæ уæлæрвты тæхы.

Бола дæр сабыргай йæ цæстытæ байгом кодта. Инспектор газет райтыгъта æмæ йæ тылдта, цыма дзы истæмæ æрхауынмæ æнхæлмæ касти, уыйау.

– Цы йæ тилыс? Ницы дзы ‘рхаудзæн! О, дæ цæрæнбон бира уа! – Ботас бакаст Боламæ.

Инспектор фæстæмæ газет аив батыхта æмæ йæ къонвертима фæстæмæ лагъзмæ ныппæрста.

– Гъа! Айс дæ къонверт дæр! – Ботас лагъзæй къонверт фелвæста æмæ йæ Болайы дзыппы фæцафта.

– Кио! – йæ сæр ныттылдта хистæр инспектор. – Уплитæ! Хъыгаг у, фæлæ уæгъд стут уе ‘ппæт дæр!

XI

Базыртæ базади фырцинæй Болайыл. Згъоры йæ бинойнаг Цецилияйæн цины хабар радзурынмæ. Фæндагыл та йыл амбæлд йæ сыхаг лæппу.

– Дæ бон хорз, мæ сыхаг Ахан! Кæм фесæфтæ? Рагæй дæ нал федтон! – фарстаты бын æй фæкодта Бола. – Цæуыннæ мæ фæрсыс, цæуыл афтæ цин кæныс, зæгъгæ?

– Гъы, цæуыл?

– Фатер райстон!!! Фатер! Цæуыннæ мæ афæрсыс, цал уаты, зæгъгæ?

– Цал уаты?

– Æртæ уаты, æртæ! – ордер бæрзонд сисгæйæ, æппæлы Бола. – Кæй зæгъын æй хъæуы, хорз у коммуналкæйы цæрын. Сыхæгтæ! Уарзон адæм! Фæлæ трехкомнатни! – загъта æмæ азгъордта дарддæр сæ хæдзармæ.

XII

Бола йæ усы йæ хъæбысы фелвæста:

– Дæ хæрзæггурæггаг мæн! Æртæуатон! – фæстæмæ йæ зæххыл авæрдта æмæ йæм бадардта ордер. – Трехкомнатни!

Ус ордер раскъæфта æмæ йæм зыд каст æркодта.

– Трехкомнатни! – зæгъгæ, ныккуыдта, йæ цæстытæ ордерæй

ахгәнгә.

– Цы кусыс?! Йә фыстытә йын ссәуын кәндзынә! – Бола фәстәмә ордер раскәфәта әмә стьолы фарсмә әрбадт. – Тагъд хәринаг! Сыдәй мәлын. Бафәлләдтән – цыма Хъарсы фидар басастон!

– Хъарс нә, фәлә – Ватерлоо! Сәйрагдәр та әнәмаст әмә әнә фыдбылызәй кәй раирвәзтә!

– Цәуыннә мә фәрсыс, куыдәй?!

– Әмә куыдәй?

– Ордер райстон. Мә пух кьонверт гранат әппарәгау хицауы стьолы лагъзы ныппәрстон әмә... О, Хуыцау! Уатмә әрвнәрдау әрбабырста ОБХСС әвдисәнтимә! «Әнцәд! Уә бынатәй уә змәлгә дәр мачи фәкәнәд!» – хъәр кәны сә иу. «Иууылдәр ардәм кәсут!» – хъәр кәны сә иннә, лагъзәй кьонверт сисгәйә. Мәгуыр мә бон, уыцы рәстәг мәнмә бакәс! «Ацы кьонверт кәй у?» – фәрсы хъәрәй. «Мән», – сабыргай йын дзуапп радтон. Уый кьонверт бәрзонд систа әмә, цыма минә у, уыйау әй сабыргай байгом кодта. «Ай цы у?!» – афарста йе ‘мбалы, газет дзы куы рахаудта, уәд. «Советон спорт!» – дзуапп ын радта хицау. Цәрәнбонты, дам, Черчесыфырты интервью бакәсынмә бәллыдтән. Әмә мын «Бузныг!», зәгъгә, мә кьух райста. Уый хәйрәг нәу, хәйрәг! Әмә дын кьонверт мә дзыппы куы фәцәвид – айс әй, кәннод, дам, әй гәртамыл банымайдзысты! – Бола йә хәрд фәуагъта, йә дзыппәй кьонверт систа әмә йә Цецилиямә баппәрста.

Кьонвертәй рахауд дунә ставд әхца.

– Дәс милуаны!!! – уайтагъд сә анымадта ус.

– Дәс милуаны? – Болайән йә уидыг йә кьухәй әрхауд.

– Кәд дын сә хицау радта, кәй йә фәрвәзын кодтай, уый тыххәй!

– Уәдә, ратдзән!.. Әвәццәгән, йә лагъзы әндәр кәйдәр гәртам уыд, әмә йә цәмәй ОБХСС ма феней, уый тыххәй сә мә дзыппы фәтъыста.

– Кәд дын цәф әгъгъәд нәу, уәд ма дын уый та рәхуыст! Ахәсс сә! – ныхъхъарәг та кодта Цецилия.

– Нә сә ратдзынән! Никамән сә ратдзынән! – Бола әхцатә амбырд кодта.

– Ратт сә! Базондзысты йә әртә уаты кәй райстай әмә ма уый тыххәй гәртам дәр 10 милуан сомы!

– Закъоны нырма ахæм статья нæма æрхъуыды кодтой!
 – Дæуæн æй æрхъуыды кæндзысты!
 – Нæ сæ ратдзынæн! Кæд ма райсдзынæн гæртам?! Цæрæн-
 бонты хицауад сты гæртамхор, ныр кæдæй-уæдæй магуыр
 кусæгмæ дæр æрхаудта.

– Хуыцауы æваст митæ ма кæн!.. Уый дын лæвар трехком-
 натни æмæ ма дæс милуаны та уæлæмхасæн? – Болайы къухтæй
 рарæмыгъта къонверт æмæ йæ скъаппы сæр иннæ къонвертæм
 баппæрста. – Дыууадæс курæджы мае уыди, сæ иуæй иннæ
 хуыздæр. Фæлæ равзæрстон дæу, уымæн æмæ мæм ды кастæ
 æппæтæй растдæр, æппæтæй æнæхиндæр адæймаг! – сылгой-
 маг ма цыдæртæ дзырдта, фæлæ йæ ныхæстæ нал хъуыстысты.

Тынгдæрæй-тынгдæр сæм хъуысти æнкъард музыка. Цагъ-
 та Ахан.

XIII

Хæствæллад салдатау хуыссы йæ уаты Бола. Йæ цæсгом у
 æнкъард, фæлæ йыл хатгай фæзыны мидбылхудт. Æнæмæтæй
 хуыссы сæ гыццыл хъæбул дæр. Афтид у æрмæст Цецилияйы
 уат. Хъуыдытæ йын тонынц йæ зæрдæ. Цыма стыр паддзахадон
 хъуыдаг кæны, уыйау зонджын хуызæй ныхасы ног къонверт.

XIV

Æнкъардæй бадти йе стъолы фарсмæ Ботас. Дуары хъинцмæ-
 иу йæ сæрыл схæцыд. Æвивпайды дуар фегом.

– Мах æнцонтæй нæ балхæндзынæ! – æрбалæбурдта йæм
 загъдгæнгæ Бола. – Дæхи хуызæн нын æнхъæл дæ?! Гъа, дæ
 лæвар! – Бола мæстийæ къонверт стъолыл нытътъæпп кодта.

Уыцы рæстæджы та, уæларвæй æрхауæгау, фæзындысты
 ОБХСС-ы кусджытæ сæ дыууæ æвдисæнимæ.

– Уæ бынатæй уæ змæлгæ дæр мачи фæкæнæд!!! – фæхъæр
 та кодта сæ хистæр.

Стъолæй зырзыргæнгæ къонверт фелвæста, мæсты тылд æй
 бакодта... Æмæ та диссаг! Рахаудта дзы тетрады сыф.

Иууылдæр дисы бацыдысты. Æппæтæй диссагдæр та фæкас-
 ти уый Боламæ, æмæ йыл фыртæссæй худæг бахæцыд.

– Мæ зынæргътæ, тагъд хъуамæ Сыбыры смидæг уат! – цы-
 мыдисæй райдыдта кæсын инспектор. – Дыууадæсæмы амы ста-

дионы хъазыдысты нæ «Автодор» æмæ Омскы «Иртыш»...

Болайы цинæн кæрон нал уыди.

– Æртæ нолæй сæ рамбылдтой! – фæурæдта инспекторы. – Сæхи стадионы! Мæ фырт Сыбыры цæры, Омскы.

Инспекторæн йæ сæр разилæгау кодта.

– Гъа, уæхимæ йæ бакæсдзынæ, – баппæрста писмо Боламæ, бандоныл æрбадт æмæ йæм фæрсæгау бакаст. – Хъæрмæдон дæм нæй? – æфхæрдхуызæй афарста Ботасы.

– Терчы дон, табуафси, – графинмæ йын ацамыдта Ботас. – Дæхæдæг рауадз. Гæртамыл мын æй банымайдзынæ.

– Мæнæ улитæ! – мæстийæ сдзырдта инспектор.

XV

Куыстхуызæй бады гыццыл Бутус уаты къуымы мутакайыл. Йæ дыууæ къæпсырæй фæскъау кæны къонверт æмæ йæ хъазуатонæй æппары бырæтты бедрамæ.

XVI

Болайыл фырцинæй базыртæ базад. Мидбылхудгæ тагъд кæны йæ бинойнагмæ.

– Замманай тамако! – радзырдта йæм йæ зонгæ киоскæй.

– Бола ныууагъта сигареттæ-йедтæ, – æмдзæвгæтæ дзурæгау æм фæзылд Бола. – Уый мæ тыхстæй дымдтон уыцы хъылма. Ныр фесæф, рыст, куыд мигъ, куыд райсомы фын! Баивон пъаппи-розтæ нозтыл! Уæртæ ма мын уыцы шампайнаг æри! Æз дзы мæ трехкомнатни æрæхсон!

– Уæдæ дын ростоваг тамакойы бæсты ростоваг шампайнаг лавар мæнæй! – бацин кодта киоскы хицау дæр.

XVII

Йæ хъæлæсы дзаг худгæйæ Бола йæ усæн дзуры:

– Хистæр инспектор цыдæр хуызæттæ баци æмæ йæ фыртыхстæй хъæрмæдон бацагуырда, мæнмæ æрбакæстгæйæ. Кæм сты æхцатæ та? – ницыуæвæгау афарста Бола.

– Цавæр æхцатæ?!

– Къонверт!

Цецилия ацагуырда æхцатæ, фæлæ нал разындысты.

– Бырæттæм сæ аппæрстам... Абон та Бутус...

Бола цы загътаид, уый нал зыдта, æмæ та Кароль Лиры монолог ныдздзæхст кодта:

– Ниу, дымгæ! Ниу æмæ дзыназ, Цецилия! О-о-о... Тыгъды зæй, æркал мыл цæй дæ фæдтæ! Ниу æмæ дзыназ, цалынмæ мæ сæр дæ быны нæ фæци!

– Зонгæ йæ кодтон, Хуыцау нын æй кæй нæ ныххатыр кæндзæн! – ныхъхъарæг кодта Цецилия дæр.

– Ниу, дымгæ, ниу æмæ дзыназ! – дзуапп ын лæвæрдта Бола.

XVIII

– Куыйтæ дын дæ сæр бахæрæнт! – фæтхæлланг ласта Бола, бырæтты асыккæй цы сау гæды сгæпп кодта, ууыл. – Бирæгътæ дæ ныффæскъау кæнæнт! Бапираент дæ! – æлгыста Бола, къæцæлæй асыкк фæлгъаугæйæ.

Уыцы рæстæг йæ цурты æрбацæйцыд, Ботасы кабинеты дуары раз цы хæрзхуыз сылгоймаг лæууыди, уый. Бола дзы фефсæрмы æмæ йæхи иннæрдæм кæсæг скодта. Фæлæ йæм сылгоймаг комкоммæ бацыд.

– Бахатыр кæн, ам пчелоконторæ та кæм и?

– Æвддæсæм скъолайы бакомкоммæ...

– Æвддæсæм скъола та?!

– Пчелоконторæйы бакомкоммæ.

– Бузныг! – сæрыстырæй дзуапп радта сылгоймаг æмæ йæ фæндагыл ацыд.

Бола хъуырхъуыргæнгæ йæ фæдыл акаст, йæ дыстæ рæмбыныкæдзтæм бафæлдæхта æмæ ‘лгыгæнгæ бырæттæ дарддæр фæлгъаудта. Фæлæ бирæ нæ. Йæ уæлхъус та фæзынд инспектортæй иу.

– Куысты цæуыннæ дæ? Æви «утиль-сырьё»-мæ раивтай?!

– Втор... «Вторчермет»-мæ, – зæгъгæ ма йæм сдзырдта Бола, фæлæ уæдмæ инспектор ацыд.

Бола, йæ къухы цы къæцæл уыди, уый зæххыл мæсты цæфныккодта æмæ бырæтты асыччы йæхи сæрбынмæ ауагъта. Асыкк нызмæлыди æмæ йæ сæр Болайыл æрхаудта. Сыхъуыст йæ хъæрзын. Йæ амондæн ын йæ хъæр айхъуыста Ахан. Бауад асыкмæ, йæ хæтæл зæххыл авæрдта, асыччы сæр сфæлдæхта æмæ аххуыс кодта Болайæн уæлæмæ сбырынмæ.

– Цы агурыс уым, Бола?! – фæтарсти лæппу.

– Зноны бон, – дзуапп ын радта Бола әмә йәхи, асыччы фарсмә цы хәды лыггаг уйд, ууыл әруагъта.

Уыди мәрдон фәлурс, чъизи... Йә ных әмә рус тугәйдзаг. Ахан әй асәрфтытә кодта, йә фарсмә әрбадт әмә йә хатыркурәгау мидбылхудгә афарста:

– Әмә зноны боны хорзәй цы ис?

– Әнцойдзинад... Сәрыстырдзинад... Сыгъдәг цәсгом... Зноны боны сыгъдәг цәсгом куы нә уай, уәд райсом әнцойдзинадмә әнхәлмә ма кәс! – хатдзәг скодта Бола әмә ләппуйы хәтәлы хуымпыр байгом кодта, – Цал азы? – афарста йә.

– Цы цал азы?

– Цал азы цәгъдыс амәй?

– Авд.

– Авд азы дә нә уагътам цәгъдын ацы хәтәләй. Ныр дә курын әмә мын дзы ацәгъд! Мәнә уыцы әнкъард хъарәг...

– «Траурная месса»?

– О! Ацәгъд мын Реквием ме зноны боныл!

Ләппу хәтәл райста әмә йә сабыргай йә былтәм систа. Моцарты әнкъард музыкаә айзәлыд әнәхъән горәтыл дәр.

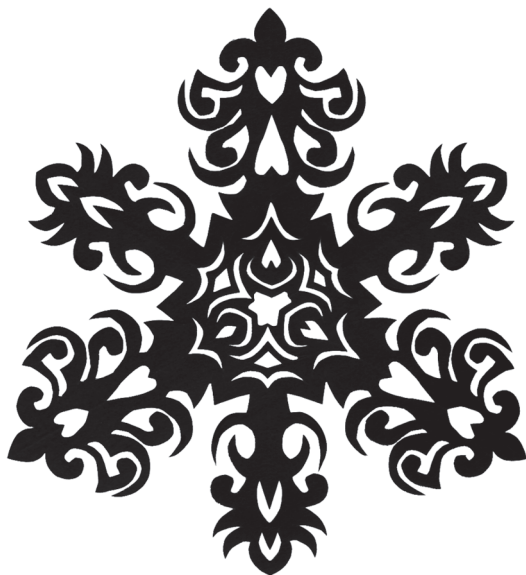

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

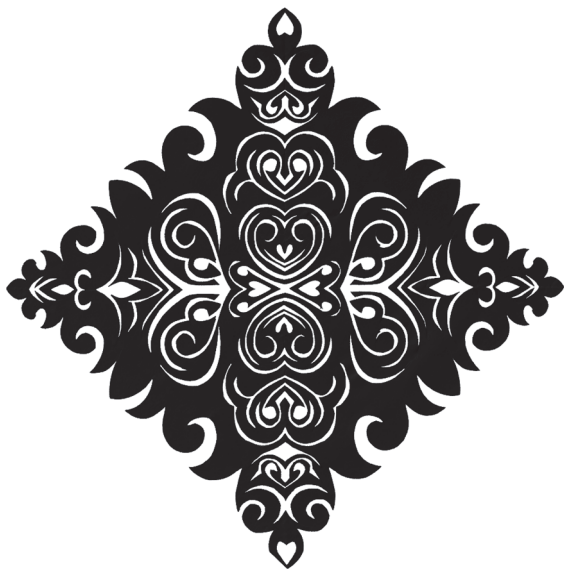

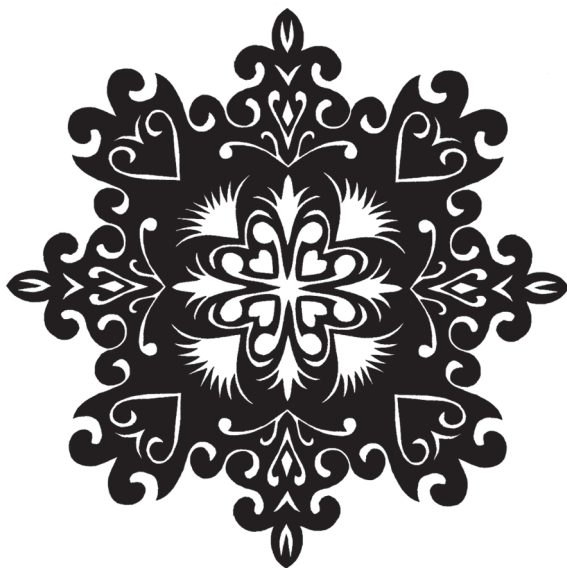
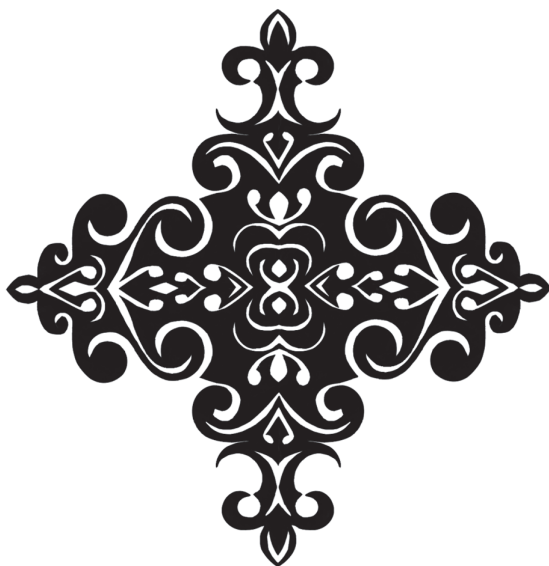
Ацы хатт нæ равдыст сарæзтам ирон орнаментæй – **Дзæрæхохты Людмилæйы** куыстытæй. Людмилæ райгуырди 1969 азы Дзæуджыхъæуы. Каст фæци Воронежы хъæдыхæдзарады институт. Куыста Дзæуджыхъæуы музыкалон инструментты фабричы, уый фæстæ нæ горæты такситы парчы инженерæй. Ныртæккæ кусы зынаргъ лæвæрттæ цæттæгæнæн дуканийы «Хæрзарæхст къухты горæт».

Людмилæ, сызгъæрин къухты хицау дæ æмæ сæ фæрнæй фæдар!

Фæсныхас «Мах дуджы» равдыстмæ

Дзырд орнамент латинагау амоны «фæлыст». Адæмæн сæ культура базонæн нæй, йæ орнаменталон аивад ын куына сахуыр кæнай, уæд. Орнаменты, цыма айдæнæй зынынц, уыйау уынаæм адæмæн сæ царды уаг, сæ куыст, сæ бирæминазон фæллоу, цинтæ, хъыгтæ, сагъæстæ, бæллицтæ, дин. Æрдзы фæзындтæ, арвæрттывд, арвы нæрд, хус замантæ, дымгæ, алыхуызон низтæ, цуанонты цард, се ‘нтыстытæ, сæ къуыхцытæ – æппæт уыдæттæ рагон адæммæ æвзæрын кодтой, сæ алыварс дунейæн бамбарæн кæй нæй, ахæм хъуыды. Æрвылбоны уæззау фыдæбон адæймагæй домдта хи хъахъхъæнын. Уыцы дуджы йын стыр æххуыс уыди орнамент. Райдианы æлыгæй цы алыхуызон мигæнæнтæ арæзта (дурынтæ, къустæ, тæбæгътæ æмæ а.д.), уыдон аив кæнын райдыдта орнаментæй. Арæзта съл цæугæдæттæ, уылæнтæ, стъалытæ, бæлæстæ, цуан кæуыл кодта, уыцы сырды хуызтæ. Æнустæ куыд цыдысты, афтæ уыцы куыстытæ дæр кодтой аивдæр. Адæм æппынфæстаг базыдтой згъæримæ архайын дæр. Уый бæрæг у, æфсæйнагæй, бронзæйæ æмæ æндæр згъæртæй арæст дзауматыл бæлвырд бæрæгæй чи зыны, ахæм нывæфтыдтæй.

Скифты æмæ сарматты рæстæджы фылдæр æргом здæхт цыди сырды нывтæ аразынмæ. Стайтæ, бирæгътæ, домбæйттæ, тугдзых мæргътæ, уаритæ, цæргæстæ аив кодтой кæрдты фистонтæ. Ахæм нывæфтыдтæ хæстон лæгæн лæвæрдтой ныфс, тохмæ йæ кодтой разæнгард.

Згъæрæй исты дзауматæ аразгæйæ алантæ фидар хæст уыдысты сæ фыдæлты традицитыл. Аланты паддзахад куы фехæлд (13 æнус), уæд адæмы культура æрцыд заууаты уавæрмæ. Ирæттæ уæддæр бахъахъхъæдтой сæ фыдæлты куысты бирæ хуызтæ. Алдымбыдтæ, хæрдгæхуыдтæ аив кодтой канд сългоймаджы фæлыст нæ, фæлæ нæлгоймаджы дзауматæ дæр. Хъамайы фистонтæ, æхсаргарды кæрддзæмтæ, рæттæ афтæ фæлгонцгонд цыдысты, æмæ зæрдæ рухс кодтой.

Орнаменталон аивад абон ноджы хъæздыгдæр кæй кæны, уымæн хорз æвдисæн – «Мах дуджы» ацы номыры Дзæрæхохты Людмилаы куыстытæ.

Хъантемыраты Эльбрус

ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТÆ

ХЪАЗИТЫ Мелитон

РУХСХÆССÆГ КАДÆГ

Гуырдзиаг зынгæ ахуыргæнæг-рухстауæг, сабитæн фыссæг Якоб Гогешвилийы загъдау: «...арæх-иу ирон уæздæттæ æмæ нæ паддзæхтæ систы хæстæджытæ». Æмæ-иу уæд хæларад ауагъта цæрдхъом уидæгтæ.

Хæрз тауæй ахæм уидагæй сцæрдхъом Æгъуызаты Иуане. Ирыстон ахуырадон-рухсадон æгъдауæй XVIII æнусы азы кæрон – XIX æнусы райдианы цы уавæры уыдис, ууыл куы ахъуыды кæнæм, уæд нæ бон у фидарæй зæгъын: «Нæ Рафæлдисæг нæм Иуанейы хуызы æруагъта сыгъзæрин асин, цæмæй талынгæй схизæм рухсмæ».

Иуане мыггагæй Гæбæратæй у. Йæхи зонæнтæм гæсгæ райгуырди 1775-æм азы. «Фæлæ, чи у æмæ кæм райгуырд, уый кой нæ кæны, – зæгъы историон зонæдты доктор, профессор Цыбырты Людвиг. – Фæстæдæр курдиат ныффыста Гуырдзыстоны экзархмæ, фыссын чи нæ зыдта, ахæм æввахс хион, залдайаг Ялгъуизидзе-Гæбæраты Давиды номæй. Уыцы курдиатæй зыны, залдайаг кæй уыд Иуане дæр, Залда та Гæбæраты мыггаджы равзæрдзы хъæу кæй у», – зæгъы Людвиг.

Иуане йæхæдæг йæ «Разæй дзырдад»-ы, хæдæфсарм ирон лæгæн куыд æмбæлы, афтæ тадзгæ-баргæйæ бамбарын кодта, ома йæ къаннæг сывæллонæй йæхимæ акодта «Гуырдзыстоны мæлиkk Ерекъле Дыккаг» æмæ йæ радта «чиныг ахуыргæнæнмæ иттæг зæрдæйæ».

Хъуыддаг бæлвырддæр кæны Нафи: «Уый уыди 1783 азы, Ерекъле-паддзах Уырысы паддзахимæ Георгиевскы бадзырд куы сарæзта, уыцы аз».

Иуане иры уæздæттæй кæй уыдис, уый йын фадат радта паддзахы галуаны хъомыл кæнынаен. Ссис йæ рæстæджы зынгæ ахуыргонд. Ирон, гуырдзиаг æмæ уырыссаг æвзæгтæ зыдта хорз. Ахуыргæнæгæй куыста Душеты (1798–1801), стæй – Калачы дины семинары. Уым дæр – æвзæгты ахуыргæнæгæй.

Иуане архайдта, цæмæй уыцы ахуыргæнæндонь рухсмæ рарцыдаиккой ирон лæппутæ. Нафи куыд зæгъы, «афтæ фæцардысты æмæ фæцахуыр кодтой Иуанемæ æртæ лæппуйы: Балаты Иуане, Гуыбаты Гаврил æмæ Черменты Гай. Куы фесты сæ ахуыр, уæд сæ кусымæ рарвитын кодта Нузалмæ, Нармæ, Джинатмæ».

Йæ сæр уæлдай ахсджиагдæрæн бахъуыд 1801-æм азæй фæстæмæ, Гуырдзыстон Уæрæсеимæ куы баиу, уæд, æвзæгтæ хорз кæй зыдта, уый адыл. Куыста алы бынæтты. Йæ бон кæм куыд цыд, афтæ æххуыс кодта ирон адæмæн. Хъахъхъæдта сын сæ бартæ.

Фæлæ Ирыстонæн иууыл ахсджиагдæр уыдис Иуанейы рухстауæн куыст. Нырмæ нæм цы бæрц зонæнтæ ис, нæ чиныджы цæст кæйонг уыны, уыдонмæ гæсгæ ирон æвзадзы абетæ ахуыргæнæн чиныг саразыныл æппæты фыццаг бафæлвæрдта Иуане.

Æниу нæм нæ фыссынады кæйттæ рагæй хъуысынц. V æнусы «Адæмтæ æмæ бæстæты чиныг»-æй нæм æрхæццæ: «...дунейы иууыл нымæддæр цы 73 адæмы сты, уыдонæй чиныгзонджытæ сты ассири, дзутт, вавилон, перс, эламиттæ, мысыр, кусаттæ, хинди, финики, ионтæ, амор, алан, ром, сомих, тао, гуырдзы».

Иуане йæ «Разæй дзырдад»-ы райгондæй зæгъы: «...мæ мæнгæрд хъомысæй сфæлвæрдтон ирон æвзагæй чиныг скæныныл. ...Мæ хъомыс цас уыди, мæхиуыл нæ бацауæрстон, цæмæй сымах, ме 'миронтæ, ма фæуат хъаджджын ацы стыр хъуыддагæй».

Иуане тынг хорз зыдта, нæ ирон адæм цух цæмæй уыдысты, уый. Йæ 'ппæт хъомысæй уымæн бацархайдта йæ баххæст кæныныл. Йæ «хъомыс» та, куыд уынаæм, афтæмæй бирæ уыдис: чиныг сфæлдисын бацис йæ бон.

Стыр куыст кодта ирæтты æхсæн чырыстон дин парыхат кæныныл дæр. Цæмæй ног дин тагъддæр æмæ бæстондæрæй айстаиккой адæм, уый тыххæй йæ хъуыд сæхи æвзагыл парыхат кæнын. Иуане ацы куыст зæрдиагæй бакодта. Æмæ ирон æвзагыл фæзындысты райсомы æмæ изæры куывдтытæ, цыбыр катехизис, литурги, евангели... Фæлæ, ирон æвзадзы гуырдзиаг дамгъуатæй дзæвгар фылдæр мыртæ кæй ис, Иуане та йæ дамгъуат, йæ фадат куыд амыдта, уымæ гæсгæ кæй цæттæ кодта, уый тыххæй йын зын уыди чиныг аразын. Йæ дамгъуаты цы 37 дамгъæйы ис, уыдонæй 30 сты гуырдзиаг дамгъæтæ, 2 – уырыссаг, 5 та дзы æрымысыд йæхæдæг. Афтæмæй уыдон фæрцы фыццаг ирон чиныг фæдта рухс.

Нæ чиныджы раздзог æндæр æвзæгтæй ирон æвзагмæ цы дины чингуытæ раивта, уыдон бæрæг æххуыс фесты нæ мадæлон æвзагыл фыссынад ныффидар кæнынæн. Нæ зонды цæстæн нын ногæй фенын кодта, сæгъ нын кæй бахордта, уыцы чиныг, систа йæ бæрзонд, афтæмæй.

Æгъуызатæй цæмæн фыссы йæхи, уый тыххæй та Тыбылты Алыксандр афтæ загъта: «Хуссар Ирыстоны иукъорд мыггæгтæ сæхи Æгъуызы цотæй нымайынц». Уæд бæрæг нæма уыд, Иуане æцæгæй кæцы мыггæгæй у, уый. Фæлæ нæ ахуыргæндтæ иу-уылдæр йæ мыггаджы тыххæй уыцы хъуыдыйыл хæст сты. Иуане та гуырззиагау йæ мыггаг «Ялгъуызидзе» нæ фыста, фæлæ – «Иалгъуызидзе». Æгъуызатæй йæ мах скодтам. Чи зоны, растдæр уайд, Алгъуызтæй кæнæ йæ Иалгъуызтæй куы хониккам, уæд. «Иа»-йы бæсты йæ «Я» уырыссæгтæ фæкодтой. Фæлæ уый паргом кæнынæн рæстæг хъæуы.

Нæ сыхæгтæй нын иутæ нæ мыггæгтæм сæхи мыггæгты къæдзилтæ «дзе»-тæ, «швили»-тæ, «ов»-тæ, «ев»-тæ кæй æфтыдтой, уым та диссагæй ницы ис. Цалынмæ паспорттæ, официалон гæххæттытæ не ‘рфидар сты, уæдмæ сын сæ мыггæгтæ мах дæр, стæй ма ныр дæр афтæ хуыдтам æмæ бирæ рæтты афтæ хонæм. Мыхуыры дæр цъус цæвиттонтæ нæй: «Æнæ хæстæй нæ радтой сæхи Чеселты адæм. Ноджы Мачабелты Елызбары сæхимæ есырæй баурæдтой». «Мачабелы фырт æмæ Бектабеджы фырт иу бал æфсадимæ суанг Хуыцъейы онг дæр бацыдысты хъазахъхъы размæ, фæлæ уым сæ разы ирон адæм æрлæуыдысты æмæ сæ фæстæмæ рафсæрстой 1804 азы сентябры 8 бон». «Туджы сахайы бын фæкодта Цицийы фырт Хуссар Ирыстоны сæрибарылхæцæг адæмы».

Иуанейы лæггæдтæ нæ адæмæн æгæрон сты. Афтæ æгæрон æмæ бынтон æрæджы, 2015-æм азы, апрель – майы, телеуынынад «Алани»-йы фæрцы нæ кады лæгтæй кæйдæрты хъуыдытыл фæхæст стæм, цыма Иуане куынæ уыдаид, уæд ныртæккæ Хуссар Ирыстонæн нал уайд йе ‘рдæг. Стæй уыцы хъуыды дыккагмæ хардзау фæкаст, зæгъгæ, исчи мæ разæй куыд хъуамæ фæуа æмæ йæ уый бынтон фæцæхджын кодта, зæгъгæ, Иуане куынæ уыдаид, уæд Хуссар Ирыстоны зæххы цъарæй сыстыгъдауыдаид. Иуане, дам-иу, æнæхъæн къуыри баззади стонгæй, цæмæй иу ироны ма бауагътаид амарын, ратыдтаид æй нæ фыдызнæгты дзæмбытæй æмæ нæ афтæмæй фервæзын кодта быны бынсæфтæй.

Уанцон ронбæгъд хъуыдытæ не сты нæ Фыдыбæстæйы тыххæй! Уадз æмæ цæгатаджы хатдзæгтæ дæр уæнт Ирыстоны хуссар хайы охыл. Адæймаг йæ ныхасæн хъуамæ бæрц зона.

Кæмæй æппæлæм, уый арвы цъупмæ хъуамæ сисæм, кæй фауæм, уый зæххы æмвæз скæнæм. Хуссар Ирыстон уыдис, ис æмæ уыдзæнис æнæ Иуане. Кæд нын стыр рухстауæг æмæ зонды лæг уыд, уæддæр. Людвиг дзы афтæ зæгъы:

*«Ирон адæмæн Иуанейы лæггæдтæ стыр сты.
Ирон æвзагæн фыццаг дамгъæтæ скодта Иуане!
Ирон æвзагмæ фыццаг тæлмацгæнæг у Иуане!
Ирон абеты фыццаг чиныг сарæзта Иуане!
Ирон литературæйæн бындур æрæвæрдта Иуане!»*

Сауæй сæ бахахх кодта Людвиг йæхæдæг. Ау, кæд «ирон литературæйæн бындур æрæвæрдта Иуане», уæд ма йын Къоста цы æрæвæрдта, уæдæ? Æви, уый та æндæр, цыдæр литературæйы бындурæвæрæг у? Искæй æвзагыл национ литературæйæн райдайæн ис, фæлæ йын бындур æрæвæрæн нæй.

Æниу нæм ныртæккæ цыма «ис» «уырыссагæвзагон ирон литературæ». Тыхæй йæ бæлвырд кæнæм нæхæдæг. Иуане та нæ «гуырздиагæвзагон ирон литературæйы» бындурæвæрæг у? Æмæ уæд «уырыссагæвзагон», «францагæвзагон», «англисагæвзагон» æмæ бынтон тынг бирæ æндæрæвзагон дзуттаг литературæтæ цас уыдзысты?! Дзуттаг туг æмæ стæгæй сæм фысджытæ цас ис, ууыл ничи ахъуыды кодта? Æмæ уæд уыдон уыцы æвзæгтыл дзуттаг литературæ аразынц æви уырыссаг, францаг, англисаг æмæ афтæ æндæр адæмты литературæтæ? Æви, кæй кой кæнæм, зæгъгæ, нæм ис ирон литературæ æмæ «уырыссагæвзагон ирон литературæ», уыдæттæ иууылдæр уырдыгæйты цæуынц?

Æгæр мæгуыр нын Иуанейæн нæ баззад йæ ныв дæр. Фыццаг хатт æй Нафийы афыстæй федтам: «Рæхснаг лæг, тæнæг арæзт. Цыбырных уæлдзарм худ йæ къухы хаста æмæ йын уд-дзæф змæлын кодта йæ тæнæг уырынгтæ-уырынгтæ сæры хил. Цыбырæлвыд, урсхæццæ, мыдхуыз зачъетæ аив фидыдтой мæллæг, фæлурс цæсгомыл. Фæтæн ныхы бын æрфгуыты астæу арф дзыхъхъ, уыгардау, зындис æмраст тæнбазыр фындзы сæрмæ. Сау, фæлладхуыз цæстытæ чысыл æнтъыснаг зындысты, фæлæ цардæг, райгæ каст кодтой».

Ирон адæм æм сæхæдæг цы зæрдæ дардтой, уый тынг хорз загъта Алыксандр, зæгъгæ, 1802-æм азы Симонович фыста инæлар Лазаревмæ, ома, ирон адæм стыр æууæнк æфтауынц Иуанейыл, «уымæн æмæ уый сабыр æмæ раст лæг у, стæй сын се ‘взаг сыгъдæгæй зоны». 1802-æм азы, дам, æй хæсты агъоммæ булкъон Симонович Чеселтгоммæ нæ минæварæй сæрвыста Мачабелты Елызбаримæ. «Чеселты адæм уыйбæрц фыдæх уыдысты паддзахмæ æмæ сын сæ минæвæрттæй иуы, Мачабелты Елызбары, есырæй баурæдтой», фæлæ Иуанейы дзæбæхæй рарвыстой. 1802 азы ирон адæм сæхæдæг куырджой Гуырдзыстоны хицауæй, цæмай сæм уый снысан кодтаид Иуанейы: ныфс сæ уыд, æмæ сæ уый «дзæгъæлы æфхæрын æмæ хъыгдарын никæмæн бауагътаид. Уыцы рæстæджы паддзахы хицæуттæй æмæ уыдон хъуызæттæй æдасæй иу къахдзæф дæр ничи акодтаид Хуссар Ирыстоны», фæлæ Иуанейæн уæрæх фæндаг уыд суанг Нары кæмттæм.

Фæлæ ацы ныхасæгтæ æндæр койаг сты. Уымæй дæр лæмбынæг æрдзурыны аккаг. Мах ныртæккæ æркæсын фæнды, 1885-æм азы нæ сыхæгты æвзагыл бирæ рæдыдтытимæ мыхуыры Иуанейы номыл цы аив поэтикон уацмыс фæзынд, «Алгъуызы кадæг», зæгъгæ, уымæ.

Ацы кадæг йæ апп, йæ арæзтæй афтæ цымыдисон у, æмæ йыл йæ цæст æрæвæрдта Хетæггаты Къоста дæр. Хъавыдис æй нæ маделон æвзагыл сдзурын кæнынмæ. Фыдцард æмæ йæ фыдниз куынæ ныцъцъист кодтаиккой, уæд ын, æвæццæгæн, æнтысгæ дæр бакодтаид.

1985-æм азы Биазырты Алыксандр фыста: «Тбилисы паддзахадон архивты ма ис дыууæ-æртæ къухфысты «Алгъуызы кадæг»-æн». Се ссарын, рæгъмæ сæ рахæссыны кой нæ ничи кæны.

Кадæджы дзырдæуы, ома, Сау денджызы хурыскæсæн бердзенаг Август-паддзахы фырт Алгъуыз-хъæбатыр æгæрон уарзтæй бауарзта Дагестаны æлдар Кесар-ханы чызг Этеры. Фæлæ, Кесар-хан чырыстон кæй нæ уыд, уымæ гæсгæ лæппуйы фыд йæ фырты фæндоныл загъта цæхгæр «нæ». Йæ фæндвидары тыххæй йын байста фидæны паддзахы бынат æмæ дзы снысан кодта Алгъуызы кæстæр æфсымæры.

Алгъуыз алыгъд, хæхтыл ахызт æмæ Этеры аскъæфта. Йæ фæдыл цы фæдис рацыд, уыдон фæцагъта. Басаста Адыгъе-Кæсæджы

бæстæ. Ссис сын паддзах. Цæцæны паддзах Кайран та сардыдта Нон æмæ Хъалмыхъы паддзах Аманухейы, цæмæй байстайиккой Алгъуызы рæсугъд Этеры, фæлæ Аманухейы амардта Алгъуыз. Ныппырх ын кодта йе ‘фсад дæр. Кайран йæхæдæг дæр фæмард Алгъуызы къухæй. Алгъуыз цæцæнæн схицау кодта йæ хъайтар Биборы.

Алгъуыз куы аздæхт йæхи паддзахад Адыгъемæ, уæд æм Амосарæй æрбалыгъд иу æлдар Аслан Гамрекъели. Алгъуыз æй йæхимæ æрбаввахс кодта.

Байаты Гаппо загъта: «Представителем Грузии в песне является служивший у амосарского (абхазского) царя Аслан Гамрекели. Недовольный абхазским царем, он переходит на службу к царю Алгузу. Такой переход родовитых и сильных людей был весьма распространен в старину среди народов Кавказа».

Фæлæ фæстагмæ Алгъуызы Аслан Гамрекъели амарын кæны мæнгардæй.

1913-æм азы Захари Чъичъинадзе цы чиныг ныммыхуыр кодта, «Ирыстоны истори», зæгъгæ, уым ис Алгъуызы, Ирыстоны хъайтар Ос-бæгъатыры, ныв. Цардис, дам, XIII æнусы – монголты дуджы. Уыдис, дам, тынг тыхджын, уæйыг лæг. Йæ ном баст у кадæг «Алгъузиани» æмæ Гуры цæрæг Алгъуызатимæ. Йæ зонæнтæ, дам, фесæфтысты кæнæ сæ адавдæуыд Нузалы аргъуанæй.

Сослан Цæразон, йæ иу къухы – цирхъ, иннæйы – фыссæн сис, афтæмæй гуырдызыйæн паддзахад æмæ литературæ куы арæзта, поэтикон фæлгонцтæ йæ хъуыдыйы зæдæнгæстæй куы гуырдысты, уæд уыдонæй та кæмæндæрты сæ сæрты мæнгардзинады фæрæзтæ хæлбурцъ кодтой. Цæстæнгасæй йын æппынæдзух йæ фæскъæбут агуырды. Хæлæгæй йæм цæмæй мардаиккой, уый та йæм уыдис: «А был в Грузии сын осетинского царя, воспитанный царицей Русудан, юноша прекрасный по наружности, как подобает царским детям. И в других отношениях тоже: в смысле воспитания – хорошо воспитанный, мужественный, воин могущественный, рыцарь, не имеющий равного, как стрелок – предприимчивый, телом мощный, совершенный во всех добродетелях. Все возымали желание соединить его с Тамар, и дело доверили Богу. Тамар тоже покорилась их воле, так как знала юношу», – фыста Тамары историк Башили.

Бакастæ Иуанейы уацмыс æмæ цыма, ирон æвзагыл æй алаæмæ-

тон мыртæй чи сдзурын кодта, Бестауты уыцы мæлгъæвзаг Гиуæргийы æмдзæвгæ «Уалдзыгон æхсæв»-ы лирикон хъайтар дæ – лæууыс «уæлвонг рындзыл», горæтмæ фæлгæсыс æмæ зырнайзылд рæнхъытæ ныззарыдысты дæ хъусты: «Дæлæ ‘рхауди Чъребайыл Рухсдзыгъуыр æрвуаццаг...» Æнахъинон нывтæ дæр дзы афтæ æрттивынц.

Царды æнæнхъæладжы ницы ваййы. «Алгъуызы кадæг» йæ райдайæнæй йæ кæронмæ дзырдæй-дзырдмæ, рæнхъæй-рæнхъмæ, строфайæ-строфамæ адæймаджы, магнитау (æлвасынæн та цы у?), скъæфы, æлхъивы йæхимæ.

Ацы кадæг цæуы адæмы удæй. Йæ нывæфтыд дзырд, йæ цыргъзонд афоризмтæ, йæ фæлгонцты аив арæстæн кæрон нæй æмæ дын фадат нæ дæтты, ныууадзай йæ æрдæгыл, уымæн. Кæронмæ йæ ма бакæсай, уыцы фæнд дын нæ уадзы дæ сæрмæ. Æмæ уый æрмæст йæ уæларвон тыхтæм здæхт хъуыдыйæ нæ цæуы. Фылдæр нæ йæхимæ здахы фатау цыргъ, рæстагон дзырд, йæ зæлланггæнаг ритм æмæ зондджын, бирæкъабазджын хъуыдытæй:

*Табу, Стыр Хуыцау, Дæхицæн, Дæу нæ фæлгъауы нæ зонд,
Нæй Дæ аккаг дзырд ыссарæн, Ды æнусон дæ, бæрзонд.
Зилы ‘ртæ хуызы Дæ фæлгонц, – Фыд, Дæ Фырт –
Дæ хъæбул сонт –
Æмæ Сыгъдæг Уд – уæларвон, иу у афтæмæй Дæ конд.*

*Цард Ды сфæлдыстай, Ды скодтай ацы дун-дуне
цæрдхъом;
Ды – тъымы-тъыма цæринаг, нæу Дæм сау мæлæт
дзырдхъом.
Ды нæ зæрдæты фæлварæг, у Дын зæрдæты дуар гом,
А бæсты тыхджын сæрхъуызой, дæ рæстылхæцæг,
æргом.*

*Уæ, хæлардзинады суадон, уæ, тыхст адæймаджы ныфс,
Ды тæригъæдджынтæн барыс, удты уазсыгъдæг кæныс,
Ды лæгуарзонæй, хæларæй, зæххæй арвы ‘хсæн тæхыс,
Амондсыгъд, хæйрæджы ‘лгъыстæн у æвдадзы хос
Дæ хуыз!*

Уацмыс кæсгæйæ, адæймаг иу дзырдæй иннæмæ, иу поэтикон рæнхъæй иннæ поэтикон рæнхъмæ чиныджы фæрстыл

дæлæмæ-дæлæмæ згъоры, кадæджы арæзт, йæ поэтикайæ та нæ удтæ, нывæфтыд асины къæпхæнтыл хизæгау, уæлæмæ-уæлæмæ цæуынц.

Уымæн нын тынг æххуыс кæны кадæджы арæзт: «Дард, æнусты æбæрæг цъассæй гыбар-гыбургæнгæ цæуы хæххон до-нау. Хъусыс кадæджы æрдхæрæйнаг мыртæм æмæ дæ хъустыл уайы æндон уарт æмæ згъæр хæдоныл уæззау болат карды цъыччылтæ, цъæтæлвæст знæт бæхты къæхты хъæр, æхсон дур-тыл цъæх арт уадзынц сæ болат цæфхæдтæ...», – уацмысы арæзтыл цингæнгæйæ, цы зæрдæйы уæлмонц уагæй нымадта ирон дзырдаивады булæмæргъ Бестауты Гиуæрги. Зæрдæхцонæй дзырдта: «Кадæг кæд гуырдзиаг æвзагыл фыст у, уæддæр дзы ис арф ирон национ колорит æмæ кæрæй-кæронмæ у нæ адæмы аполоти».

Æцæг, Джусойты Нафийы хъуыдымæ гæсгæ: «Кадæг «Алгъузиани» ирон лæджы фыст у, зæгъгæ, ацы хъуыды гуырдзиаг литературæйы историктæн сæхицæй рацыд, сæйраджы – Корнели Къекъелидзе. Диссаг у, æцæг, – куыд æмæ сæ цæмæн рантыст? Гуырдзыйы интеллигенци чъынды æмæ мæрддзæст адæм сты, искæй удвæллой сæхицæн бакъаддæртæ кæнынмæ арæзт. Афтæ сæхи бакодтой мæхъхъæлон кафты мелоди, куыддæр мæхъхъæлы Кавказæй фæсырдтой, афтæ. Рахуыдтой йæ хиуаг зарæг æмæ сæ къæрных уымæй бамбæхстой. Афæлвæрдтой ирон симд байсын-ныл дæр (цыма мын ныр нал фæлварынц! – Хъ. М.), фæлæ сын уымæй ницы рауад (рæстæгмæ. – Хъ. М.). Æмæ сæ, уæдæ, ацы кадæг куыд рантыст? Ис ын дыууæ аххосаджы. Фыццаг – кадæг йæ аивадæй уыйбæрц бæрзонд нæу æмæ фæхъæздыгдæр кæна гуырдзиаг кадæджы дзаджджын традици. Ахæм каджытæ сæм фагæй уæлдайдæр ис. Дыккаг – кадæджы мидисы «ирон тенденци» (Къекъелидзе йæ термин) афтæ тыхджын у, æмæ йын бамбæхсæн нæй. Цыфæнды йæ ма хонай гуырдзиаг, уæддæр, ирон лæджы фыст кæй у, ирон патриоты уацмыс, уый йыл хайрæджы гаккæй бæрæгдæрæй зыны. Гъе, æмæ йæ уый адыл бар-æнабары рахуыдтой ирон лæджы фыст».

Диссæгтæ. Хорз «уæлдай» кæд уыдис? Хорз алкæй дæр алы хатт дæр хъæуы. Кæмæфæнды цасфæнды хæрзтæ уæд, уæддæр æй ног хорз нæ бахъыгдардзæнис. Хæрзтæ фæйнардæм зыгъ-гъуытгæнгæ æдылы дæр нæ цæуы. Фæлæ, мæнмæ гæсгæ, йæ «ах-хосаг» æндæр ран ис.

Хуры цасфæнды тухай мигъты бындзгуыты, уæддæр ын иу хатт æнæ фертивгæ нæй. Ацы цымыдисон, стæй нæ нывæфтыд литература æмæ нæ историйы диссаджы кадæг хуры тынæй уæлдай нæу. Афтæ куына уайд, уæд æй нудæсæм æнусы кæцыдæр азты Нузалы аргъуанæй, Тбилисæй йæм Мцхетайы стыр аргъуаны кусæг Иоанн Русишвили æмæ йе ‘мбал Бакутов ревизи кæнынмæ куы бацыдысты, уæд æй Къæрныхашвили сыгъдæг бынатæй нæ фæбырын кодтаид.

Ацы кадæг нæ фыдæлтæ нæ истори хуыдтой. Зындгонд куыд у, афтæмæй дзы фыццаг хатт 1885-æм азы, ныртæккæ кæй зонæм, уыцы сæргонд «Алгъуызы кадæг» («Алгъузиани»), Джанашилийы ныхæстæм гæсгæ «с грубыми и непростительными ошибками», цъæррæмыштытæй, фæрæтæй амæдгытæй, къуыхтæй рухс куы федта Н. Гамрекъелийы фæрцы, уæд æй «дыккаг хатт – 1897 азы «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», зæгъгæ, уыцы чиныджы XXII рауагъды нымыхуыр кодта (уырыссаг æвзагмæ тæлмацгондæй дæр, комментаритимæ) зындгонд гуырдаиаг ахуыргонд Моисей Джанашвили.

Хур мигъты æрхъулайæ феуæгъд. Æмæ дины кусæг, къæрных Иоанн Русишвилиы фырт Григори, йæ фыды амарды фæстæ Мцхетайы стыр аргъуаны сауджын, мысыд чиныджы къухфысты тыххæй: «Уыди «Стыр чиныг»: йæ дæргъ – адлийы æрдæг (30 см), йæ уæрх – 6 «вершоки» (27 см) æмæ йæ бæзн та – æрдæг «вершок» (2,2 см). Фыст уыди гæххæттыл. Ахорæнтæй дзы нывгонд уыдысты Бежан, Бæгъатыр, Алгъуызон сæ æфсæддонтимæ. Чиныджы сæр та уыди афтæ: «Алгъузон – Русиани – Чараджон – Чахилани». Ноджы ма иу чиныг æлдыгъгонд цæрмттыл фыст, дыууæ рог топпы æмæ иу æхсаргард... – фæзындысты нæ хæдзары уыцы ревизийы фæстæ».

Уый дын – ревизиганæг! Дины кусджытæ нын ахæм митæ кæм кодтой нæ аргъуанты, нæ культурæйы, уым иннæтæн цытæ æнтыстаид! Æмæ, дам, нæ истори цы фæци? – бафтæм дисы.

О, фæлæ цы фесты чиныджы иннæ хæйттæ? Ацы скъуыдзаг иронау мæлгъæвзагæй чи сдзурын кодта, уый, – Бестауты Гиуæрги, – сæрыстыр æмæ бæлвырдæй дзырдта: «Ирыстоны историйы арæх æмбæлæм Алгъуызы хуызæн бæгъатыр фæтæгтыл – адæмы хæстон раздзогтыл. Ирыстоны истори суанг незамантæй фæстæмæ цъæх пиллон уадзы хæсты артæй. Уыцы хæстытæ сæйраджыдæр уыдысты рæстагон. Ирон адæмы фыдæлтæн

фылдæр хатт сæ тохы сæр хи бахъахъхъæнын уыд. Афтæ у «Алгъуызы кадæджы» дæр». Уагæры нæ адам, нæ Фыдыбæстæйы тыххæй чиныджы иннæ сарты цытæ дзырдæуы? Кæнæ, кæй ныссусæг кæнæ скуынæг кодтой, Григори «...ноджды ма иу чиныг æлдыгъгонд цæрмттыл фыст» кæй хоны, уым цытæ фыст уыдаид? Фæлæ уыцы рæстдзинад нæхицæй дæр алкæй нæ хъæуы.

Байаты Гаппо йæ «уырыссаг æвзагыл джиппы» куы рауагъта Германийы, уæд комкоммæ хуымæтæджы нæ дзырдта: «В Нузале века хранилась... старинная рода Царадзоновых грамота, писанная на древнегрузинском языке, с изображением древних фамильных вождей. Из поколения в поколение она передавалась как святыня: потомки осетин, загнанных монголами в дикие трущобы нагорного Кавказа, смутно догадывались о содержании этой грамоты – могучей песни о великой жизни их предков на тучных равнинах Северного Кавказа.

В середине 19-го века эту загадочную грамоту, поэму «Песнь об Алгузе», увез из Нузала местный священник-грузин в Грузию. От него она проникла в печать и в собрание рукописей Грузинского общества грамотности (№ 541)».

Уæддæр ирон туг! Гаппойы цæст нæ бауарзта «адафта» зæгъын. Цыма аргъуанты чингуытæ, уæлдайдæр, адамы истори афтæ ласгæйæ уыдис.

Стæй, Моисей Джанашвили туг æмæ стæгæй цас гуырдызаг у æмæ йæ æххæстдæрæй цæмæн ныммыхуыр кодта, уый дæр нæ рох хъуамæ ма уа. Æмбæлы йыл ахъуыды кæнын. Сæхæдæг куыд кæнынц, афтæ химæ æлвасгæйæ нæ, фæлæ дзы хатдзæгтæ аразын. Кæд йæ зæрдæ рæстдзинады тынæй ныррухс, ома, уæхæдæг ыл ахъуыды кæнут, уæд та? Хъуыдыйаг та дзы цъус нæй. Байы-фырт йæхæдæг куы загъта: «Историографом Осетии является маститый грузинский ученый Моисей Г. Джанашвили, директор ценного Церковного музея Грузии в Тифлисе».

Гаппо куыд дзырдта, афтæмæй «Недалеко от Нузала, в глубине Цейского ущелья, в древнейшем храме Осетии «Реком», находились шлем, щит и меч Ос-Багатара, не раз упоминаемого в летописи Грузии, а в соседном ущелье, Дигорском, – мавзолей царя Грузии и Осетии Сослана-Давида, мужа царицы Тамары».

Æмæ, чи зоны, Гаппо бæлвырдæй зыдта уыдон фæбырынгæнджыты дæр, фæлæ, магуыр, ацы хатт дæр йæ дзыхыл фырафсæрмай сæвæрдта цъутта.

Аивады фæзмынтæ, фæлхатт кæнынтæ, плагиатон хабæрттæ цъус нæ уыдис æмæ нæй. Æгæрыстæмæй арвæй раскæфгæ темæтæ, фæлгонцтæ, поэтикон фæзилæнтæ нæм чи фæкæсынц, уыдонæн нæм сæ халдихтæ суанг антикон литературæйæ дæр ракасынц æмæ нæ бафтауынц дисы. Фæлæ Къоста афтæ кæй загъта, ома, дунейы æппæт фысджытæй 100000-æй, гæнæн ис, иунæгмæ разына ахæм хæйрæгдзинад æмæ йæ уацмысты бамбæхса йæ удыхъæд, уым дон нæ атæдздзæнис. Фыссæджы аивадон фæзилæнтæ иу уацмысæй иннæмæ уый тыххæй фæхизынц.

Цымыдисон у, дыууæ кадæджы дæр, – «Стайы цармдарæг» æмæ «Алгъуызы кадæг», – уыцы æмхуызон, не Сфæлдисæгмæ табу кæнынæй кæй райдыдтой, сæ автор æм кæй табу кæны сæ равзæрды, царды хæрзтæй цух кæй не сты, уый тыххæй. Уымæн æмæ нæ æфтауынц хъуыды кæныныл. «Алгъуызы кадæджы»: «Табу, стыр Хуыцау, дæхицæн, дæу нæ фæлгъауы нæ зонд, Нæй дæ аккаг дзырд ыссарæн, ды æнусон дæ, бæрзонд. Зилы 'ртæ хуызы дæ фæлгонц, – Фыд, дæ Фырт – дæ хъæбул сонт – Æмæ сыгъдæг уд – уæларвон, иу у афтæмæй дæ конд» æмæ а. д. «Стайы цармдарæджы»: «Чи у дун-дуне сфæлдисæг, тых, йæ сæры тых а бæстæн, Мид æрвон хъомыс чи радта зæдтæ, дауджыты къабæзтæн, А зæхх – адæмæн – йемыдзаг алы рухс цинтæй, сагъæстæй, – Гуырздæй паддзæхтæ се 'ппæт дæр уый хуыз, уый фæлгонц рахастой...» æмæ а. д.

Дзырд дæр ыл нæй, дыууæ кадæджы дæр тынг цымыдисон хабæрттæ ис, сæ афыст бирæ цæмæйдæрты æнгæс кæй у, уый охыл. Уыдон чиныгкæсæджы æфтауынц алыхуызон хатдзæгтæ аразыныл.

«Алгъуызы кадæджы» куыд уынæм, афтæмæй нæ йæ лæджы-хъæдæй, ирон нæлыстæджы æууæлтæ æмæ уæздан, сæрыстыр ахастæй дисы æфтауы йæ сæйраг хъайтар Алгъуыз. Чиныгкæсæг ыл, йе стыр хъæбатырдзинады охыл, уайтагъд æрæвæры йæ цæст. Нал æй фæфæнды, фæхицæн дзы уа. Афтæмæй кадæгмæ гæсгæ «у» фæсарæйнаг, Бердзенты бæстæйы Август-паддзахы фырт:

*Уæд Бердзенты бæсты райгуырд Август-
паддзахæн фырттæ,
Иу сæ иннæмæй – домбайдæр, иу сæ иннæмæй –
хуыздæр.
Уыд сæ иу Алгъуыз-хъæбатыр, дард йæ кады ном
ныхтхъæр,*

*Буц кæм нæ уыдаид уымæй Август – йе схæссæг
фыд дæр!*

Цæмæй дæрдтыл ма зилæм æмæ нырма алыхуызон хатдзæгтæ ма аразæм, уый тыххæй æркæсæм «Стайы цармдарæг»-мæ дæр. Оригиналы фарæстæм строфайы дзырдæуы: «Ese ambavi sp'arsuli, kartulad natargmanebi, vit margalit'i oboli, xelis-xel sagogmanebi, vp'ove da leksad gardavikvi, sakme vkmen sac'oc'manebi...»

Фæлæ, нæ сыхæгтæ æппындзых «Æз! Æз!» хъæр кæнын ахуыр кæй сты, сæхи равдисыны тыххæй сæ кæрæдзийы сæрты кæй фæхауынц, уый тыххæй дзырд «sp'arsuli» (персайнаг) дæр нæ цæуы сæ зæрдæмæ. Ома, уый гæнæн куыд ис, мах искæмæй – персайнагтæй – райсæм цыдæр, уадз, «Фæранчы цармдарæг» дæр фестæд?!

Сæхи æвзагæй йæ уырыссаг æвзагмæ сæ зындгонд тæлмацгæнæг Шалва Нуцубидзе раивта афтæ:

*Этот дивный сказ, что ныне переделан в песнопенья,
Что, как жемчуг самородный, возлелеют поколения,
Я нашел и, пев стихами, создал повод для сомненья.
Дум моих царицы чары пусть восполнят украшенья.*

Персы кой дзы уыд, зæгъгæ, уый йæ фæсонæрхæджы дæр никамæнуал æрцæудзæнис. Фæлæ ууыл цы дис кæнæм. М. Лермонтовы кадæг «Демон»-æй, уырыссаг чиныгкæсæг адæм се 'ппæт дæр кæй зонынц, уыцы зындгонд рæнхъытæ: «Недолго продолжался бой: Бежали робкие грузины!» сæ кæцыдæр литератор Гуриели Мамаи «грузины» фæивта «осетины»-йæ. Æмæ йæ фысджыты съезды рæгъмæ куы рахæссиккой сæхæдæг. «Цыма, Лермонтовæн ирæттæ йе 'нæзонгæ уыдысты, кæнæ цыма Гуриели тар хъæды цард æмæ йын йæ худинаг ничи базыдтаид», – фыста Æлборт Хадзы-Умар.

Бестауты Гиуæрги, Шотайæ нæм цы строфайы кой уыдис, уый иронау афтæ раивта:

*Ацы хорз таурæгъ – хуры къæртт – Персæй
рафтыди Гуырдызмæ,
Къухæй-къухмæ йæ райсын дæр цæст куыд
бауарза ныр цымæ! –
Таурæгъ кадæгæй раивтон æз тæрсгæ-ризгæ
стыр зынай. –*

*Уый куынае сфауид буц рæсугъд, – арвмæ
сырæзин фырцинаей.*

Фæлæ уал – дыууæ дзырды сæрмагонд ном Шотайы тыххæй.

Нæ сыхæгтæ сæхæдæг куыд дзырдтой, афтæмæй сæм ахæм ном Сослан æмæ Тамары размæ нæ уыдис. Равзæрд дыууæ номæй: Шошлан (цæгатирыстойнаг ныхасыздæхты «С»-йы бæсты «Ш» кæй дзурынц, уымæ гæстæ Сослан у Шошлан) æмæ Тamaræй: Шо + Та = ШоТа. Стыр, паддзахадон хъуыд-дæгтыл дæр, дам-иу сæ къухтæ, паддæхтæн куыд æмбæлы, афтæ æрæвæрдтой: «Шошлан – Тamar». Ныртæккæ дæр Чысангомы, кæд сæ фылдæр хай, уæлдайдæр, ссæдзæзон гуыр-дзиаг-ирон хæсты рæстæджы сæ удтæ бавæрыны охыл, се ‘нусон фæллæйттæ ныууадзгæйæ, Цæгат Ирыстонмæ алыгъдыс-ты, уæддæр, ис сæрмагонд мыггаг Сотатæ.

Кадæг Персæй рафтыди, зæгъгæ, уый поэтикон амал у. Фæлæ дзырд цæуы, «Алгъуызы кадæг» æмæ «Стайы цармдарæг» стилистикон æгъдауæй дæр, аивадон фæрæзтæй дæр хæстæг кæй сты, ууыл. Ноджы нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм, Байаты Гаппо кæмæй загъта, «историческая надпись от 1320 г.», зæгъгæ, Нузалы аргъуаны къулыл уыцы поэтикон æвзагæй фыст, уæлдайдæр, Хъодзаты Æхсар æй куыд фæпоэтикондæр кодта, афтæмæй:

*Мах, Цæразон гуырдтæ – фараст, иу артæй
уыдыстæм уæрст.*

*Ос-Бæгъатыр æмæ Сосо уарзтой кады мæлæт, хæст.
Уыд Фидар æмæ Дзандарæн се знаг къæхты бын ыссæст,
Тых, лæджыхъæдæй, æхсарæй уыд Джиуæрдажи дæр æххæст.*

Ахæм æнгæс аивадон амæлттæ, хабæрттæ, стилистикон фæзилæнтæ чиныгкæсæджы хъуыдыйæн æнцойад нæ дæттынц. Йæ зонды цæвæнтæ йæ хæссынц дæрдтыл æмæ æввæхсты, уацмысты стилистикæ йæ, кæд тæлмац сты, уæддæр æфтауы алыхуызон хатдзæгтæ аразыныл. Ноджы фыддæрадæнгæнæгау кадæджы дзырдæуы комкоммæ:

*Иры номдзыд гуырд Бæгъатыр сахъ, тыхджын
паддзахæй цард,*

*Хазар, валхæгтыл, французтыл айхъуыст
паддзахы ном дард,*

Хордтой йе ‘хсарæй, йæ кадæй, йе йæ фидыц
уæнгтæй ард, –
Афтæ сæ Сослан фæфыста – сахъ Бæгъатыры бындар.

Æмæ адæймаджы хъуыды æвиппайды айгæрдъ: чи уыд Сослан? Ау, Цæразонты бæгъатыр æфсадхон, гуырдзыйы паддзах ацы кадæгмæ дæр исты бар дары? Ахæм рæстæджы зондæн æнæ ацахсгæ нæй Шота Руставелийы кадæг «Стайы цармдарæг»-æй ахæм скъуыддзаг:

Тариелы зарæг зарын æмæ сау цæссыг ызгъалын;
Ахæм саггуырды уæззау рис, цæй, кæй зæрдæмæ нæ
хъары!

Уый æз ныффыстон – Руствели – кадæг –
рухсцырен ыстъалы, –
Таурæгъ уыд нырмæ хуымæтæг, ныр алдзæн
тæмæнтæ калы.

Диссаг æй схонон... Æмæ тынг худæг у. «Стайы цармдарæг» цыма чидæр Руствели ныффыста, суртæ æмæ уадзгуытæ кæй тыххæй кодта, йæ цард æм æнæуи царды хуызæн кæй тыххæй нæ каст, уыцы уарзон Тамар-паддзахæн, сæ гæдыныхасæй зæгъын.

Кадæджы «Райдайæны» дзырд, цыма Сослан æмæ Тамармæ здахы автор, кæм та йæхæдæг судзы æмæ тайы ус-паддзахы уарзтæй. Уацмысы комкоммæ дзырдæуы:

Ард кæй номæй хæрынц æфсад, æз кæуыл кæнын æрратæ,
Уымæн басгуыхтæн мæлгъæвзаг æмæ снывæстон мæ кадæг.
Басыгъд, бадон и мæ зæрдæ, тайын уарзты зынджы цадæг.
Кæнæ уарзты хос куы фенин, кæнæ сау ингæны сатæг.

Ноджы дарддæр – фыддæр. Кадæджы автор нал уромы йæхи. Дзуры кæйдæр ус-паддзахæн йæ зæрдæйы бавæринаг æнкъарæнтæ. Цъæх арт уадзы кæйдæр цардæмбалы уарзтæй:

Цæстырухс – йæ уындæй саугуыrm – бархийæ
вæййын йæ уацар,
Зæрдæ – базырджын йæ уарзтæй – хъæды знæт
сырдтимæ бацард...

Знæт сырдитмæ бацард Тариелы зæрдæ. Сосланы халдихы зæрдæ. Поэт цы у, уымæй сæруæлдай у, æндæр уыцы рæнхъытæ кæй дзыхæй хъуамæ схAUDтаиккой ус-паддзахы номыл? Уæл-

дайдæр, Сослан Цæразоны уды хайы номыл? Йæхимæ дæр ын нал фæкастаиккой, афтæ йын фæсдзæуинтæ акъуырдаиккой йæ сæр.

Кæнæ Шотайы хуызæн поэт кадæджы «Райдайæн»-ы куыд хъуамæ кæна афтæ хæццæ ныхас: кадæг Сослан æмæ Тamaræн хæлар кæна, афтæмæй ус-паддзахы уарзтæй судза? Фæлæ нæ кадылмард сыхæгтæ уацмыс, йæ авторы æцæг ном ын басусæг кæныны охыл, сæ историау сæмтæры кодтой æмæ дзы цæвæг лидзæджы нал æвзары. Руставели сæ кæцы у, Сослан – кæцы, уый ныггæлиртæ кодтой.

Афтæмæй хъуыдыйы сæ кæрæдзи фæстæ сæ фæдуагдзгæ, хъырыстгæнгæ, судзгæ цæуынц алыхуызон хабæрттæ. Стай æмæ фæранкæн нæ сыхæгтæ сæ нæмттæ куыд фæивтой – Тариел фæранчы, иры табуйаг сырды царм йæ рагъæй куыд никуы раппæрста... Гуырдаиаг аргъуан кадæджы авторы куыд фæазымджын кодта, Хуыцауы къахæргæвдæг у, зæгъгæ, йæ кадæджы, дам, уæд та æфсонæн Мады Майрæмы кой дæр не скодта. Æмæ уыцы азымы тыххæй нæ саргъуыдтой Тamar æмæ Сосланы, Италийæ уый тыххæй куыд æрхуыдтой фыд Антониойы, цæмæй сын уый дини æгъдауæй бафидар кодтаид сæ къайад...

1924-æм азы Калачы Сергей Есенинимæ гуырдаиаг фысджытæ Паоло Иашвили, Георги Леонидзе, Николоз Мицишвили, И. Кипиани æмæ Сандро Шаншиашвили сæмбæлдысты Тициан Табидзетæм. Æмæ уыцы фембæлды фæстæ Сандро фыста, ома, нæ ныхас ахызт быцæумæ. Быцæу, дам, кодтам «Стайы цармдарæджы» тыххæй: «Чтобы и Есенину было понятно, говорили по-русски. Я доказывал, что Руставели является псевдонимом автора – (из Рустави) подобно тому, если-бы кто-нибудь себя назвал Мтквроставели. «Витязь в барсовой шкуре» частично автобиографичен. Его автором, безусловно была личность, которая воспитывалась вместе с Тamar, и под этой личностью подразумевался муж Тamar – Сослан-Давид».

Есенин йæ фысымты комкоммæ куы бафарста, зæгъгæ, уæддæр «Стайы цармдарæг» чи ныффыста, уæд ын Сандро Шаншиашвили дзуапп радта, зæгъгæ, Давид Сослан, æмæ йын Тициан Табидзе æмæ иннæтæ уайдзæф кодтой, ома йын æй цæмæн хъæр кæныс... Фæлæ Сандро нæ аивта йæ хъуыды. Афтæмæй йæ бахаста фæстæдæр йæ бирæтомон уацмысты æмбырдгондмæ дæр.

Кадаг ныффиссыны 800 азы юбилеймæ гуырдыиаг адæм мæнæ-мæнæ кодтой, нал хæцыдысты зæххыл, ома, дам, нын цы хæзна ис. Сæ зындгонд ахуыргæндтæ сæ уæды Фысджыты цæдисы сæрдар Иракли Абашидзеимæ ацыдысты Иерусалиммæ дæр. Хъуамæ, дам, фидарæй фенын кæнæм, кадаг гуырдыиаг лæджы фыст кæй у. Æмæ архивон æрмæджытæ куы фæахуыр кодтой «Стайы цармдарæджы» тыххæй, уæд фæстæмæ фыдохæй куы æрыздæхиккой. Цы æрцыдис, зæгъгæ, сæ куы фарстой, уæд сусæгæй хъæбæр ныффæдзæхстой сæ зонадиртасджыты, цæмæй сбæлвырд кæной, Сослан Цæразонтæй кæй нæ уыд, фæлæ йæ гуырдыиаг фыдæлтæ Багратионтæ кæй уыдысты. Цалынмæ, дам, уый не сбæлвырд кæнæм, уæдмæ, «Стайы цармдарæджы» автор чи у, уый кой кæнын нæ хъæуы.

Уырыссаг ахуыргæндтæй дæр сæм иу къордæй сæ хъус фæдарттой æмæ сбæлвырд кодтой, Гуырдыистоны паддзæхтæ Фарнаозæй фæстæмæ иууылдæр ирæттæ кæй уыдысты...

Царды тынгдæр кæй æмбæхсай, уыдонæй бирæ цыдæртæ нал вæййынц сусæггаг. Ацы «легендæ» æнусы æрдæджы бæрц адæмы æхсæн афтæ ныффидар, æмæ йыл Мæргъиты Алекси нал дызæрдыг кæны: «Когда грузинские ученые во главе с Ираклием Абашидзе побывали в Иерусалиме и изучили архивные документы об авторстве «Витязя в барсовой шкуре» и убедились, что в действительности автором поэмы является Сослан-Давид, то после возвращения обратились к грузинским исследователям, сделать все, чтобы доказать грузинское происхождение Сослана-Давида из рода Багратионов».

Сосланы фырты тыххæй, «Летопись Лаша-Геоργия» кæй хонныц, уым комкоммæ дзырдæуы: «Муж Тamar Сослан, был царем Осетии, из племени Багратионов (гоми Багратионта), витязь и лев удивительный, очевидец и соучастник всех их побед и деяний, доблестный и бойкий воин».

Мæхæдæг нырма удæгас æвдисæн дæн цæсгомджын, хæдæфсарм адæймаг Тогойты Георги-иу æргомæй куыд дзырдта: «В архиве грузинской литературы хранится 14 рукописей «Витязя в барсовой шкуре», но мне до сих пор отказывают показать 7 из этих рукописей». Афтамæй хæсджын уыдысты, цæмæй йын йæ куысты бынатмæ гæсгæ мацы сусæг кодтаиккой. Æвдыстаиккой йын архивон æрмæджытæ иууылдæр. Фæлæ, ирон кæй уыдис, уый зыдтой. «Я предполагаю, что в них есть истина об авторе поэмы», – уыдис ахуыргонды хъуыды.

Сослан Цәразон стыр поэт кәй уыдис, уый бәрәг-бәлвырдәй зыдта нәхи Гәдиаты Секъя. «Дауыт Сосланы стихтә ныры гуыр-дзиаг стихтәм хурәй әввахсдәр не сты. Фәлә уәддәр сә историйы әрттивынц», – дзырдта далә фондзыссәдз азы размә, ивгъуыд әнусы райдайәны. Уәддәр ма гуырдзиаг мыхуыры зын-ди сә фәд. Фәлә сә ног фыдбойнәгтә махәй басусәг кодтой, цәмәй бәлвырдәй ма зонәм, нә рагфыдәлтәй иу чи уыдис, цы хъуыддәгтыл ләууыд. Әндәра сә поэтикон арәзт, се стиләй куы сбәлвырд кәнәм, «Стайы цармдарәг» чи сфәлдыста, уый.

Секъя кәй каст әмә зыдта, уыцы әмдзәвгәтә нә куы уаик-кой, уәд нын бындур уайд, бәлвырд кәнәм, нә литература кәй райдыдта XII әнусәй. Цыма, уәдәй ардәм кәд дзәвгар рәстәг рацыд, уәддәр се ссарын афтә зын хъуамә ма уайд. Уадз, әндәр әвзагыл дәр уәнт. Африкә Евразийы фәстә йә асәй дыккаг материк у дунейы, фәлә дзы цы адәм цәрынц, уыдонәй ма абон дәр бирәтә сә литература аразынц, цагъа-рады әфсондз сыл чи әвәрдта, уыцы адәмты әвзәгтыл – фран-цагау, англисагау...

Л. Лопатинский дзырдта: «Изложение поэмы, способ выражения несут на себе все обороты, свойственные древнегреческому языку. Цветистый слог, богатый эпитетами и искусно подобранными сравнениями, притом разукрашенный блесками арабско-персидской поэзии, напоминает в значительной степени «Барсову Кожу» Руставели, но зато некоторые образы, отделенные штрихами в описаниях природы, характеристика действующих лиц сложились под влиянием уже средневековых романских элементов – генуэзских; установлено, что генуэзцы пользовались на берегах Черного моря самым большим влиянием в первой половине XIV века».

Уыцы хъуыдытыл әнцойгәнгәйә зәгъы Байаты Гаппо дәр: «Миллер также относит поэму к XIV в. Грузинолог проф. А. Хаханов говорит: «Поэма писана осетином, начитавшимся грузинских стихотворных памятников... Поэма является подражанием «Барсовой Коже» Руставели... Он также ставит в близкую связь эту поэму с исторической надписью, начертанною в стихотворной форме на древнегрузинском языке в Нузальском храме и относимую к XII в.»

Сосланы амәләты тыххәй, кәй кой нәм ис, уыцы зындгонд историк-кавказзонәг, историон зонәдты доктор, йә рәстәджы

Гуырдыстыны Зонадты Академийы академик Тогойты (Тогошвили) Георги Давиды фырт дзырдта: «Сослан-Давид умер в апофеозе своей славы. Ни Тамар, его супруга, ни наследник престола – его сын Георгий Лаша – не допустили бы погребения царя, «богом обожествленного», «счастливейшего», «пресчастливого», «славного», «великого осетина», «дарованного нам в сокровище Христово воина», «божества Грузии», «супруга примерного, нежного... деткам горлицы отца прекрасного», вдали от себя, в месте, не соответствующем достойному царской семьи. Это диктовалось соображениями чести и авторитета самой Тамар и ее наследников, а также соответствующим признанием заслуг Сослана-Давида перед грузинским феодальным государством».

Сæ сæрхъызой, сæ ирвæзынгæнæгæй уыцы æрвон æппалæн хъуыдытæ чи фæдзырдта, уыдонæн ахæм хъуыддаг сæ туджы ис: сæ сæрмæ хæссынц, адæймаджы искæй цæстмæ уæларвтæм исын, йæ фæскъæбут та йын мæнгардæй кард ныссадзынц. Æмæ, Тогойы-фырты ныхас, ома, «Сослан-Давид был похоронен в Гелати, ставшей со времен Давида Строителя усыпальницей царской семьи. Искать где-нибудь в другом месте останки Сослана-Давида не имеет смысла», – стыр ахуыргондæн, цыфæнды бæрзæндыл æй ма æвæрон, уæддæр бынтон раст нæ кæсы, йæхæдæг Мамыкътаты Таймуразы куыстыл куыд не ‘ууæнды, афтæ, кæд йæ ныхас æнæбындур нæу, уæддæр.

Тогойты Георги йæ хъуыды æххæстæй бафидар кæныны тыххæй æнцой кæны бирæ зындгонд ахуыргæндты ныхæстыл: И. Лолашвили, А. Саникъидзейы, И. Шавтели, кадæг «Абдулмессиани»-йы кæронбæттæн хайы рæнхъытыл:

Слаблю Гелати, ставшей новой Элладой (Афиной)

Где похоронят святые останки.

(Дæлрæнхъон тæлмац).

Рагæй зындгонд у – ирæттæ сæ мард æндæр искæй зæххыл нæ ныгæдтой. Уæлдайдæр, паддзахы фырты. Сослан та, нæ сыхæгтæ сæхæдæг Тамары куыд хонынц, афтæмæй уыдис паддзахты паддзах. Æмæ-иу ахæм лæджы æнæмæнг сæмбæлын кодтой йæ фыдæлты уæзагыл: «Осетины в прошлом верили, что все те люди, которые отличались на этом свете доброю жизнью, будут и «там» наслаждаться «жизнью» в своем семействе. Вот главная причи-

на, почему членов семейства хоронили в прошлом, продолжают хоронить и ныне на кладбище всегда рядом в одном месте и, если даже кто-то умирал вдали, старались привезти на свое родовое кладбище», – зæгъы Цыбырты Людвиг. Йæ хъуыды фидар кæны Н. Дубровинай æрхæстгæ цæвиттонай дæр.

Æмæ уæдæ йæ фыртыл Иры паддзах куыд систайд йæ къух, лæгхортæн æй холыйæн куыд ныууагътаид, сæ Гелаты йæ цыфæнды цытимæ паддзæхтимæ куы ныгæдтаиккой, уæддæр?! Сослан уый аккаг та æнæмæнг уыд. Тогойты Георги дзырдта: «Его подвиги и деяния воспевались историками и поэтами». Æмæ уыцы хъуыддаг сæ «Картлис цховреба»-мæ Сосланы дугæй фæстæмæ кæдæмфæнды ма æркæс, уæддæр куы кæцæй сдары йæ сæр, куы – кæцæй.

Нузалы аргъуаны къулыл поэтикон æвзагæй цы фыст ис иронау, уый бирæ ахуыргæндтæ нымайынц: «Благодаря многостороннему и квалифицированному исследованию, Т. Б. Мамукаев и археолог Е. Г. Пчелина сумели опознать на основании 20-летнего изыскания скелет средневекового героя Давида Сослана, мужа и соправителя грузинской царицы Тамары (1184 – 1213)». Уый кæд æцæг у, уæд æй цæуылнæ нымайæм нæ литературæйы райдианыл? Уæлдайдæр ын Хъодзаты Æхсар йе ‘нæмбæрст æмæ хæлд бынæттæ куыд баххæст кодта, афтæмæй заманай зæлланг кæны:

*Мах, Цæразон гуырдтæ – фараств, иу артæй
уыдыстæм уæрств.*

*Ос-Багъатыр æмæ Сосо уарзтой кады мæлæт, хæств.
Уыд Фидар æмæ Дзандарæн се знаг къæхты бын ыссæств,
Тых, лæджыхъæдæй, æхсарæй уыд Джиуæрджи дæр
æххæств.*

*Уæд Исакх æмæ Романæн дардыл айхъуысти сæ кой,
Стæй Басилæн дæр – зæрдæйæ уыдон Йесомæ куывтой.
Скодтой Къасарайы фидар – знæгтæ нал зыдтой æнцой.
Уыд цыппар комы нæ къухы, илци бæлццæттæ фыстой.
Ам æрзæтрæдзæгъдтæ – ме ‘вджид, ам – æвидигæ мæ ис:
Ис дзы донарæхæн алцы – уæд сыгъзæрин, уæд æвзист.
Æз Кавказы хохæн – йе ‘лдар, кад дæр, ном дæр
мын уыдис,*

Æз цыппар паддзахæн – се ‘мсæр, семæ сарæзтон цæдис.

*Иу чызг раскъæфтон Гуырдызыйæ: хуртæ, мæйтæн
уыд æрвад.*

*Чызгæн йе ‘фсымæр та – паддзах, уый мын
фехæлдта мæ цард.*

*Оххай, рацыди мыл сайдæй, оххай, разынди мæнгард:
Бабын Ос-Бæгъатыр доны, йе ‘фсад – царæфтыд, бындзагъд.
А фыст чи кæса сыхахæй, уый-иу «рухсаг ут» зæгъæд.*

Фæлæ уал, Шотайы кадæг кæй хонынц, уый тыххæй нæ хъуы-
ды фæбæлвырддæр кæнæм.

«Стайы цармдарæг» ирон æвзагмæ диссаджы нывæфтыдæй чи раивта, уыцы стыр поэт Бестауты Гиуæрги йæ Хуыцауы цъупмæ иста: «...хъандзал æмдзæвгæ, æлвæст æрдынау, тыхæндыгъд, поэтикон энергийæ йемыдзаг у. Алы фразæ, алы дзырд дзы, сыгъ-зæрины къæрттау, тæразыл барст у, уымæ дзы – хæрх зæрдæйы-уаг аразæг æхцонзæл аллитерацитæ». Фæлæ йæм иууыл тынгдæр æндæр хъуыддаджы тыххæй цымыдис кодта: «Стайы цармдарæг» мæ йæхимæ сæйраджыдæр ныббаста канд йе стыр идейон-аива-дон миниуджытæй нæ, фæлæ дзы мæ зæрдæйæн лымæн, иумæйаг кавказаг уд, уый нæ, фæлæ ма иры культурæйæн, иры кæддæры нæргæ историйæн хицон миниуджытæ кæй фæдтон, уымæй дæр».

Уыцы ахсджиаг хъуыддаг, ома, «Стайы цармдарæджы» автор «Нарты каджытæ» тынг хорз кæй зыдта, табу сын кæй кодта, зæгъæн ис, йæ туджы кæй уыдысты, уый зонадон æгъ-дауæй фæстæдæр лæмбынагæй сбæлвырд кодта Абайты Вассо йæ арф зонадон уац «Миф и история в поэме Руставели VERXISTQAOSANI»-йы. «Вепхистхъаосани» дæр æй, мыййаг, æнæнæнхæлæджы нæ хоны. Руваскъæдзилтæ «фæранк» «стайæ» цæмæн фæивтой, уый æргом нæ зæгъы, фæлæ йæ æвæрдæй дары йæ хъуыдыйы.

Дыууæ кадæджы дæр, – «Алгъуызы кадæг» æмæ «Стайы цармдарæджы», – иронау мæлгъæвзагæй сдзурынгæнæг Беста-уæн æцæг поэты цæстæнгас уыдис: алцыдæр лæмбынæг уыдта, алцыдæр лыстæггай хатыд. Булкъаты Михал хуымæтæджы нæ дзырдта: «Вепхистхъаосани»-йы оригинал æмæ тæлмац æмхуы-зон чи кæсы, уыдонæй иутæ зæгъынц, куыд æрцыдис ахæм дис-саг, Руставелийы генион поэмæйы ирон халдих скæнын хуы-мæтæджы амæлæг лæджы бон куыд бацис, зæгъгæ! Иннæтæ сæхи æрсабыр кæныны сæраппонд мысынц таурæгъ æмæ бæлвырд кæнынц, Бестау поэмæ тæлмац нæ ракодта, Руставели йæхæдæг

йæ уацмысы оригиналимæ иумæ цы ирон вариант сфæлдыста, уый кæмдæр ссардта æмæ йæ мыхуыры рауагъта, зæгъгæ».

Мæ зæрдæфысты баззад, Бестау уатон рынчын куы уыдис, йæ адзал æрхæстæг, уый куы базыдта, уæд мын катыйгæнгæ дзырдта, зæгъгæ, дæс азы ирон æвзагмæ фæтæлмац кодтон «Стайы цармдарæг». Бестауы афарстон: «Стайы цармдарæг» æмæ «Алгъуызы кадæг» æцæгæй сты афтæ æнгæстæ æви сæ тæлмац фæхæстæгдæр кодта?»

Уыцы æнкъард мидбылхудт гæзæмæ базмæлыд йæ халас рихитыл:

– Оригиналы сæ чысыл æрæмных кæн æмæ йæ дæхæдæг фендзынæ, – уыд йæ цыбыр, фæлæ рæстаг дзуапп.

Нæ кады лæг Иуане «Алгъуызы кадæджы» хуызæн чингуытæ куы фыстаид, уæд сæ ныммыхуыр кæнын дæр бауыдаид йæ бон, стæй искуы йæ кой баззадаид, Сослан-поэты номау.

Мах, сæр нæ кæм нæ фæхъæуы, уым нæхи бынтон уæзданæй кæй фæдарæм, цæмæй нын не знæгтæ нæ сæры астæуты фæндæгтæ аразой, уый кады хос нæу. Махæй æндæр исчи куы уайд, уæд, Гæдиаты Секъа афтæ кæмæй загъта: «Дауыт Сосланы стихтæ ныры гуырдзиаг стихтæм хурæй æввахсдæр не сты. Фæлæ уæддæр сæ историйæ æрттивынц», нæ сыхæгтæ нæ уыдон кæй бамбæхстой æмæ Шаншиашвили Сандро фæндвидарæй кæй хоны «Стайы-цармдарæг» Цæразон Сосланы, «Алгъуызы кадæджы» автор та комкоммæ йæ ном Сослан кæй зæгъы, уыдон нын бар дæттынц, цæмæй ацы дыууæ стыр кадæджы, – «Стайы цармдарæг» æмæ «Алгъуызы кадæг», – раджы рауагътаиккам джиппы се ‘цæг автор Дауыт Сосланы номыл. Уыдон сты, ирон лæджы зæрдæ æмæ зондæй чи рацыд, æмæ нырма цы аивадон уацмыстæ зонæм, уыцы фыццаг хæзнатæ. Хæзна хъуамæ йæ хицауыл сæмбæла рæстæгыл. Æниу, æрæджиауы хорзæх дæр хорзæх у.

Фæлæ уымæй Æгъуызаты Иуанейы кад дæлдæр никуы фæуызæнис. «Ирон чиныджы бындур Æгъуызаты Иуане æрæвæрдта», – загъта Алыксандр. Иуане нæ чиныджы сæвзæрд æмæ райрæзтæн цы стыр хъуыддæгтæ сарæзта, нæ ирон адæмы чиныджы фæндагыл бафтауынæн цы лæггад бакодта, уымæн фæрохгæнæн нæй. Тынг хорз зыдта: «...чиныг кæмæн нæй, уый хъæдджын у раст æмбарынай; нæ зоны аккагау Хуыцауы æмæ нæдæр йæхи». Æмæ нæ æппæты фыццаг уыцы фарны фæндагыл чи бафтыдта, уый зонд уæлæрвтæм исинаг у.

«Алгъуызы кадæг» алы адæмты литературæтæн дæр кады хъуыддагæй дарддæр æгады хос нæу. Рухс кæны ирон, Ирыстоны фарн æмæ йæм хъус æрдарын æмбæлы бæстон æмæ лæмбынæгдæр.

Иуанейы нын Хуыцау лæвæрдта æмæ нын æй йæ цæст бауарзта, йæ сæр Ирыстоны иууыл тынгдæр куы хъуыдис, уыцы рæстæджы, цæмæй чиныджы фæрцы, раздæр куыд уыдис, афтæ ногæй рахызтаиккам дунейы размæцыддæр адæмты рæнхъмæ æмæ равдыстаиккам не ‘цæг цæсгом.

Æмæ йæ æвдисгæ дæр ракодтам. Байаты Гаппо дзы уымæн фыста: «Начало научному изучению осетин положил придворный богослов и философ царя Грузии Ираклия II осетин», – æмæ сæрыстырæй кæны Иуанейы кой.

Нæ ирон адæмæн Иуане цы чиныг радта, уый нын фæцис, паддзахæн йæ адæймагуарзоны тыххæй арвæй йæ сæрыл цы сыгъзæрин худ æрхаудта, уый хуызæн.

Худ йæ сæрыл лæгау-лæг хæссы. Хъуамæ сæрыстыр уæм нæ худæй дæр, Иуанейæ дæр. Бæлвырдæй нын æмбæлы «Алгъуызы кадæджы» авторы базонын дæр. Уый æрмæст нæ литературæйы райдайæныл баст нæу. Дзуры æмткæй нæ адæмы, нæ Фыдыбæстæйы историйыл.

ЛИТЕРАТУРÆ

1. *Æгъуызаты Иуане*. Алгъуызы кадæг. Цхинвал, 1962.
2. *Æгъуызаты Иуане*. Разæй дзырдад // Авторты коллектив. Ирон литературæ. Хрестомати 2. 1 чиныг. Дзæуджыхъæу, 1982.
3. *Æлбортты Хадзы-Умар*. Чиныг – царды айдæн. Дзæуджыхъæу, 2009.
4. *Абаев В. И.* Избранные труды. Т. 1. Владикавказ, 1990.
5. *Авторты коллектив*. Африканская мозаика. М., 1986.
6. *Акты Кавк. Арх. Комиссии*. Т. 2.
7. *Басили*. Жизнь царя царей Тамар // Картлис Цховреба, 11. Тбилис, 1959.
8. *Бестауты Гиуæрги*. Æрвнæрд. – Цхинвал, 2003.
9. *Бестауты Гиуæрги*. Алгъуызы кадæг // Æгъуызаты Иуане. Æмдзæвгæтæ, поэмæ «Алгъуызы кадæг» æмæ æндæр æрмæджытæ. Цхинвал, 1988.
10. *Бестауты Гиуæрги*. Алгъуызы кадæг // Æгъуызаты Иуане. Алгъуызы кадæг. Цхинвал, 1962.

11. *Бестауты Гиуаҕри*. Тәлмацгәнәгәй // Руставели Шота. Стайы цармдарәг. Цхинвал, 1975.
12. *Бестауты Гиуаҕри*. Уацмыстә 3 т. Т. 3. Дзәуджыхъәу, 2004.
13. *Бестауты Гиуаҕри*. Уацмыстә 3 т. Т. 2. Дзәуджыхъәу, 2003.
14. *Биазырты Алыксанр*. Кәд әмә кәм ссардәуыди поэмәйы кьухфыст? / Рәстдзинад, 2015, 18 марты.
15. *Булкъаты Михал*. Тәлмац кәныны хъуыддаг – хәлардзинады хид // Фидиуәг, 1986. № 11.
16. *Вяземский П. А.* Сочинения в 2 т. Т. 2. М., 1982.
17. *Гәдиаты Секъа*. Равзаргә уацмыстә. Цхинвал, 1979.
18. *Гаглойти Ю. С.* Алано-Георгика. Владикавказ, 2007.
19. *Гогебашвили Якоб*. Врата природы (гуырдыз. әвз. 21-әм хатт). Тбилис, 1912.
20. Грузинская Советская Энциклопедия. Тбилис, 1981.
21. *Джусойты Нафи*. Балц ирон аив дзырды дунемә. 2 чиныгәй. 1-аг чиныг. Цхинвал, 2012.
22. *Джусойты Нафи*. Фыдәлты туг. Цхинвал, 1965.
23. *Дубровин Н.* История войны и владычества русских на Кавказе в 2 т. Книга 1. СПб., 1871.
24. *Калоты Г.* Әгъуызаты Иуане // Ирон литературә. Хрестомати 2 чиныгәй. 1-аг хай. Дзәуджыхъәу, 1982.
25. *Картлис Цховреба*, 1. Тбилис, 1955.
26. *Лермонтов М. Ю.* Собр. соч. в 4 т. Т. 2. Л., 1980.
27. *Лолашвили И.* Тайна склепа Давида Сослана. Тбилис, 1971.
28. *Маргиев Алексей*. Мои встречи с Георгием Давидовичем Тогошвили // Сослан Давид: правда жизни осетинского царевича, мужа и соправителя царицы Тамар. Цхинвал, 2008.
29. *Мачарадзе В.* «Описание осетинских деревень» Давида Эристави (80-е глды XVIII в.) // Мацне. Тбилис, 1967. № 1.
30. *Нарты каджытә*. Дзәуджыхъәу, 1975.
31. *Рохлин Д. Г., Цагарейшвили А. В.* Предисловие // Мамукаев Т. Б. Тайна Нузальской часовни. Владикавказ, 1969.
32. *Рушишвили Григори* / Цнобис пурцели, 1898, 11 июнь.
33. *Руставели Шота*. Витязь в тигровой шкуре. Тбилис, 1979.
34. *Руставели Шота*. Стайы цармдарәг. Цхинвал, 1975.
35. *Саникъидзе А.* Сабли без ножен (эпическая история Грузии). Тбилис, 1976.
36. *Тогошвили Г. Д.* Избранные труды по кавказоведению в 2 т. Т. 2. Владикавказ, 2014.

37. *Тогошвили Г. Д.* Сослан-Давид. Владикавказ, 1990.
38. Тыбылты Алыксандр. Уацмысты æмбырдгонд. Цхинвал, 1988.
39. *Хаханишвили А.* Ирон фæндыры тыххæй / Ивериа, 1899, 22 июнь.
40. Хæрзбон, мæ дард цъæх уалдзыгон рæуфынтæ / Хурзæрин, 2012, 5 май.
41. *Хетагуров Коста.* Собр. соч. в 3 т. Т. 3. М., 1974.
42. *Хъодзаты Ахсар.* Мах уыдыстæм фараст æфсымæры / Рæстдзинад, 1999, 29 январь.
43. *Цыбырты Людвиг.* Ирон адæмы фыццаг цырагъдар / Хурзæрин, 2015, 12 февраль.
44. *Чибиров А. А.* Традиционная духовная культура осетин. Владикавказ, 2008.
45. *Шаншиашвили Сандро.* Не забывайте и вы, молодые. Тбилис, 1977.

ХЕКЪИЛАТЫ Цæразон

УЫРЫССАГ ÆВЗАГЫЛ ФЫСТ ИРОН ЛИТЕРАТУРÆ ÆВИ УЫРЫССАГ ЛИТЕРАТУРÆ?

...йæ боныфыддæртæм чи цæуы,
уыцы ирон литературæ...

Хъодзаты Æхсар

Ацы уац ныффыссынмæ мæн сразæнгард кодта, «Вестник Владикавказского научного центра»-йы (13 том, № 1, 2013, 2–6 ф.) цымыдисæй цы иртасæн уац бакастæн, уый. Йæ автор – Хуыгаты Ирлан, фыссæг æмæ филологон зонæдты доктор. Иртасæн куысты ном та у ахæм – «О границах и критериях национальной транслингвальной литературы».

Цæуыл цæуы ныхас Хуыгайы-фырты уацы? Цыбыр дзырдæй – уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæйы тыххæй (осетинская русскоязычная литература, цыбырæй та – ОРЯЛ). «Мах дуджы» кæсджытæй исчи афтæ бафæрсдзæн: æмæ ахæм литературæ дæр ис? Мах зонæм ирон, уырыссаг, францаг, немæцаг, англисаг, венгрияг, сомихаг æмæ ма бирæ адæмыхæттыты литературæтæ. Фæлæ ма вæййы сомихаг литературæ туркаг æвзагыл, кæнæ та англисаг æвзагыл фыст хинди литературæ дæр?

Ахæм литературæты кой æз хъусгæ дæр никуы фæкодтон. Ныр нæ хъуамæ бауырна, ахæм дзырдаивæдтæ дæр кæй ис, уый: фыссæг йæ мадæлон æвзаг куы нæ зона (ныхасæн, загъæм ирон, кæсгон, алтайаг, башкираг æмæ а.д.), фæлæ йын Хуыцау курдиат куы ратта, уæд йæ ныфс хæссы уырыссаг æвзагыл прозæ кæнæ та æмдзæвгæтæ фыссынмæ. Æмæ йæ уацмыстæ нымæд цæудзысты ирон, кæсгон, алтайаг, башкираг æмæ а.д. литературæйыл, уымæн æмæ йæ адæмыхæтт у ахæм. Цас раст у ацы хъуыды?

Йæ уацы райдианы литературæиртасæг чиныгкæсджыты зонгæ кæны ног зонадон терминтæ – сæ сæйрагдæр та ахæм – «осетинская русскоязычная литература» (ОРЯЛ)¹ æмæ æмбарын кæны ацы дзырдбасты нысаниуæг.

Ирон филологон зонады иртасджытæй иутæ разы сты ахæм термины мидисимæ, иннæтæ та æмбаргæ дæр нæ кæнынц, цæуыл цæуы ныхас.

Поджыдæр ма иу зонадон термин: «транслингвальная литература». Æз æй афтæ æмбарын: фыссæг йæхи мадæлон æвзаг нæ зоны, йæ хистæртæ йын æй нæ амыдтой, скъолайы йæ нæ ахуыр кодта, кæнæ та йæ ахуыр кодта æмæ йæм куыдфæндыйы цæстæй касти, дзургæ дæр æмæ хъуыды кæнын дæр йæ бон нæу йæ мадæлон æвзагыл, йæ бон ыл нæу аивадон уацмыстæ сфæлдисын. Фæлæ арæхсы уыдон æндæр адæмыхатты æвзагыл фыссынмæ, уымæн æмæ ууыл райста ахуырад, хъуыды дæр æмæ дзургæ дæр кæны уыцы æвзагыл. Хи, йæ фыдæлты æвзагыл нæ, фæлæ кæйдæр æвзагыл фыст уацмыстæн ис схонæн – «транслингвальная литература».

Цавæр бындур ис литературæйы зонады уырыссаг æвзагыл фыст ирон æмæ транслингвалон литературæтæн? Кæм ис арæн уырыссаг æмæ уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæты 'хсæн? Хуыгайы-фырт зæгъы, «уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæ у ирон националон литературæйы хай». Æвзаг у «важнейший критерий национальной идентичности литературы, но не абсолютный критерий. Чужой язык и своя культура состоят в творческом акте, в сложном диалектическом взаимодействии, в борьбе и единстве... Влияние и экспансия как одностороннего акта в природе – в том числе и в природе духовных явлений – не существует; оно всегда чревато взаимностью; всякое воздействие провоцирует равное ему противодействие...»

Æз разы нæ дæн Ирланы хъуыдытимæ. Ирон фысджытæй абон уырыссаг æвзагыл чи фыссы æмæ раздæр дæр чи сфæлдыста йæ уацмыстæ, йæ сфæлдыстады сæйрагдæрыл уырыссаг æвзаг чи нымайы, уыдон, мæнмæ гæсгæ, ирон литературæмæ æппындæр ницы бар дарынц. Уыдонæн куыд ис схонæн ирон фысджытæ? Сæ ном – уырыссаг дзырдаивады архайджытæ. Зæгъæм, Уруймæгты Езетханы литературон уацмыстæ кæрæй-кæронмæ сты фыст уырыссагау, иу рæнхъ дæр ын нæ бантыст сфæлдисын йæ мадæлон æвзагыл. Æмæ йæ ныр мах ирон фыссæг хъуамæ рахонæм?

1954 азы Нафи Езетханымæ куы ныхас кодта, уæд æй æнæнхъæлæджы рахуыдта уырыссаг фыссæг. Æмæ роман «Цардмæ»-йы («Навстречу жизни») автор тудджыны зæрдæ

бадардта Нафимæ. Нæ цардæгас классик Езетханы нымайы курдиатджын нывгæнæгыл, йæ алы туджы 'ртах дæр ирон кæмæн уыд, ахæмыл. Фæлæ йæ уацы Нафи зæгъы: «Она как художник слова ничем не подтвердила свое владение осетинским языком, на котором создан великий нартский эпос, которым столь искусно выткана поэзия Коста Хетагурова. Она ни одним словом не обогатила литературу родного языка» (*Джусойты Н. Книга друзей. – Нальчик: «Эльбрус», 2003, 61 ф.*). Джусойты Нафи дзæгъæлы нæ фыссы: «Скажем, Хаджи-Мурат Мугуев – осетин по национальности, стало быть, он осетинский писатель. Но как быть с тем фактом, что он на родном языке не написал ни одного произведения, что вся его творческая деятельность связана исключительно с русским языком? Или разве Мариэтту Шагинян можно включить в состав творцов армянской литературы на основании ее национального происхождения?» (*Джусойты Н. Амынд чиныг, 24 ф.*).

Хуыгайы-фырт та Мугуты Хадзы-Мураты тыххæй фыссы: «...абсолютно русскоязычный (полный транслингв) Хаджи-Мурат Мугуев, написав коротенький рассказ «Песня», в котором он вспоминает детство, проведенное в Осетии, стал, безусловно, осетинским писателем. Точнее сказать, «Песня» удостоверяет, что Мугуев и прежде, до «Песни», был осетинским, хоть и русскоязычным писателем». Ёрмаест иу цыбыр радзырдымынаг йæ ирыстойнаг сабибонтæй бантыст Хадзы-Муратæн, æмæ йæ Ирлан уый охыл рахуыдта «ирон фыссæг» (!)

Нæ ахуыргондимæ разы нæу литературæиртасæг Дзуццаты Хадзы-Мурат дæр: «Диссертант не согласен с теми, кто называет Мугуева русским писателем. Он настаивает на том, что творчество осетин, пишущих на русском языке, «правомерно рассматривать... как возможное звено и составную часть осетинского литературного процесса», в частности, творчество Мугуева не может не быть частью национального достояния»... (*Дзуццаты Х-М. Уынгæгбоны сагъæстæ. Дзæуджыхъæу, Ир, 2010, 242 ф.*).

Цæвиттон, æнхъæлмæ кæсут, не 'взаг æмæ нæ литературæ куы нал уой, уыцы рæстæгмæ! Ирон литературæйы сæфт куы æрцæуа, уæд уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæйы заман æрлæудзæн! Ирон æвзагыл дзурæг нал уыдзæн зæххы къорыйыл, фæлæ, Хуыгайы-фыртмæ гæстæ, ирон литературæ нæ

фесæфдзæн – уыдзæн уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæ (ОРЯЛ). Уæд æрцæудзæн Хуыгайы-фырты хуызæн фысджыты дуг, уымæн æмæ йæхæдæг дæр йæ уацмыстæ фыссы уырыссагау, нæ зоны ирон æвзаг. Уыцы терминтæ дæр уымæн æрхуыды кодтой, ома, ирон литературæйæн фесæфæн нæй. Æвзаг куы фесæфа, уæддæр уыдзæн – ОРЯЛ – уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæ (!!!).

Сæхи дзы сайынц. Аивадон уацмыстæ хъуамæ фыссæг сфæлдиса мадæлон æвзагыл, йæ туг, йе стæджы чи ис, ууыл. Литературон уацмысæн æндæр æвзагыл йæ хъысмæт дæр æндæр у. Ирон æвзагыл нæ, фæлæ æндæр æвзагыл чи фыссы йæ уамыстæ, уый ирон фыссæг нæу. Байхъусæм ма нæ зындгонд поэт æмæ литературæиртасæг Дзуццаты Хадзы-Муратмæ: «Литература не создается вне и без языка, и тот язык, из слов, звуков, красок которого создается ее плоть и душа, определяет ее национальную принадлежность. Поэтому всякие доказательства вроде того, что писатель по пятой графе (по национальности) осетин, разговаривает по-осетински, разрабатывает осетинскую тематику, ничего не доказывают» (*Дзуццаты Х.-М. Амынд чиныг, 242 ф.*).

Хадзы-Мурат сагъæс кæны не ‘взаг æмæ нæ литературæйы фидæныл: «Сегодня всем ясно, была, есть и будет в Осетии русская литература. Но не всем ясно: будет ли в Осетии осетинская литература и будет ли жить осетинский язык без осетинской литературы?» (*Уый дæр уым*).

Бирæ ирæттæ ма æмбарынц æмæ зæрдæйæ æнкъарынц, цы уавæры сты абон нæ мадæлон æвзаг æмæ ирон литературæ, уый? Цæуылнæуал дзурынц нæ ирон адæм хъæуты æмæ сахарты кæрæдзиимæ иронау? Ацы зæрдæагайгæ фарстатæ домынц æргом дзуаппытæ нæ хицауадæй, нæ интеллигенцийæ, алы нæлгоймаг æмæ сылгоймагæй, йæхи ирон чи хоны, уыдонæй се ‘ппæтæй дæр.

Уæдæ ныр хъуамæ мах сразы уæм Хуыгайы-фырты цæстæнгасимæ?

Нæ литературæйы классик Джусойты Нафийы æз куы бафарстон, уый та цавæр зондыл хæст у ацы ног литературæзонады термин – «осетинская русскоязычная литература» (ОРЯЛ)-йы тыххæй, уæд мын æргомай загъта:

«Литературон уацмыс, кæй æвзагыл фыст æрцæуы, уый

фыдæлтæй баззайгæ традицитæ æххæст фæкæны. Термин ОРЯЛ æрымысæтгаг у, æрхъуыды йæ кодтой, йæ мадæлон æвзаг чи нæ зоны æмæ йæ уацмыстæ уырыссагау чи фыссы, ахæмтæ. Фæлæ уыдонæй уырыссаг фысджытæ дæр нæ рауадис. Уый у æнæапп, афтид термин.

Гæздæнты Гайтойы фыд æмæ мад ирæттæ уыдысты. Йæ хæдæг иронау цалдæр ныхасы йеддæмæ нæ зыдта. Фæлæ уый сси номдзыд уырыссаг фыссæг, уымæн æмæ фыста йæ уацмыстæ уырыссагау. Цæмæй æцæг уырыссаг фыссæг суай, уый тыххæй хъæуы аивадон уацмыстæ æцæг уырыссаг æвзагыл сфæлдисын. Адæймагæн йæ адæмышатт никуы уыдис цæлхдур, цæмæй суа уырыссаг, кæнæ та немыцаг, францаг, англисаг фыссæг, куы йæм уа бæрзонд аивадон курдиат æмæ куы æнкъара æвзаджы ад, уæд. Æнæ уыцы бæрæггæнæнтæй йæ къухы дзырдаивады ницы бафтдзæн» (*Газет «Пульс Осетии», 2015, 25 февраль, №7, 3 ф.*).

Цыппар азы размæ фæзынди мыхуыры Хуыгаты Ирланы уац. Уæдæй абонмæ йæ кой дæр ничи скодта нæ ахуыргæндтæй, нæ интеллигенцийæ, нæ фысджытæй. Алчи дæр дзы йæхи кой кæны, нæ сæ ‘вдæлы... Æмæ афтæмæй æрфидар уыздæн ОРЯЛ – уырыссаг æвзагыл фыст ирон литературæ. Уымæн æмæ нæй сдзурæг не ‘взаджы æмæ нæ литературæйы сæрыл, никæй хъæуынц...

Кæуинаг у сæ уавæр, уымæн афтæ мæстæйдзаг зæрдæйæ зæгъы йæ хъуыдытæ «Мах дуджы» сæйраг редактор Хъодзаты Æхсар: «Не ‘взаг иудадзыг æгады бынаты æвæрд кæй уыди, дыккаг сортыл æй кæй нымадтой, уымæ гæсгæ йыл адæм сыстырзæрдæ сты, бинонты ‘хсæнæй дæр æй сурын байдыдтой. Суанг ма фысджытæ дæр, искуы – иутæй фæстæмæ, сæ цотæн мадæлон æвзаг бауарзын кæнынхъом не сты. Гъемæ фæсивæд уырыссагау фыссынмæ ныххæррæтт ластой æмæ æфтуæнттæ кæнынц ирон литературæмæ нæ, фæлæ «осетинская русско-язычная литература»-мæ» (*«Мах дуг», 2014, №4, 26 ф.*).

Редакторæй. Иттæг раст сты Хекъилаты Цæразоны хъуыдытæ. Хуыгаты лæппу цыма кæмдæр Аляскæйы хъомыл кодта æмæ уый аххосæй нæ базыдта ирон æвзаг, афтæ уайы. Афтæмæй йæ фыд зынгæ ирон фыссæгыл нымад у, йæ мад дæр – сыгъдæг ирон æгъдауджын сылгоймаг. Ацы темæйыл мæ дзурын нал

фæнды, æгæр дæр ма фæдзырдтон æмæ фæфыстон, фæлæ мах рагæй фæстæмæ дæр искæй хуымы цыргъ æхсырфytæ стæм æмæ нæ ничиуал сраст кæндзæн. Мæ ныхасы кæрон ма цыппар цитатæйы:

♦ «Адæймаг сæфын куы райдайы, уæд йемæ æвзаг дæр сæфы. Æвзаг сæфын куы райдайы, уæд та йемæ адæймаг дæр сæфы»

Ралф Эмерсон

♦ «На чужом языке мы теряем восемьдесят процентов своей личности». «Национальность писателя определяет язык. Язык, на котором он пишет»

Сергей Довлатов

♦ «Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку. Человек, равнодушный к родному языку, – дикарь. Он вредоносен по самой своей сути, потому, что его безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа»

Константин Паустовский

Ахæм дикарьтæ нын нæ Ирыстоны бынысæфтмæ кæй тæрынц, уый уынæм, фæлæ сын сæ тæрныхтæ бакъуырын нæ бон нæу.

ХЪУЫДЫТÆ ГОГОЛЫ ТЫХХÆЙ

Пушкины кæстæр æмдугон æмæ йæ номдзыд фæдон Гоголь йæ уацмыстæ нывæста, ног æхсæнадон-политикон уавæр уырыссаг зонды лæгты æмæ литературæйы архайджыты размæ ног нысантæ куы æвæрдта, уыцы историон дуджы. Гоголь дарддæр ацыд, уырыссаг литературæйæн Пушкин æмæ Грибоедов кæй айгæрстой, уыцы реализмы фæндагыл. Уый сси уырыссаг æмæ дунеон литературæйы критикон реализмы номдзыддæр минæвæрттæй иу.

Фыссæджы уацмыстæ ирон æвзагмæ тæлмацæй фыццаг хатт фæзындысты журнал «Мах дуджы» 1952 азы.

1952 азы Цæгат Ирыстоны АССР-йы паддзахадон чиныг-уадзæны хицæн чиныгæй рацыдысты йæ «Æвзæрст уацмыстæ». Хаст æм æрцыдысты: «Раджызамайнаг пæмещиктæ» (ирон æвзагмæ йæ раивта Саламты А.), «Сорочинцы армукъа» (раивта йæ Цæлыккаты М.), «Къаласкæ» (раивта йæ Калоты Г.), «Портрет» (раивта йæ Богазты У.), «Цинел» (раивта йæ Багаты Н.), «Ускурын» (раивта йæ Тотраты Б.).

2015 азы Цхинвалы рауагъдад «Глобус»-ы та рацыд чиныг «Уырыссаг классикты пьесæтæ» (Ирон æвзагмæ Харебаты Федыры тæлмацæй), æмæ дзы сты Н.В. Гоголы пьесæтæ «Ревизор» æмæ «Ускурын».

Тæлмацтæм фау æрхæссæн дæр ис, фæлæ дызæрдыггаг нæу, Гоголы ног хъуыдытæ тауæг сфæлдыстадон бынтæ ахуыр кæнынæн кæй фæахъаз сты.

«Раджызамайнаг пæмещиктыл» дзургæйæ, фыццаджыдæр бафæрсын хъæуы: ныхас кæй номæй цæуы? Автор у уый æви таурæгъгæнæг? Ис сæ авторæн йæхи схонæн? Уый размæйы уацауты Гоголь спайда кодта таурæгъы («сказы») формæйæ.

Амæ ам дæр, кæй загъын æй хъæуы, уыцы арæнæй нæ ахызт, æрмæст таурæгъгæнæг æмæ авторы ахастытæ ацы хатт зындæр раиртасæн сты. Уацмысы хъайтар зæрæдты бирæ азты дæргъы кæй бæрæг кæны, уый, æнæ дызæрдъгæй, литературон фæрæз у. Уацауы æвæрд хъуыдымæ гæсгæ таурæгъгæнæг æрыгон фыссæг нæу (Гоголыл уыцы рæстæг цыди фондз æмæ ссæдзæм аз), фæлæ «рагон сыхаг» Товстогузов. Уый тырныдта «ивгъуыд æнусы зæрæдтæм», Афанаси Иваны фырты абæрæг кодта, Пульхерия Иваны чызджы амардыл фондз азы куы рацыд, уæд, фæстæдæр та базыдта, Афанаси Иваны фырт дæр йæ цардæй кæй ахицæн. Таурæгъгæнæгæн зындгонд у сæ мулчы хъысмæт дæр – сæ рогсæр бындар «абоны онг дæр (ома, уацмыс ныффысыны рæстæгмæ) зилы армукъатыл».

Таурæгъгæнæг куыд дзуры, афтæмæй зæрæдтæ тырныдтой æрмæст сæ гуыбынтæ хæрзад хæринагæй байдзаг кæнынмæ. Уый уыд сæ ныхасы сæйраг мидис, кæрæдзийы æмбарыны фæрæз, уазджытимæ ныхасы мотив. Афтæмæй уынам царæгойты сæ къуындæг зондахастимæ, суанг зайæгойтæй дæр чи ницы уыйас хицæн кæны, ахæмты. Адæймаджы миниуджытæй ма сæ зондахасты баззадысты æрмæст кæрæдзиуыл æнувыддзинад, иугæндзон митæ. Гоголы зæрдæ риссы, æрдзæй рахæсгæ хорз миниуджытимæ ацы царæгудтæ сæ адæймагон æууæлтæ кæй фесæфтой, ууыл. Уыцы ныхмæвæрддзинад сси уацауы комизмы бындур, уымæ ам зыны юмори – «кæугæйæ хуыны» – хуызы. Уый тыххæй тынг хорз загъта В. Белинский: «Гоголь диссаджы хингæнæг у, æз æм мæсты дæн уый тыххæй, æмæ мæ, чысыл ма бахъæуа, ма скæуын кæна, æрмæст хæргæ æмæ нуазгæ чи кодта æмæ æппынфæстаг чи амард, уыдоныл».

«Бетъырбухаг уацаутæ» хицæн кæнынц социалон мидисы хъæздыгдзинадæй. Гоголь адæймаджы æвдисы йæ æхсæнадон уавæры, йæ куысты уæлхъус. Бетъырбухы царæг адæмы сасирай луарæгау кæны. Лæмбынæг кæсы сæйраг горæты алы социалон къæпхæнтæм дæр. Ам уынам уæлдæр бюрократийæ лыстæг службæгæнæджы онг чиновникты, уæздæтты æмæ мæгуырты, къупецты æмæ гæвзыкк адæмы, æфсæддонты æмæ нывгæнджыты. Гоголы раз райгом ваййынц æхсæнадон-материалон галиудзинад, стыр горæты царды ныхмæвæрдтæ. Фыссæг æппæты фыццаг раиртæста, паддзахады цы социалон-экономи-

кон ивддзинæдтæ хъуамæ æрцыдаид, уыдоны миниуджытæ. «Бетъырбухаг уацауты» хъайтартæ сты магуыр нывгæнæг æмæ лыстæг чиновник. Сæ ныхмæ æвæрд сты, Бетъырбухы бухъ-цард чи кæны, уыцы адæм!

Уацау «Портрет»-ы Гоголь æвдисы нывгæнæджы фæлгонц. Ам фыссæг йе 'ргом аздæхта аивады фарстатæм. «Портрет»-ы Гоголь æвдисы йæхи цæстæнгас аивадмæ, ууыл фыст сты «Арабескæты» цалдæр уацы дæр.

1842 азы «Портрет» фæзынди дзæвгар ивддзинæдтимæ. Гоголь фæфæлмæн кодта уацауы фантастикон хæдхуыз, реалистон миниуджытæ та тыхджындæр фесты. Фæлæ сæйраг хъуыдытæ уæддæр нæ фæивтой.

Æрыгон нывгæнæг Чартков магуыр лæг у, фæлæ удуæлдайæ лæггад кæны аивадæн, тыхсы æгурдиат хылы-мылыгæнджытæй, бæрзонд æвæрд æм сты рагон дæсныты аивад æмæ ног дуджы нывгæнджыты æнтыстытæ. Цыбыр дзырдæй, уыди курдиатджын нывгæнæг. Фæлæ бабын кодта йæ курдиат, уый фæстæ – йæхи дæр. Аххосджын та уыдысты, æнæнхъæлæджы йæм чи 'рхауд, уыцы стыр æхцатæ. Æвиппайды йæ бафæндыд æнæматæй сæрибар сфæлдыстадон куыстмæ аздæхын. Фæлæ уыцы хъуыды йæхицæй асырдта æмæ æрлæууыд, профессор æй кæмæй хызта, уыцы фæндагыл – сфæлдыстадæй сарæзта кад, хъæздыгдзинад, æхсæнады уæлæуæз бынат бацахсынæн хъæугæ фæрæз. Сагъуыди хъæздгуытæн, хъаруджынтæн былдауæнтыл, ныллæг æмвæзадыл куыстыл. Аивадыл гадзрахатæй кæй рацыд, уый нывгæнæджы сæфтмæ æркодта.

«Арабескæты» фæзындæй чысыл раздæр аивады фарстатæ йæ уац «Литературон бæллицтæ»-йы ног хуызы сæвæрдта æрыгон критик В. Белинский. Уæдæ цы хъуыдытыл хæст уыд эстетикон идейæтыл тохы «Портрет»-ы автор та?

Æфстаудæттæджы портретæй удæгас адæймаджы цæстæнгас кæй зыны, уымæ гæстæ Гоголь сразæнгард, аивад цардмæ цы бар дары, уый фæдыл фарста сæвæрынмæ, ногжы бæлвырддæр дзургæйæ та æвзары реализмы проблемæ. Йæ ном бæрæг кæмæн нæу, уыцы нывгæнæг æрлæууыд, æцæгдзинадæй цы уыд, уый фæзмыныл, æмæ йæ архайд аивадмæ ницыуал бар дары. Гоголь дзуры, æрдз хурæй куыд барухс вæййы, афтæ предмет дæр нывгæнæджы уды рухсæй йæ хуыз куыд скалы, ууыл. Хъуы-

ды æмæ æнкъарæн – уыдæттæ сты цард аивадон æгъдауæй æххæстæй æвдисынæн æнаæмæнг хъæугæ æууæлтæ.

«Чысыл адæймаджы» темæмæ ма цалдæр азы фæстæ Гоголь иу хатт раздæхт уацау «Цинел»-ы. Тæлмацтæ чи кæса, уый бауырдзæн, автор хуымæтæг адæмы, магуыр кусджыты тыххæй кæй ныффыста, уыдонæн сæ хуыздæр кæй у. Æмтгæй райсгæйæ та – уырыссаг демократон литературæйы стырдæр æнтыстытæй иу.

Акаки Акакийы фырт Башмачкин у титулярон уынаффæгæнæг. Нæ йын уыд уæлдæр бынатмæ сивыны фадат, æмæ уымæ тыргæ дæр нæ кодта. Цæттæ уыд цард-цæрæнбонты гæххæттытæ рафысс-бафысмæ. Гоголь гротескы руаджы нывæнды, куысты, уынджы æмæ хæдзары дæр гæххæттытæ фыссынæй дарддæр чи ницы зоны, ахæм чиновничы фæлгонц. Фæлæ нын автор нæ дæтты, миддунейæ магуыр Башмачкины къуымых æмæ æнæуд, адæймаджы миниуджытæ кæмæ нал ис, ахæм хоныны бар. Царды æмæ куысты уавæртæм гæсгæ гæххæттытæн къопигæнæг чиновничы тырнæнтæ æнахуыр къуындæг баисты. Фæлæ уæддæр тырнæнтæ сты, æмæ Гоголы юмор арæзт у хъайтары æфхæрынмæ нæ, фæлæ йæ хъахъхъæнынмæ.

Гъе, фæлæ алкæм дæр адæм дурзæрдæ разындысты. Йæ зыны йын æххуыс ничи бакодта, йæ фарс ничи рахæцыд, æмæ Акаки Акакийы фырты миддуне сзыгъуыммæ, æхсæнадон цардарæзты рæстдзинадыл æууæнк фæцудыдта. Фырадæргæй æнаæмæст чиновник «тасæфтауæг ныхæстæ лæхурдта», «уæ бæрзонддзинад» зæгъыны фæстæ. Уый уыд йæ карздæр бунт.

Ууыл Акаки Акакийы царды хабæрттæ нæ ахицæн сты. Гоголы хъайтарæн ма нывгонд уыд «йæ мæлæты фæстæ, зæххон царды нымæд кæй никæмæ уыд, уый тыххæй хæрзиуæг исæгау, цалдæр боны йæхи равдисын». Паргом уацмысы æнахуыр кæрон, æмæ уый руаджы та фæуæлахиз рæстдзинад. Æфхæрд адæймаг йæ маст райста: хицауæн магуыр чиновник йæ цинел æрдомдта, йе ‘ргом æм кæй не здæхта, уый тыххæй, æмæ уымæн дæр гæнæн нал уыд.

Хицауы ныв Гоголь уырнинагæй снывæста. Уæлдæр бынаты бадæг нæ цæстытыл ауайы удагасау.

Гоголь уацау «Цинел»-ы равдыста дихтæгонд-бюрократон æхсæнады сæйраг ныхмæвæрдтæ, «къæнцылары» гуымиры хабæрттæ.

Гоголь абон дәр ахады Ирыстоны литературон процесс әмә культурайыл. Йә пьесәтә йын әвәрынц Цәгаты әмә Хуссары театры сценатыл. Тәлмацгәнджытә Гоголы уацмысты мидис уәлдай арф банкъардтой, критикон литератураимә, фыццаджыдәр В. Белинский, Н. Чернышевскийы уацтимә куы базонгә сты, уәд. Уый руаджы Тотраты Бесә, Хуыгаты Геор, Харебаты Федыр чыныгкәсәг әмә аивадуарзәгән бамбарын кодтой, пьесә «Ускурын» кәй у къупецты-чиновникты цардәй ист социалон комеди.

Барадхъахъхъәнджыты зәрдәхудты мауал бацәуыны нысанимә Гоголь сфәнд кодта бинонты-цардыуагон темәйыл комеди снывәндын. 1833 азы райдыдта «Ускурын» фыссын (раздәры сәргонд – «Усгуртә»).

Тынг аивәй равдыста фыссәг, ныхас цы дугыл цәуы, уым уарзондзинад әмә къайад аразыны тырнәнтә куыд фәчъизи сты, уый. Фәлгонцтә аразгәйә гротескыл нә ауәрста, уәдә ахәм кәронбәттәән әнхәл дәр ничи уыд – усгур фәстаг минутты рудзынгәй ахызт әмә фәлидзәг.

Бинонты-цардыуагон комедийы жанры историйы «Ускурын»-ән ис сәрмагонд бынат. Йе ‘вәджиауы курдиаты фәрцы Гоголән бантыст уырыссаг комедийы традицитә рапарахат әмә схъәздыг кәнын.

Пьесә «Ревизор»-ы Гоголь худт йә рәстәджы уырыссаг царды хабәрттыл. Архайджытә сты «алыхуызон службәты давджыты әмә стигъджыты корпораци». Пушкин Гоголән радзырдта йә сюжеттәй иу – кәмдәр стыр бәрнон кусәг кәй фенхәлдтой, ахәм хуымәтәг бәлцон-чиновничы тыххәй хәлдзәг хабар. Уыйадыл комедийыл куыст йә цырены бацыд, әмә 1835 азы «Ревизор» сцәттә. Горәты хицау әнә-фсармәй давы къазнайы әхца әмә стигъы адәмы. Гоголь әвдисы, цәрджытәй әхца домын бынәттон хицаудзинад сәхицән хәсыл нымайәгау кәй кодтой, уымә, чи куыд уәлдәр бынаты ис, афтә йын фылдәр гәртам әмбәлд. «Ахәм гәртамы аккаг бынат нә ахыс!» – әфхәры барад хъахъхъәнәг йә дәлбар кусәджы.

Фәлә «бетъырбухаг темәйы» зынгәдәр фәзынд «Ревизор»-ы сси Хлестаковы гениалон фәлгонц. Лыстәг бетъырбухаг чиновник йәхиуыл афтә фервәссыд, әмә мысын байдыдта,

йæ фынты дæр чи никуы уыд, ахæм æнтыстытæ. Бетъырбухаг рогзонд чиновничы фæлгонцæй комедийы автор, «хлестаковщина» кæй хонынц, уымæй равдыста бюрократон цардарæзты сæйрагдæр хъæндзинæдтæй иу.

Гоголь, фыссæджы бæрн æмбаргæйæ, фыста: «Мæ хъуыдытæ, мæ ном, мæ фæллæйттæ уыдзысты Уæрæсейы исбон». Фæлæ канд Уæрæсейы исбон нæ систы, æнкъарæнтæй семыззаг æмæ арф философон мидисæй æххæст уацмыстæ тæлмацгонд æрцыдысты дунейы адæмты æвзæгтæм.

АРВИСТОН

ЭЗОПЫ АЕМБИСАЕНДТÆ

156. Бирæгъ æмæ кæсаглас

Бирæгъæн стæг йæ хурхы ныс-
сагъд æмæ ратæх-батæх систа:
агуырда, чи йын баххуыс кæна,
ахæм. Кæсаглас йæ размæ фæци,
æмæ йын бирæгъ зæрдæ бавæрд-
та, стыр хорзы дын бацæудзынæн,
мæ хурхæй мын стæг куы сласай,
уæд. Кæсаглас йæ сæр бирæгъы
хъæлæсы ауагъта, стæг
сæппæрста æмæ бирæгъмæ дзу-
ры, цæй, цы хорзы мын бацæуи-
наг уыдтæ, зæгъгæ. Уæд ын
бирæгъ афтæ: «Бирæгъы дзыхæй
дæ сæр дзæбæхæй кæй раластай,
уый дын фаг нæу, фæлæ ма мæ
истытæ агурыс, нæ?»

Аембисонд æвдисы: æвзæр адæй-
маг искаемæн фыд куына ракаена, уæд æм афтæ кæсы, уымæй йын
хорзы бацæуы.

180. Цæххы голлаг чи хаста, уыцы хæрæг

Цæххы голлаг чи хаста, уыцы хæрæг цæугæдоны йæ къах
цæуылдæр скъуырда, ныффæлдæхт æмæ иуцасдæр йæ бон
сыстын нал уыд. Уæдмæ цæхх атад, æмæ хæрæгæн фенцондæр.
Бацин кодта, уæдæ цы... Аендæр хатт та губкæтæ фæцæйхаста
æмæ цæугæдонмæ куы бахызт, уæд банхъæлдта, куы та фæкæ-

лон, уæд мын фенцондæр уыдзæни, зæгъгæ. Æмæ барæй доны ныххуыссыди. Фæлæ губкæтæ донæй куы ныхддымстысты, уæд хæрæг сыстын нал бафæрæзта æмæ фæдæлдон.

Адæмæй дæр бирæтæ сæхи хинты амæддаг свæййынц æмæ байсæфынц.

181. Хæрæг æмæ хæргæфс

Иу лæг йæ хæрæг æмæ хæргæфсыл уæргътæ самадта æмæ сæ йæ разæй атардта. Цалынмæ фæндаг лæгъз уыд, уæдмæ хæрæг йæ уæргътæ фæрæзта, фæлæ хæрдты цæуын куы бахъуыд, уæд æм тых нал уыд æмæ хæргæфсæн лæгъстæ кæнын байдыдта, мæ уæргътæй ма мын дæхимæ айс, мæ бон нал у, зæгъгæ. Фæлæ хæргæфс не сразы. Хæрæг былæй асхъиудта æмæ ныххæррæгъ. Лæг хæрæджы уæргътæ хæргæфсыл самадта, ноджы ма сæм бафтыдта хæрæджы царм дæр. Утæппæт уæргътæ хæссын ын зын куыnnæ уыдаид æмæ хæргæфс йæхицæн загъта: «Афтæ мын хъуыди: хæрæгæн куы баххуыс кодтаин, уæд ын ныр йæ уæргътæ æмæ ма ноджы йæхи дæр не ‘мпъухин».

Иуæй-иу адæймæгтæ искæмæн æфстау куы фæдæттынц, уæд æфстау курджытæн ницы фæхатыр кæнынц æмæ фæстагмæ сæ бынтæ доны къусы сæфт фæкæнынц.

182. Хæрæг статуямæ

Иу лæг йæ хæрæджы рагъыл хуыцауы статуя сæвæрдта æмæ йæ сахармæ йæ разæй атардта. Фæндагыл ыл чи æмбæлд, уыдон-иу сæрæй ныллæг акуывтой статуяйæн. Хæрæг та афтæ æнхъæлдта, цыма уымæн кувынц, йæхимæ цыдæр æркаст, хъæрхъыллист самадта æмæ размæ нал цыд. Йæ хицау хабар бамбæрста æмæ хæрæгыл лæдзæгæй дзæбæх æрцыдтытæ кодта. «Æдылы къоппа! – дзырдта лæг. – Афтæ ‘нхъæлыс, æмæ адæм хæрæгæн кувын байдыдтой!»

Æмбисонд æвдисы: искæй сгуыхтытæ, цыма дæу сты, афтæ куы банхъæлай, уæд дыл, чи дæ зоны, уыдон сæхи худæгæй схæсдзысты.

183. Хъæддаг хæрæг

Хъæддаг хæрæг, хурмæ йæхи чи тавта, ахæм хæдзарон хæрæгмæ бахæлæг кодта, дæ бакаст, дам, куыд дзæбæх у, стæй, дам дын холлаг цас ис. Фæлæ æндæр хатт федта, хæдзарон хæрæг стыр уæргътæ куыд æмпъухы, æмæ йæ йæ хицау лæдзæгæй куыд æрцæфтæ кæны, уый æмæ загъта: «Нæ, мæ хæлар, дæ цардæй цæрыны бæсты, фæлтау сæрибар у».

186. Хæрæг æмæ йæ хицау

Иу лæг фæндагыл тардта йæ хæрæджы. Иуцасдæры фæстæ хæрæг иуварсмæ йæхи байста, стæй къардиумæ ныййарц. Былæй куы ахауа, уымæй тæрстæйæ йын йæ хицау йæ къæдзилыл ныддæвдæг æмæ йæ фæстæмæ ивазы. Фæлæ хæрæг уæддæр йæхи рæдувы былмæ. Уæд æй йæ хицау ауагъта, уæдæ гауарда, кæмæн фыддæр – хъæбæрдæр, зæгъгæ.

Æмбисонды æвдыст цæуы хивæнд адæймаг.

187. Хæрæг æмæ бирæгъ

Хæрæг хызти уыгæрдæны æмæ ауыдта, бирæгъ æм куыд æрбазгъоры, уый. Хæрæг уæд фæчепп-фæчепп кæнын байдыд-

та. Бирæгъ æм куы ‘рбахæстæг, уæд æй фæрсы, къуылых та цæмæн дæ, зæгъгæ. Хæрæг ын дзуапп радта: «Кауы сæрты багæпп кодтон æмæ мæ къахы сындз суади... Кæд мæ бахæрынмæ хъавыс, уæд уал мын уыцы сындз рафтау, науæд дæ хъуыры ныссæдздзæн». Бирæгъы бауырныдтой хæрæджы ныхæстæ. Хæрæг йæ къах систа. Бирæгъ ын биноныг кæстытæ кæны йæ сæфтæгмæ. Хæрæг æй уыцы иу риуыгъд раласта æмæ йын йæ дæндæгтæ ныммур кодта. Афæлдæхт бирæгъ, уæдæ цы, æмæ хъæрзгæйæ загъта: «Афтæ мын хъуыди! Мæ фыд мæ æргæвды- ныл сахуыр кодта, æз та мæхицæй хосгæнæг арæзтон».

Адæм дæр афтæ сты: цы нæ фæзонынц, уыцы хъуыддаджы куы бацæуынц, уæд стыр бæллæхы бахауынц.

188. Хæрæг домбайы цармы

Хæрæг йæ уæлæ æрытыдта домбайы царм æмæ разил-базил кæны, йæ алыварс цы хуырым царæгойтæ уыд, уыдоны ‘хсæн. Иу ран рувасы ауыдта æмæ йæ хъавыди фæтæрсын кæнынмæ. Фæлæ йын гæмми рувас йæ уаст куы айхъуыста уæд æм дзурь: «Бауырнæд дæ, æз дæр дæ фæтарстаин, фæлæ дын дæ хъихъохъихъо куы айхъуыстон, уæд уайсахат бамбæрстон, чи дæ, цы дæ, уый».

Афтæ æнæфенд адæмæй бирæтæ се схъæл митæй фæархайынц сæхи лæгау-лæгтæй равдисынмæ, фæлæ сын сæ ныхæстæм чи байхъусы, уыдон уайсахат бамбарынц, чи сты, цы сты, уый.

189. Хæрæг æмæ хæфсытæ

Хæрæгæн йе рагъыл сугты уаргъ, афтæмæй фæцæйцыди цъымарайы. Йæ къах фæбырыд æмæ хайуан афæлдæхти. Сыстын

йæ бон нал уыд æмæ йæ хъæрахстæй бæстæ йæ сæрыл систа. Цъымарайы хæфсытæ йын йе ‘рдиаг куы фехъуыстой, уæд æм дзурынц: «Нæ хуры чысыл, нырма ныр ахаудтæ, афтæмæй ниуын райдыдтай. Уагæр ма мах хуызæн ам иудадзыг куы бадис!»

Ацы æмбисонды æвдыстæуы тæппуд, æнæбон адæймаг, чысыл зынтæ дæр йæ уд кæмæн ауайын кæнынц, ахæм.

191. Хæрæг, рувас æмæ домбай

Хæрæг æмæ рувас сфæнд кодтой хæларæй цæрын. Гъемæ иуахæмы ацыдысты цуаны. Фембæлди сыл домбай. Дзæбæхæй кæй нал аирвæздзысты, рувас уый бамбæрста æмæ домбайы цурмæ бауади, дзуры йын, уæртæ, дам мæ уыцы нард хæрæг расайдта ардæм, æз, дам, ницыгæнæг дæн. Домбай йын зæрдæ бавæрдта, дæу, дам, ауадздзынæн, хæрæджы, дам, мæ цурмæ æрбакæн. Рувас хæрæджы домбайы цурмæ басайдта. Домбай куы базыдта, хæрæгæн алидзæн нал ис, уый, уæд рувасыл йæхи ныццафта æмæ йæ акъабæзтæ кодта. Уый фæстæ та хæрæгмæ фæлæбурдта.

Йæ хæлæрттыл гадзрахатæй чи рацæуы, уыцы адæймагтæ нæ фембарынц, сæхæдæг дæр бынысæфт кæй кæндзысты, уый.

ЦИТАТÆТÆ, ХАБÆРТТÆ

* * *

Цавæрфæнды системæ дæр тырны йæхи бахъахъхъæнынмæ. Уарæсейы цы системæ сæвзæрд, уый дæр йæхи бахъахъхъæнын архайы. Æмæ суанг æппæты фæстаг минуты онг, цалынмæ бæстæйæ, куыд гæнæн ис, афтæ фылдæр æхца ратонæн уа, уæдмæ ницы аивдзæни. Фæлæ уый фæстæ, æвæццæгæн, райдайдысты стыр «сæрбихъуырайтæ». Уымæн æмæ, зондджын лæгтæ куыд амыдтой æмæ амонынц, афтæмæй а дунейыл æнусон ницы ис – нæдæр планетæты системæтæ, нæдæр цивилизацитæ.

*Михаил Веллер, фыссæг, философ.
АиФ, 2016 азы № 19*

* * *

Фидын кæмæн хъæуы, уыцы медицинон лæггæдты аргъ 2005 азæй (109.756 миллиард сомы) 2015 азмæ фæцис фондз хатты фылдæр (506.8 миллиард сомы).

Собеседник, 2017, №19

* * *

Фыццаджы-фыццаг уал дæхи адæмæн цу хорзы, уый фæстæ та – дунейы адæмтæн!

Иван Гончаров

ДЗЫМАНДЫТÆ

* * *

Махмæ литературæ нал ис, фæлæ армыдзаг Ирыстон бæз-бæз кæны графомантæй. Æмæ иу уыцы-уыцийы авдæны тыххæй цы загъдæуы, уый дæр афтæ: фыссынц, фыссынц, фæлæ сæ фыстытæ литературæмæ нæ хæццæ кæнынц,

* * *

Дзыги, зæгъгæ, нæ хъæуы иу мæгуыр ус уыд (æниу хæсты æмæ фæсхæсты азты та мæгуыр чи нæ уыд?). Æмæ-иу Дзыги изæрæй йæ сæгътæ сæхимæ куы ‘рбацæйтардта, уæд йæхæдæг йæхиимæ ныхæстæ кодта: «Бирæгъы амæддаг фæуат, бирæгъы! Мæ дзыгытæй зæгъын, мæ дзыгытæй. Кæм нæ балæудзысты, иу ахæм сын нæй!»

Æз дæр ныртæккæ дæн уыцы Дзыги æмæ йæ дзыгыты уавæры: мæ дзæгъæлхæтæг хъуыдытимæ иунæгæй баззайын, адæймаг-æмбал мын нал ис æмæ иудадзыг мæхиимæ дзурын. Æниу цæй хъуыдытæ?.. Рынчыны сæнттæ, æндæр ницы. Хъуыды никæйуал хъæуы: сæр æмæ зæрдæ дæлæмæ æппæрст æрцыдысты. Уæцъæф сын сæ бынат бацахста...

Ехх, Дзыги, Дзыги. Дæу ма дæ дзыгыты фæдыл цæугæ уæддæр иу уынд фæкæн æмæ дын дæ уайдзæфгомау ныхæстæ фехъус.

* * *

Ромаг историк Орозий (380–420) йе ‘мбæстæгты тыххæй афтæ фыста: «Ромæгтæ сæхæдæг сæхицæн æддагон знæгтæй знагдæр уыдысты. Æддагæттæ сæ уыйбæрц нæ ныддæрæн кодтой, сæхæдæг сæхи куыд байсæфтой».

Раст цыма ирон адæмы тыххæй фыссы ацы номдзыд ахуыргонд.

* * *

Вольтермæ ис ахæм ныхас: «Сау адæм уынаффæгæнæг куы суой, уæд бæстæ бабын ис». Пушкин дæр æмæ Блок дæр сау адæмыл («чернь»-ыл) нымадтой паддзахы фæсдзæуинты («эти чиновники и суть наша чернь» – Блок).

Абоны чиновниктæ уыцы «чернь»-ы цæрмыстыгъд бакодтой. Ацы бæстæйы сæдæгай азты дæргъы ницы ивы. Уæвгæ ивы. Фыддæрырдæм.

Ас-Алан

ТУГЪАНТЫ МАХАРБЕДЖЫ ФЫРТ ЭНВЕРЫ ФЫСТÆГ

(Малиты Васо æмæ Хъодзаты Ахсармæ)

Салам, Васо и Ахсар!

Я лично не смотрел, но мне передали, что вы выступали по теле и говорили о Махарбеке, что, мол, нет улицы, носящей его имя, нет памятника и т.д. Благодарю вас обоих за теплые слова.

Я не жалуюсь, но вам и всем писателям хочу сообщить: никак не кончат реставрацию дома Махарбека под дом-музей его имени. Все попутали «новые цены», сломали смету. Создан фонд для этого дома-музея, но о нем мало кто знает.

В Цхинвале в музее краеведения остались самые крупные работы, они в любую минуту могут погибнуть. Кто их вывезет? Кто их спасет? Нет репродукций, нет открыток с его картин. Нет книги о нем, нет монографии. Никто не занят изучением его творчества. И т. д.

А наши художники и не думают обо всем этом. Даты его жизни отмечаются скромно, чтобы шума не было.

А вот южане в самый напряженный момент посвятили ему весь номер областной газеты. А когда же еще, если не в момент трагедии вспомнить народу своих гениев? Не зря ведь сказал Коста:

*Тогда лишь в будущность народа я поверю,
Когда он гения оплачет своего.*

Махарбек эти строки часто повторял.

Здоровья вам и всяких благ, успехов в литературе!

Приветы «Мах дугу», «Дарьялу», «Ирафу».

С уважением Туганов Энвер.

Выступайте чаще и по другим насущным вопросам!

В магазинах в музеях
краеведческих выставках его
такие кружки работы,
они в любую минуту мо-
гут погнаться. Кто их
вызывает? Кто их вызывает?
Нет репродукций, нет
каталогов и его картин.
Нет книги о нем, его ко-
ллекции. Никто не за-
нимается изучением его твор-
чества.
И т.д.
Высказываю свое!

Ацы фыстæг нæм Энвер æрбарвыста йæ амæлæтæй чысыл раздæр. Цы фыссы, уыдон иууылдæр сты раст. Абоны онг дæр фаг аргъ нæма скодтам нæ хуыздæр нывгæнæгæн. 2011 аз Цæгат Ирыстоны нымад æрцыд Тугъанты Махарбеджы азыл. Æнхъæлмæ кæсæн уыди, Дзæуджыхъæуы йæ номыл уынг фæзындзæни, йæ бирæ сфæлдыстадон бынтæ биноныггондæй рухс фендзысты, зæгъгæ, уыдæттæм. Æрмæст иу тæнæг чиныг-каталог рауагътой джишпы. Ноджы йын цыртдзæвæн сæвæрдтой Къостайы проспекты. Нывгæнджытæй бирæтæ æрмæст сæхи кой кæнындз, альбомтæ уадзындз, алыхуызон нæмттæ исыныл систы. Фысджытæ кæй хонæм, уыдон дæр сæйындз уыцы низæй, графомантæ нæм – хæрх, хæрзхъæд литературон æрмæг та – æнгуйрстуаны дзæг.

ТÆФÆРФÆС

ДЖУСОЙТЫ Нафи

Ирыстоны культура, аивад æмæ наукæйыл, нæ республикæйы æппæт бирæнацион адæмыл æрцыд уæззау зиан – цардæй ахицæн сгуыхт ахуыргонд, зындгонд тæлмацгæнæг, курдиатджын поэт, драматург æмæ æхсæнадон архайæг Джусойты Григорийы фырт Нафи.

Джусойты Н. Г. райгуырд 1925 азы 27 февралы Хуссар Ирыстоны Дзауы районы Ногхъæуы. 1941 азы сызгъæрин майданимæ каст фæци Кировыхъæуы астæуккаг скъола æмæ 16-аздыдæй бархийæ ацыди хæстмæ. Фыдыбæстæйы Стыр хæсты азты уыд хуымæтæг салдат, тох кодта йæ Фыдыбæстæйы сæрибардзинад æмæ хæдбардзинадыл. Салдат æмæ иузæрдион гражданыны ном царæнбонты кадимæ фæхаста, удæлдай лæггад кодта йæ Райгуырæн бæстæйæн.

1945 азы хæстæй куы сыздæхт, уæд партийы Хуссар Ирыстоны обкомы кусын райдыдта инструкторæй. 1947 азæй 1949 азмæ уыди Главлиты цензор, куыста газет «Заря Востока»-йы сæрмагонд уацхæссæгæй, фæсаууонмæ ахуыр кодта Цæгат Ирыстоны Хетæггаты Къостайы номыл паддзахадон педагогон институты историон факультеты. Институт каст фæци 1949 азы æмæ уый фæстæ ахуыр кæнынмæ бацыд Ленинграды уырыссаг литературæйы институты аспирантурæмæ. Уым 1953 азы бахъахъхъæдта наукæты кандидаты диссертаци ахæм темæйыл: «Коста Хетагуров и русская литература». 1954 азы кусын райдыдта Уанейы-фырты номыл наукон-иртасæн институты литературæ æмæ фольклоры хайады хицауæй. 1968 азы бахъахъхъæдта наукæты докторы диссертаци ахæм темæйыл: «История осетинской литературы дореволюционного периода».

Джусойты Нафи у 400 након куыстæй фылдæры автор, уыдонæй 12 – монографитæ. Мыхуырма бацæттæ кодта Гæдиаты Секъайы, Брытъиаты Елбыздыхъойы, Мамсыраты Темырболат æмæ ирон литературæйы иннæ классикты уацмысты фыццаг æмбырдгæндтæ. Ныффыста ирон литературæйы ахуыргæнæн чиныг 8–9 къæстæн, литературон терминты дзырдурат, рауагъта дыууæтомон «История осетинской литературы». Ирон æвзагмæ ратæлмац кодта уырыссаг, украинаг æмæ гуырдзиаг классикты уацмыстæ. Нафийæн йæхи сфæлдыстадон куыстытæ та тæлмацгонд æрцыдысты уырыссаг, гуырдзиаг, украинаг, польшæйаг æмæ казахæг æвзæгтæм.

Нафи у бирæ æмдзæвгæты, уацаутæ æмæ романы автор, саккаг ын кодтой Къостайы номыл паддзахадон преми. Стыр æргом здæхта ирон филологи æмæ æвзагзонынады рæзмæ, уыд Хуссар Ирыстоны након-иртасæн институты сæйраг након кусæг, Хуссар Ирыстоны æмæ Цæгат Ирыстоны паддзахадон университетты ахуыргæнæг.

Джусойты Н.Г. стыр куыст бакодта Хуссар Ирыстоны хæдбардзинад æрфидар кæныны хъуыдадагыл, цалдæр хатты æвзæрст æрцыди республикæйы сæйраг законæвæрæг оргæнмæ. Уыди Хуссар Ирыстоны облæсты æмæ Цхинвалы горæты, Гуырдзыстоны ССР æмæ ССРЦ-йы Сæйраг советы депутат. 1984 азы йын саккаг кодтой орден «Кады нысан», 2015 азы та йын радтой Уæрæсейы Федерацийы Президенты Арфæйы фыстæг.

Æппæт Ирыстоны дæр стыр кад кæмæн кодтой, уыцы фыссæг, философ, æцæг гражданин æмæ патриот Джусойты Нафийы ном æнустæм цæрдзæн нæ зæрдæты, баззайдзæн нæ дыууæ республикæйы историйы дæр.

**Битарты В.З.,
А.В. Мачнев,
Тускъаты Т.Р.**

* * *

Фæндзайæм азты йæ тыхы бацыд Джусойты Нафийы поэтикон сфæлдыстад, уый гæрста ног фæндагтæ ирон лирикайæн. Нафи йæ уацты хъазуатонæй хъахъхъæдта литературон бынтæ, классикты гуманистон æмæ прогрессивон традицитæ, карз тох расидти гуымыры критикайæн æмæ литературон суррогатæн. Раздæуæг уыди литераторты ног фæлтæрæн.

**Джыккайты Шамил,
«Ирон литературæйы истори»**

* * *

Перевел несколько отличных стихов одного осетина – Нафи Джусойты. Прекрасный поэт! Если мы с ним снюхаемся (а должны бы: очень он мне созвучен – мрачняга), то буду переводить книгу...

Герман Плисецкий

Дæлдæр æхсызгонæй мыхуыр кæнæм Нафийы æртæ æмдзæвгæйы уырыссаг æвзагмæ Герман Плисецкийы тæлмацæй. Нафийы чингуыты ныронг никуы рацыдысты.

* * *

Со смертью спорить – лбом об стену бить.
Она с людьми обходится жестоко.
Но я и не хочу бессмертным быть,
согласен даже умереть до срока.

С одним условием: чтобы иногда,
в особенно тревожные года,
восстав из мертвых, возвращаться снова
на эту землю. В счет непрожитого.

У РАЗВАЛИН ЧУФУТ-КАЛЕ

Пою народ – а песни солоны.
Я о себе, не о народе, плачу.
Всю жизнь я жду, когда же на удачу
мне крикнет птица с правой стороны.

Брожу и вижу разобщенный мир,
добро и зло друг другу в сердце метят.
Ослепшие пророки не ответят:
что будет завтра – тризна или пир?

Брожу по горло в горе. Не пою.
Скрываюсь, как мальчишка, от погони.
Кладу седую голову свою
в траву, как в материнские ладони.

ГОРЫ

Когда из гор я уезжаю вдаль,
так одиноко мне на новоселье,
как будто взял с собой всю их печаль,
а им оставил все свое веселье.

Безмолвны горы. Но в чужой земле,
когда брожу степными городами,
родных нагорий говор слышен мне,
могил забытых слышится рыданье.

Я вижу горы, будто бы вблизи –
в осенней пестроте и в зимней стыни.
Дым из аулов мне глаза слезит,
и плачет в сердце память о вершине.

Родная речь – как матери укор,
родной напев за мной летит по свету...
И я молюсь на образ дальних гор,
как мусульманин молится на Мекку.

* * *

Гл. редактор
Зам. гл. редактора, проза
Ред. отдела поэзии и драматургии
Шеф-редактор
Корректор
Дизайн
Компьютерный набор

А. М. КОДЗАТИ
Б. М. ГУСАЛОВ
К. Г. МАМУКАЕВ
И. А. КОДЗАТИ
З. З. КАРАЦЕВА
З. Р. ГУРИЕВА
М. К. КИРГУЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ авторын фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредитель:
Комитет по делам печати
и средств массовых коммуникаций РСО-Алания
362003. г. Владикавказ, ул. Гагарина, 30.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http: // www.mahdug.ru.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; зам. гл. редактора, отдел прозы – 25-20-52;
шеф-редактор, отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.

Подписано к печати 15.07.17. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Музл. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 309. Цена свободная.
Выход из печати 28 июля 2017 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

